

ئۇيغۇرلار

The Uyghurs

ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە مەۋجۇدىيىتىنىڭ ژۇرنىلى

The Magazine of the Uyghur Culture and Survival

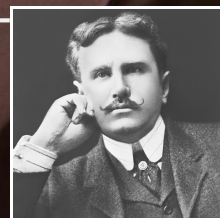
ئۇيغۇرلارغا قارشى
ئۇرۇش

1

ئۈمىدسىزلىكنى
قانداق يېڭىمىز؟

29

20 يىلدىن كېيىن

46

6 9099800 46 1091 >

ئۇيغۇرلار

ئايلىق ئۈنۈمىيەت رۇنالى

ئۇيغۇرلارنىڭ ۋەتىنى قەدىمىيە دۇنيا مەدەنىيەتلىرىنىڭ ئۇچراشقان مەدەنىيەتلىرى مەركىزىدۇر. ھالبۇكى، بۇ يەردىكى ئاساسى ئېقىم مەدەنىيەتنى يەنىلا ئەزەلدىن شۇ جايدا ياشاپ كەلگەن ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيەتلىرىدۇر.

باش مۇھەررىر: ئۇيغۇر كۆكتارت
مۇھەررىرلەر: ھېكمەتیار ئىبراھىم
ئۆتكۈر ئالماس

چىقارغۇچى ئورۇن:

ئۇيغۇر پروجېكت فوندى (UPF)

www.uyghursfoundation.org

زۇرنالنىڭ نەشر ھوقۇقى:

ئۇيغۇر پروجېكت فوندىغا تەۋە.

مەنبەسى ھەققىدە ئىزاھات بېرىلگەن قىسمەن ئەسەرلەردىن باشقا بارلىق ئەسەرلەرنىڭ نەشر ھوقۇقى بۇ زۇرنالغا مەنسۇپ.

6 009800 461091 >

NO ESCAPE

THE TRUE STORY OF CHINA'S
GENOCIDE OF THE UYGHURS

NURY TURKEL

THE TRUE STORY OF CHINA'S
GENOCIDE OF THE UYGHURS

NURY TURKEL

مۇندەرىجە

تارىخ ۋە بىز

55 رۇسىيە ۋە خىتاي مۇناسىۋەتلىرى

51 دۆلەتلەرنىڭ ئۆمرى

بېكىمەتلەر

117 مۇتەپەككۈر، پەيلاسوپلارنىڭ نادىر سۆزلىرىدىن ئۆرنەكلەر

ساغلاملىق

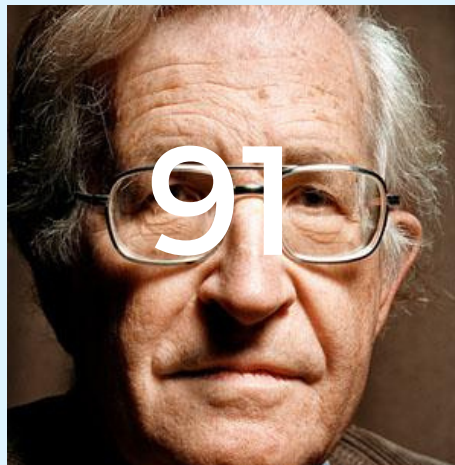
85 چوڭ مېڭىنىڭ ئەسنى ياخشىلاش فۇنكسىيىسى

ئۇيغۇر تەتقىقاتى

35 قەشقەرىيە دۆلىتىنىڭ ئەسكەرىي، ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئەھۋالى

بەدەن پىيىتىمىز ۋە ئىسلام

74 ئىسلامدا ئاياللارنىڭ ئورنى

مىسلىنىز ئويغىنىش

ئۈمىدسىزلىكنى قانداق يېڭىمىز؟

69 ناتونۇش مۇھىت تەشۋىشى

خىتاي تەتقىقاتى

ئۇيغۇرلارغا قارشى ئۇرۇش

ئەلقتارا ۋەزىيەت

ئامېرىكانىڭ چېكىنىشى

111 تۈركىيە - سەئۇدى ئەرەبىستان مۇناسىۋەتلىرى

ھۇلىستان

20 يىلدىن كېيىن

104 پەرزەنتلىرىمىزنى تېخىمۇ ئەقىللىق قىلالامدۇق؟

مۇقاۋىدىكى رەسىملەر سۈبھى بۆرە خانىمنىڭ رۇخسىتى بىلەن بېسىلدى

ئۇيغۇرلارغا قارشى ئۇرۇش

THE WAR

ON THE

شان رويپرتس

UIGHURS

Internal Campaign
a Muslim Minority

ئۇلارنىڭ يىلتىزنى قۇرۇتۇش

(بېشى ئالدىنقى ساندا)

ختاي نۆۋەتتە ئۇيغۇر دىيارىدا يۈرگۈزۈۋاتقان سىياسەت بۇ مىللەتنىڭ كولىپىتىپ كىملىكى ۋە كۈلتۈرەل نامايەندىلىرىنى يوقىتىشنى مەقسەت قىلغان سىستېمىلىق ئۇرۇنۇشتۇر. خىتاينىڭ بۇ ھەرىكىتى زوراۋانلىققا تولغان، ئىنچىكە پىلانلانغان ۋە ھەيران قالارلىق دەرىجىدە ئوچۇق - ئاشكارىدۇر. بۇ مۇجادىلە داۋاملىق تۈردە ئۇيغۇر خەلقىدىن كېلىدىغان «تېررورلۇق تەھدىتى» نى يوقىتىش ئۇرۇنۇشى دەپ تەسۋىرلەنگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ ھەقىقىي مەقسىتىنىڭ بۇ ئەمەسلىكى شۇ قەدەر ئېنىق. ئۇيغۇرلار تەرىپىدىن سادىر قىلىنغان زوراۋانلىقنىڭ 2016 - يىلىلا، يەنى مەزكۇر مۇجادىلە باشلىنىشتىن بۇرۇنلا كۆرۈنەرلىك ئازايغانلىقىنى ۋە شۇنىڭدىن كېيىن شەرقىي تۈركىستاننىڭ تۇرمۇشىدا قايتا كۆرۈلمىگەنلىكىنى نەزەردە تۇتقاندا، ھېلىمەم دۆلەت يېتەكچىلىكىدىكى ئۇيغۇر كۈلتۈرىنى يوقىتىش مۇجادىلىسىنى ئاقلاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىۋاتقان «تېررورلۇققا قارشى تۇرۇش» شوئارلىرىنىڭ بۈگۈن بۇ رايوندىكى كۆپ قىسىم ئۇيغۇرلارغا نىسبەتەن رەھىمسىز چاقچاقتەك ئاڭلىنىشى مۇقەررەر. ئەكسىچە، خىتاي (ئىشغالىيەتچىلىكى شەرقىي تۈركىستان)دىكى ئۇيغۇرلارغا قارىتىلغان كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىق ئىلگىرىكى كۆچمەنلەر مۇستەملىكىچىلىكى تارىخىدىكى مۇشۇ خىل ھادىسىنىڭ باشقا نۇرغۇن مىساللىرىغا تولمۇ ئوخشايدۇ. ئۆتمۈشتىكى مۇستەملىكىچىلىكنىڭ نۇرغۇن مىساللىرىغا ئوخشاشلا، بۇ كەچمىشنىڭ مەركىزىدە كەڭ كۆلەملىك جازا لاگېرلىرى تورى بار. شەرقىي تۈركىستاندىكى بىر خىتاي ئەمەلدارنىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا، بۇ لاگېرلارنىڭ يەرلىك خەلقلەرگە بولغان تۇتۇمى «ئۇلارنىڭ نەسەبىنى، يىلتىزنى، باغلىنىشىنى ۋە مەنبەسىنى بۇزۇش» تۈر (115). بۇنى نوقۇل جازا لاگېرلىرى ئارقىلىقلا تامامەن ئىشقا ئاشۇرۇشنىڭ مۇمكىن ياكى ئەمەسلىكى ئېنىق ئەمەس، ئەمما بۇ بابتا قەيت قىلىنغان باشقا سىياسەتلەر بىلەن بىرلەشتۈرۈپ قارىغاندا، خىتاي دائىرىلىرى ئۇيغۇرلارغا قارىتا ئاشۇ نىشاننى سىستېمىلىق ھالدا ئىشقا ئاشۇرماقچى بولۇۋاتقاندا قىلىدۇ. بەختكە قارشى، ھازىرچە ئۇلار (بۇ جەھەتتە) مۇۋەپپەقىيەت قازانغاندەكمۇ قىلىدۇ.

خاتىمە

ختاي (ئىشغالىيەتتىكى شەرقىي تۈركىستان)دىكى ئۇيغۇرلارنىڭ بېشىغا كەلگەنلەر ئوچۇق - ئاشكارە كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىق ۋە ئىنسانىيەتنىڭ پاجىئەسىدۇر. بۇ مۇشۇ خىل پاجىئەنىڭ تارىختا تۇنجى قېتىم يۈز بېرىشىمۇ ئەمەس، ئۇ ھەتتا 21 - ئەسىر كىرگەندىن ھازىرغىچە يۈز بەرگەن ئەڭ قاباھەتلىك ئىنسانىيەت تراگېدىيەسىمۇ بولماسلىقى مۇمكىن. ھالبۇكى، بۇ يەرشارى پاجىئە بولۇپ، پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدىكىلەرنىڭ ئىنكاس قايتۇرۇشنى تەقەززا قىلدۇ. بۇ كىتابنىڭ مۇستەملىكىچىلىك بىلەن «تېررورلۇققا قارشى تۇرۇش» نىڭ بىرىكىمىسىنىڭ — بۇ ئىككىسىنىڭ بىرىكىمىسى خىتاينىڭ دۆلەت يېتەكچىلىكىدىكى، ئۇيغۇرلارغا قاراتقان ئومۇمىيۈزلۈك ئۇرۇشىغا باراۋەردۇر — مەزكۇر پاجىئەنىڭ راۋاجلىنىشىغا قايسى رەۋىشتە تۈرتكە بولغانلىقى توغرىسىدىكى باياننى يىغىنچاقلىغاندا، مەن ئۇنىڭ كەلگۈسى يۈزلىنىشى توغرىسىدىكى مۇنداق ئۈچ مۇھىم سوئالغا جاۋاب بېرىشكە تىرىشىمەن: (1) ئۇيغۇر كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىقنىڭ مەنتىقىلىق خۇلاسسىسى نېمە؟ (2) بۇ پاجىئە «تېررورلۇققا قارشى دۇنياۋى تۇرۇش» نىڭ كەلگۈسىگە قانداق تەسىر كۆرسىتىدۇ؟ (3) بۇ پاجىئەنىڭ تېخىمۇ ئەدەپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن نېمىلەرنى قىلىش مۇمكىن؟

ئۇيغۇر كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىقنىڭ مەنتىقىلىق خۇلاسسىسى نېمە؟¹

ئالدى بىلەن، ئەڭ مۇھىمى، خىتاينىڭ ئۇيغۇرلارغا قاراتقان كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىق قىلمىشىنىڭ ئاخىرقى نىشانىنى پەرەز قىلىش كېرەك. خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى قىلمىشلىرىنىڭ كۆپ خىل مۇددىئاسى بار. ئۇ پارتىيەنىڭ مۇرەككەپ مەسىلىلەرنى، جۈملىدىن مەزكۇر ئەھۋالدىكى ئاتالمىش

¹ ئاپتور كىتابىنى يېزىۋاتقاندا ئۇيغۇرلارغا قىلىنىۋاتقان تەسەۋۋۇر قىلغۇسىز زۇلۇم تېخى خەلقئارادا رەسمىي رەۋىشتە «ئىرقىي قىرغىنچىلىق» دەپ ئېتىراپ قىلىنمىغان ئىدى. ئوقۇرمەنلىرىمىز بۇ نۇقتىنى نەزەردىن ساقىت قىلمىغاي.

«تېرورلۇق» مەسىلىسىنى ئۈنۈملۈك ۋە كۈچلۈك رەۋىشتە ھەل قىلىش ئىقتىدارىنى نامايان قىلىدۇ، شۇنداقلا ئۇ خىتايىدىكى باشقا ئۆكتىچىلەر ئۈچۈنمۇ ئاگاھلاندىرۇش سىگناللىرىدۇر. ئۇ خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى ۋە زېمىن پۈتۈنلۈكىنى تەشەببۇس قىلىدۇ. ئۇ ھەتتا دۆلەتنىڭ نەزىرىدىكى يېڭى مىللىي كىملىك ئۇقۇمىنىڭ ئۆزىنى بولالايدۇ. ھالبۇكى، مېنىڭچە دۆلەت يېتەكچىلىكىدىكى بۇ كۈلتۈرلەر ئىرقىي قىرغىنچىلىقنىڭ ئاساسلىق ھەرىكەتلەندۈرگۈچ ئامىلى ئۇيغۇر دىيارىغا قارىتىلغان كۆچمەنلەر مۇستەملىكىچىلىكىدۇر. خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى مۇشۇ قېتىمدا ئۇيغۇر دىيارىنى تېخىمۇ بىر خىلاشقان، خىتايلىرىنى مەركەز قىلغان دۆلەتكە تەلۈكۈس بىرلەشتۈرۈپ، ئۇنى (ئۆز ئۆلكىلىرىگە ئوخشاش، ت) چەكلىمىسىز ھالدا قايتا تەرەققىي قىلدۇرۇشنى ئۈمىد قىلىدۇ.

شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، بۇ ھېچ بولمىغاندا 1990 - يىللارنىڭ ئاخىرىدىن، بولۇپمۇ 2000 - يىللارنىڭ بېشىدىن باشلاپلا، خىتاي كومپارتىيەسىنىڭ مەزكۇر رايوندىكى نىشانى بولۇپ، خىتاي كومپارتىيەسى مەزكۇر مەقسەت ئۈچۈن رايوننىڭ تەرەققىياتىغا مىليارد دوللارلاپ مەبلەغ سالدى. بۇ خىل تەرەققىياتقا، شۇنداقلا ئۇنىڭغا ياندېشىپ كەلگەن ئاسسىمىلياتسىيە سىياسەتلىرىگە، خىتايلىرىنىڭ ئېقىپ كىرىشىگە ۋە بارغانسېرى ئەۋجىگە چىقىرىلغان خەۋپسىزلەشتۈرۈشكە دۇچ كەلگەن نۇرغۇن ئۇيغۇرلار ئاندا - ساندا — گاھدا زوراۋانلارچە — قارشىلىق كۆرسەتتى. بۇ خىل قارشىلىقنىڭ 2013 - يىلىدىن 2015 - يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا بارغانسېرى ئەۋجىگە چىقىشىغا ئەگىشىپ، دۆلەت كەسكىن تەدبىر قوللىنىپ بۇ خەلقنى پۈتۈنلەي يوقىتىۋېتىشنى قارار قىلدى. بۇنداق بولغاندا خىتاي بۇ رايوننى ئۆزىنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى سۈپىتىدە، چەكلىمىسىز تەرەققىي قىلدۇرالايتتى.

گەرچە مەزكۇر رايوندا ھېس قىلىنغان (ئاتالمىش) «تېرورلۇق تەھدىتى» نى يوقىتىش ئەزەلدىن (خىتايىنىڭ بۇ رايوندىكى قىلمىشلىرىنى سادىر قىلىشىدىكى، ت) ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ بولۇپ باقمىغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇيغۇر خەلقىدىن «تېرورلۇق تەھدىتى» كېلىدۇ دېگەن قاراش ئىزچىل ھالدا كۈلتۈرلەر ئىرقىي قىرغىنچىلىقنىڭ يادروسى بولۇپ كەلدى ۋە بۇنىڭدىن كېيىنمۇ شۇنداق بولىدۇ. بۇ رايوندىكى زوراۋانلىقنىڭ ئىدراكىتىن خالىي «ئاشقۇنلۇق» تىن ۋە خەلقئارالىق «تېرورلۇق تەھدىتى» دىن مەنبەلەنگەن دەپ خاراكتېرلىنىشى، دۆلەتنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ھەر قانداق قارشىلىقىغا زوراۋان ۋە بىئوپولىتىكىلىق ئىنكاس قايتۇرۇشنى يوللۇقلاشتۇرۇشقا ياردەم بەردى. شۇ ۋەجىدىن، شۇنى ئۇنتۇپ قالماسلىق كېرەككى، بۈگۈنكى كۈندە ئۇيغۇر دىيارىدا كۈلتۈرلەر ئىرقىي قىرغىنچىلىقنى سادىر قىلىۋاتقان ۋە قوللاۋاتقان نۇرغۇن كىشىلەر بۇنىڭ ئۇيغۇر كۈلتۈرى ۋە ئۇيغۇر خەلقىنى يۇقۇملاندۇرغان «ئاشقۇنلۇق» ۋىروسى كەلتۈرۈپ چىقارغان ھايات - ماماتلىق «تېرورلۇق تەھدىتى» گە قايتۇرۇلغان ئىنكاس ئىكەنلىكىگە تولۇق ئىشىنىدۇ. شۇنداق بولسىمۇ، دۆلەتنىڭ (بۇ جەھەتتىكى) نىشانى ۋە ھەقىقىي مۇددىئاسىنىڭ «تېرورلۇق» بىلەن ئاساسەن ياكى پەقەتلا مۇناسىۋىتى يوق. بۇنىڭدىكى نىشان مەزكۇر رايوننى ئۇيغۇرچە خۇسۇسىيەتلىرىدىن مەھرۇم قىلىپ، ئۇنى تېخىمۇ چوڭ ۋە بىرلىككە كەلگەن «خىتاي جەمئىيىتى» ئۇقۇمىنىڭ بىر قىسمى سۈپىتىدە تەرەققىي قىلدۇرۇشتۇر.

بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا، نۆۋەتتىكى ۋەزىيەتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، ھەم ئۇيغۇرلارغا، ھەم خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىگە نىسبەتەن جەلپ قىلىش كۈچىگە مۇرەسسە ئۇسۇلنى تەسەۋۋۇر قىلىش بەسى مۈشكۈل. نۆۋەتتىكى ۋەزىيەتتە، 1940 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا قىسقا مۇددەت بۇ رايوننى باشقۇرغان بىرلەشمە ھۆكۈمەت دەۋرىدىكىگە ئوخشاش، ھەتتا 1980 - يىللاردىكى كۈلتۈرلەش ۋە دىنىي ئەركىنلىككە رۇخسەت قىلىنغانغا ئوخشاش، ئورتاق ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش ئەندىزىسىدە، ئۇيغۇرلارنىڭ ئورنىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشنىمۇ تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدىغاندەك قىلىدۇ. ئوخشاشلا، خىتاينىڭ نۆۋەتتە سىياسىي ئەيىبلەشلەر تۈپەيلىدىن كەڭ كۆلەملىك جازا لاگېرلىرىغا ياكى تۈرمىلەرگە قامالغان بارلىق ئۇيغۇرلارنى تۇيۇقسىز قويۇپ بېرىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس، چۈنكى بۇ ئىنتايىن غەزەپلەنگەن كىشىلەرنى (جەمئىيەتكە) قويۇپ بەرگەنلىك بولۇپ، ئۇلارنىڭ خەۋپى (خىتايغا نىسبەتەن) ھەتتا 2014 - 2015 - يىللىرى بۇ رايوندىكى زوراۋانلىق ئەڭ يۇقىرى چەككە چىققان چاغلاردىكىدىنمۇ زور بولىدۇ. دەرۋەقە، يېقىنقى دوكلاتلاردا كۆرسىتىلىشىچە، 2019 - يىلى يازدىن باشلاپ، رايوننىڭ ۋەزىيىتى يۇمشاشقا باشلىغان بولسىمۇ، ئەمما بۇنى ماداراچىلىق ياكى كۈلتۈرلەش ئىرقىي قىرغىنچىلىقتىن ۋاز كەچكەنلىك دەپ قارىۋېلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ.

2019 - يىلى 8 - ئايدا، بىر قىسىم يېپىق لاگېرلار خەلقئارالىق مۇخبىرلارغا كۆرسىتىلگەن ۋە ئۇلارنىڭ لاگېرلاردىن «ئوقۇش پۈتتۈرگەن»، ئىنچىكە تاللانغان «ئوقۇغۇچى»لارنى زىيارەت قىلىشىغا رۇخسەت قىلىنغان. ئەمما، بۇ مۇخبىرلار باشقا لاگېرلارنىڭ ھېلىمەم مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى، شۇنداقلا ئۆزلىرى پاراڭلاشقان «لاگېرنى پۈتتۈرگەنلەر»نىڭ خاتا سۆزلەپ قويۇشتىن قورقۇپ تۇرغانلىقىنى كۆرگەن (1). خەۋەرلەرگە كۆرە، 2020 - يىلىنىڭ بېشىدا، لاگېرلارنى تاقاشتىن باشقا، شەھەر - بازارلاردىكى روشەن خەۋەپسىزلەشتۈرۈش تەدبىرلىرىنى ئەڭ تۆۋەن چەككە چۈشۈرۈشكە كۈچ چىقىرىلغان. مەلۇم بىر مەنبەگە كۆرە، شەھەر مەركىزىدىكى نۇرغۇن تەكشۈرۈش نۇقتىلىرى ئېلىۋېتىلگەن، بىر قىسىم «قولايلىق ساقچى پونكىتلىرى» تاقالغان، كوچىلاردا ئۇيغۇرلار كۆپەيگەن (2). ھالبۇكى، بۇ خەۋەرلەردە نازارەت قىلىش سالمىقىنىڭ ھېلىمەم ناھايىتى ئېغىر ئىكەنلىكى كۆرسىتىلگەن بولۇپ، شۇ سەۋەبتىن كوچىدىكىلەرنىڭ ھېچقايسىسى لاگېر مەسىلىسى توغرىسىدا گەپ قىلىشنى خالىمىغان، كوچىلاردا ساقاللىق ئەزلەر ۋە روماللىق ئاياللاردىن ئەسەرمۇ يوق ئىدى.

2017 - يىلىدىن باشلاپ مەۋجۇت بولغان مۇكەممەل ساقچى دۆلىتىدىكى ۋەزىيەتنىڭ بۇ رەۋىشتە يۇمشىشى — ئەگەر بۇ خىل يۇمشاش داۋاملاشسا — يەرلىك خەلق ئوخشاش مەجبۇرلىنىش بېسىمىغا دۇچ كېلىدىغان، ئەمما بۇ خىل بېسىم تېخىمۇ ئەپچىللىك بىلەن يوشۇرۇلغان ۋە ساياھەتچىلەر ئۈچۈن تېخىمۇ يېقىشلىق بولغان يېڭى نورمال ھالەتتىن دېرەك بېرىشى مۇمكىن. بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، خەلقنىڭ خېلى زور قىسمىنى خالىغانچە لاگېرغا سولاش ئەندىزىسى، تەدرىجىي ھالدا لاگېرغا ۋە تۈرمىگە سولاش تەھدىتى كىشىلەرنى كونترول قىلىش ۋە تىنچلاندۇرۇشنىڭ ۋاستىسى سۈپىتىدە قوللىنىلىدىغان سىستېمىغا ئورۇن بوشتىشى مۇمكىن. ئۆز كۈلتۈرىدىن مەھرۇم قىلىنىشقا ھەمدە ئىختىيارىي ئاسسىمىلياتسىيە بولۇشقا ياكى ئۆز - ئۆزىنى چەتكە ئېلىشقا ئۇنىمىغانلار مەڭگۈ قاماقتا يېتىۋېرىشى مۇمكىن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، سىرتتا

ياششىغا رۇخسەت قىلىنغانلار خىتاينىڭ ئۆز ۋەتىنىنى (شەرقىي تۈركىستاننى) مۇستەملىكە قىلىش ۋە ئۇيغۇر كۈلتۈرىنى ۋەيران قىلىش شەرتلىرىگە ئۈن - تىنىسىز قوشۇلۇشقا مەجبۇر بولغان. ئەگەر ئۇلار خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى پىلانلىرىغا قارشى تۇرۇش ئالامەتلىرىنى كۆرسىتىشكە باشلىسا، ئۇلار يەنىلا لاگېردا ياكى تۈرمىدە يېتىۋاتقانلارغا قوشۇلۇشى مۇمكىن. مۇددەتسىز داۋاملىشىشى مۇمكىن بولغان بۇ خىل تىزگىنلەش سىستېمىسىدا، كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىق ئۇرۇنۇشلىرىنىڭ توختىتىلىدىغانلىقىغا ئىشىنىشكە ھېچقانداق ئاساس يوق. شۇنداقلا، خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ رەھبەرلىك قاتلىمى تەلتۆكۈس تازىلىنىپ، ئۇيغۇر خەلقىدىن (قىلىنغان زۇلۇملار سەۋەبلىك) كەچۈرۈم سورالمىغان تەقدىردە، بۇ قىرغىنچىلىقنى توسىيالايدىغان نەرسە يوقنىڭ ئورنىدا.

ھازىر دۆلەت ئېلىپ بېرىۋاتقان ھەرىكەتلەر ۋە ئۆتمۈشتىكى كۆچمەنلەر مۇستەملىكىسىنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى نەزەردە تۇتقاندا، بۇ كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىقنىڭ نەتىجىسىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلىش مۇمكىن. مەزكۇر رايون ئەمدى «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى» دەپ ئاتالماستىن، «شىنجاڭ» دەپلا ئاتىلىدۇ ھەمدە ئۇنىڭ نوپۇسىنىڭ كۆپ قىسمىنى خىتايلار تەشكىل قىلغان بولىدۇ. قەشقەرگە ئوخشاش ئەنئەنىۋى ئۇيغۇر شەھەرلىرىدە ئاساسلىقى خىتايلار ياشايدىغان بولىدۇ، ساياھەت مەقسەتلىرى ئۈچۈن قالدۇرۇپ قويۇلغانلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئۇيغۇرلارنىڭ تارىختا بۇ يەردە ياشاپ باققانلىقىنى كۆرسىتىدىغان ھەرقانداق ئىزنالار يوقىتىۋېلىندۇ - دە، بۇ يەرلەر خىتاينىڭ باشقا جايلىرىدىكى ئادەتتىكى خىتاي شەھەرلىرىدىن ھېچ پەرقلىنمەس بولىدۇ. پەۋقۇلئاددە خورىتىلغان ۋە روھىي زەخمىگە ئۇچرىغان بىر تۈركۈم ئۇيغۇرلار ساقلنىپ قالىدۇ، ئەمما ئۇلار ئۆز تارىخى، كۈلتۈرى ۋە تىلىدىن مەھرۇم قىلىنغان ھالدا، ئۆز ۋەتىنىدە چەتكە قېقىلىدۇ. بەلكىم ئۇلار ئۆزلىرىگە يېقىن جايدىكى «ھەمراھ زاۋۇت»لاردىكى تۆۋەن مائاشلىق ئەمگەككە باغلانغان ناچار شارائىتتىكى چۈشكۈنلەشكەن جەمئىيەتكە ياكى ئەڭ ئاخىرىدا «ئايىرىۋېتىلگەن رايون»غا مەھكۇم قىلىنىشى مۇمكىن. گەرچە بۇ مىللەتنىڭ سىمۋوللۇق ئەزالىرى مائارىپ ۋە چىدام ئارقىلىق مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا قەد كۆتۈرۈپ، خىتايلار ھۆكۈمران ئورۇندىكى ئوتتۇرا بۇرژۇئازىيەگە، ھەتتا سەرخىللار قاتلىمىغا كىرەلشى مۇمكىن بولسىمۇ، ئەمما بۇ پەقەت خىتاي كۈلتۈرىگە تولۇق سىڭىپ كىرگەندىلا ئاندىن ئەمەلگە ئاشىدۇ. يۇقىرىقىلاردىن باشقىلىرى بولسا مىللىي سالاھىيەتنى ئاساس قىلغان تۆۋەن تەبىقىنىڭ ئەزالىرىغا ئايلىنىدۇ. بۇ خىل نەتىجىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولىدۇ ھەمدە ئەھۋالىمۇ دەل شۇنداق بولۇشى مۇمكىن، ئەمما بۇ دۆلەتنىڭ تېخىمۇ ئېغىر زوراۋانلىقى ۋە تاشقى تەنقىدلەرنى بېسىقتۇرۇش جەھەتتىكى بىر گەۋدىلەشكەن ئۇرۇنۇشىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان مەۋجۇت ۋەزىيەتنىڭ يەنە نۇرغۇن يىل داۋاملىشىشىنى تەقەززا قىلىشى مۇمكىن.

بەختكە قارشى، نۆۋەتتىكى ۋەزىيەتتە، خىتاي (ئىشغالىيەتتىكى شەرقىي تۈركىستان)دىكى ئۇيغۇرلار بۇ خىل ئاقىۋەتكە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن ھېچقانچە ئىش قىلالمايدۇ. لېكىن، خىتاينىڭ سىرتىدىكى ئۇيغۇرلار خىتاينىڭ ئۇيغۇر كۈلتۈرى ۋە كىملىكىنى يوقىتىش لايىھەسىگە ئاۋازچىلىق تۇغدۇرالىشى مۇمكىن. 2009 - يىلىدىن باشلاپ، دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئۇيغۇر مۇھاجىرلىرى كۆرۈنەرلىك كۆپەيدى، شۇنداقلا

بۇلارنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ ئائىلە - تاۋابىئاتلىرى لاگېرغا ياكى تۈرمىگە تاشلانغان بولغاچقا، بۇلار سىياسىي مۇددىئاغا ئىگە بولدى. ئۇلار ھازىر ئۇيغۇرلارنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىققا قارشى تۇرۇشىدا، مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىدىن ئۈمىد كۈتۈشكە بولىدىغان بىردىنبىر مەنبەدۇر. دەل مۇشۇ سەۋەبتىن، ئۇلار گەرچە خىتاينىڭ سىرتىدا ياشاۋاتقان بولسىمۇ، يەنىلا خىتاينىڭ پاراكەندىچىلىكىگە ئۇچرايدۇ (3). ھالبۇكى، ئۇلارنىڭ تۇرۇۋاتقان ئورنى سەۋەبلىك، خىتاي ھۆكۈمىتى ئۇلارنى تەلتۈكۈس جىمىقتۇرالماسلىقى مۇمكىن.

بۇ مۇھاجىرلارنىڭ ئەڭ كۆپ قىسمى ياشايدىغان، خىتاي (ئىشغالىيەتتىكى شەرقىي تۈركىستان) بىلەن چېگرالىنىدىغان ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەتلىرى بولمىش قازاقىستان ۋە قىرغىزىستان ئىقتىسادىي جەھەتتە خىتايغا ئېغىر دەرىجىدە بېقىنىپ قالغاچقا، بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ كۆپىنچىسى جىمىقتۇرۇلغان. ھالبۇكى، قازاقىستاندا يەنە خىتاي (ئىشغالىيەتتىكى شەرقىي تۈركىستان)دىن كەلگەن نۇرغۇن قازاقلار بار بولۇپ، ئۇلار ئۇيغۇر دىيارىدىكى ۋەزىيەتكە ئالاقىدار ئۇچۇرلارنى تەشۋىق قىلىشتا ناھايىتى دادىل بولۇپ، شۇ مەقسەتتە «ئاتا يۇرت» ناملىق بىر تەشكىلات قۇرغان. «ئاتا يۇرت» سابىق مەھبۇسلار — ئاساسلىقى خىتاي (ئىشغالىيەتتىكى شەرقىي تۈركىستان)غا بارغاندا تۇتقۇن قىلىنغان قازاقىستان پۇقرالىرى — نىڭ ھېكايىلىرىنى خەلقئارا تاراتقۇلارغا تارقىتىشقا ياردەم بەردى. گەرچە قازاقىستان دائىرىلىرى «ئاتا يۇرت»نىڭ رەھبىرىنى قولغا ئېلىپ، مەزكۇر تەشكىلاتنى جىمىقتۇرۇش ئۇرۇنۇشى سۈپىتىدە ئۇنى ئىستېپا بېرىشكە قىستىغان بولسىمۇ، ئەمما مەزكۇر تەشكىلات قازاقىستاندىكى ھۆكۈمەتنىڭ بۇ تەشكىلاتنى تەلتۈكۈس تاقىۋېتىشىنى توسۇپ تۇرىدىغان قازاق مىللەتچىلىرىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشكەنلىكى ئۈچۈن پائالىيەتنى داۋاملاشتۇرۇشقا مۇۋەپپەقىيەت بولدى. «ئاتا يۇرت» ئۇيغۇر رايونى بىلەن چېگرالىنىدىغان بىر تەشكىلات بولۇش سۈپىتى بىلەن، داۋاملىق تۈردە خىتاي (ئىشغالىيەتتىكى شەرقىي تۈركىستان)دىكى ئۇيغۇر ۋە قازاقلارنىڭ قىسمەتلىرى توغرىسىدىكى مۇھىم ئۇچۇر مەنبەسى بولۇپ قېلىشى ۋە بۇ مەسىلىنى خەلقئارانىڭ دىققىتىگە سۇنۇشى مۇمكىن. بۇنىڭدىن باشقا، ئۇ ھەتتا قازاقىستان ھۆكۈمىتىنى خىتاي (ئىشغالىيەتتىكى شەرقىي تۈركىستان)دىكى مەسىلىگە تېخىمۇ بەك كۆڭۈل بۆلۈۋاتقانلىقىنى بىلدۈرۈشكە مەجبۇرلىيالىشىمۇ مۇمكىن.

گەرچە تۈركىيەدىكى ئۇيغۇر مۇھاجىرلىرى ھېلىمۇ ئوتتۇرا ئاسىيادىكىدىن ئاز بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار 2012 - يىلىدىن باشلاپ زور دەرىجىدە كۆپەيدى، ئەمما ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ بۇ دۆلەتتىكى ئېنىقسىز ئولتۇراقلىشىش سالاھىيىتىنى نەزەردە تۇتقاندا، ئۇلارنىڭ تەشۋىقات ئىقتىدارىمۇ چەكلىك. بۇنىڭدىن باشقا، تۈركىيەنىڭ خىتاي بىلەن بولغان بارغانسېرى قويۇقلىشىۋاتقان ئىقتىسادىي ئالاقىسى تۈركىيەدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ دادىل سۆزلىشىگە توسقۇنلۇق قىلىدۇ. شۇنداقلا، خىتاينىڭ تۈرك خەلقىگە قاراتقان، ئۆزىنىڭ ئۇيغۇرلارغا تۇتقان مۇئامىلىسى توغرىسىدىكى ساختا تەشۋىقاتلىرى ھېچ بولمىغاندا بۇ دۆلەتتىكى ئۇيغۇرلارنىڭ تېخىمۇ كۆپ تۈرك خەلقىنىڭ ئۇيغۇر دەۋاسىغا بولغان قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش تىرىشچانلىقلىرىغا سەلبىي تەسىر كۆرسەتتى (4). شۇنداق بولۇشىغا قارىماستىن، تۈركىيەدىكى ئۇيغۇر

مۇھاجىرلار، بولۇپمۇ تۈركىيە گىراژدانى بولغانلار تۈركىيەدە ھېلىمۇ راۋۇرۇس سىياسىي كاپىتالغا، بولۇپمۇ مىللەتچىلەر ۋە پانتۈركىستلەرنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولغاچقا، ھۆكۈمەتنىڭ ئۇلارنى تەلتۈكۈس جىمىقتۇرۇشى تەسكە توختىماقتا. ئەنە شۇ تەرىقىدە، بۇ مۇھاجىرلار كىشىلەرنىڭ، بولۇپمۇ مۇسۇلمان دۇنياسىدىكىلەرنىڭ دىققىتىنى ئۇيغۇرلارنىڭ قىسمىتىگە ئاغدۇرۇشتا مۇھىم رول ئوينىيالايدۇ.

ئامېرىكا، كانادا، ياۋروپا ۋە ئاۋسترالىيەدىكى ئۇيغۇرلار تېخىمۇ ئاز، ئەمما بۇلار ئۇيغۇرلارنىڭ ۋەزىيىتىنى ئەركىن دېموكراتىك دۆلەتلەرنىڭ ۋە غەربتىكى تاراتقۇلارنىڭ كۈنتەرتىپىدە تۇتۇپ تۇرۇش جەھەتتە ئىنتايىن پائال ھەرىكەت قىلماقتا. گەرچە بۇلارمۇ خىتاي دائىرىلىرىنىڭ تەھدىتىگە دۇچ كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما خىتاينىڭ بۇ دۆلەتلەردىكى ئۇيغۇرلارنى قورقۇتۇپ جىمىقتۇرالىشى تېخىمۇ قىيىن. نۆۋەتتىكى ۋەزىيەتتە، بۇلارنىڭ پائالىيەتلىرى، جۈملىدىن ئامېرىكا ۋە ياۋروپادا ئۆسۈپ يېتىلگەن، غەربتىكى كىشىلەرنى سەپەرۋەر قىلىشقا ئۈستىلىشىپ كەتكەن ئۇيغۇر ياشلار ئارىسىدا، خېلى زور دەرىجىدە كېڭەيدى. گەرچە بۇ ھەرىكەت يەنىلا زور دەرىجىدە تارقاق ھالەتتە بولسىمۇ، ئەمما ئۇ جامائەتچىلىكنىڭ دىققىتىنى ئۇيغۇرلارنىڭ قىسمىتىگە تارتقۇدەكلا ئەمەس، بەلكى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىگە بېسىم ئىشلىتەلەيدىغان تېخىمۇ كۆپلەنگەن ئاساسىي قاتلام ھەرىكەتلىرىنى سەپەرۋەر قىلغۇدەك كۈچكە ئىگە.

ئۇيغۇر مۇھاجىرىتىنىڭ ئەڭ مۆلچەرلىگىلى بولمايدىغان بۆلۈكى، ھېلىمۇ مەۋجۇت بولغان، شۇنداقلا نۆۋەتتە ئۆزىنىڭ نەچچە ئون يىللىق تارىخىدىكى ھەرقانداق ۋاقىتتىكىگە قارىغاندا تېخىمۇ كۆپ جەڭچىسى بار بولغان «تۈركىستان ئىسلام پارتىيەسى» دۇر. ھالبۇكى، بۇ تەشكىلات توغرىسىدىكى نۇرغۇن ئىشلار، بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ مەبلىغىنىڭ كېلىش مەنبەسى ۋە ئارقا تىرىكىنىڭ كىم ئىكەنلىكى ھېلىمۇ سىر پېتى تۇرماقتا. بۇنىڭدىن سىرت، مەزكۇر تەشكىلاتنىڭ يېقىنقى ۋىدىئولىق باياناتى سۈرىيەدىكى «تۈركىستان ئىسلام پارتىيەسى» بىلەن ئافغانىستاندىكى «تۈركىستان ئىسلام پارتىيەسى» نىڭ گەرچە ئۆزئارا ئورتاقلىققا ئىگە بولسىمۇ، تامامەن پەرقلىق تەشكىلاتلارغا ئايلانغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. بۇ ئۇلارنىڭ مۇھاجىرەتتىكى قوراللىق دىندار ئۇيغۇر مىللەتچىلىرى ئارىسىدىكى، خوجايىنلىرى ۋە نىشانى تامامەن ئايرىم بولغان، پەرقلىق ئىككى كۈچ مەنبەسىگە ۋەكىللىك قىلىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىشى مۇمكىن.

ھېلىمۇ مەزكۇر تەشكىلاتنىڭ ئەمىرى دېيىلىۋاتقان ئابدۇلھەق 2019 - يىلى 8 - ئايدىكى بىر ۋىدىئودا، ئۆز تەشكىلاتىنىڭ ۋەزىرىتىدىن تامامەن ئافغانىستانغا يۆتكەلگەنلىكىنى بىلدۈردى. ئۇلار بەدەخشانغا يۆتكەلگەن بولۇشى ھەمدە خىتاي (ئىشغالىيەتتىكى شەرقىي تۈركىستان) چېگراسىغا ئىلگىرىكى ھەرقانداق ۋاقىتتىكىدىن بەكرەك يېقىنلاشقان بولۇشى ئېھتىمالغا يېقىن (5). ئابدۇلھەق مەزكۇر ۋىدىئودا ئۇيغۇر دىيارىنىڭ نۆۋەتتىكى ۋەزىيىتى توغرىسىدا توختىلىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ قىسمىتىنى نامايىش ۋە ھەق - ھوقۇقنى قوغداش تەشەببۇسلىرى ئارقىلىق، سىياسىي ئۇسۇلدا ھەل قىلماقچى بولغانلار خاتالاشقانلاردۇر، دېدى. بۇنىڭ ئەكسىچە، ئۇ قوراللىق كۈرەشنىڭ خىتاينىڭ ئۇيغۇرلارغا قىلغان تاجاۋۇزغا قارشى تۇرۇشتىكى بىردىنبىر يول ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى. قىزىقارلىقى شۇكى، ئۇ يەنە ئۆز تەشكىلاتىنىڭ ئادەتتە ئىشلىتىپ كەلگەن قارا جىھاد بايرىقىدىن ۋاز كېچىپ، ھەسەم مەخسۇم ئىشلەتكەن، شۇنداقلا بىرىنچى

قېتىملىق شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ بايرىقى بولغان كۆك بايراقنى ئىشلىتىشكە باشلىغانلىقىنى تىلغا ئالدى، بۇ مەزكۇر تەشكىلاتنىڭ يەرشارىۋى جىھاد بىلەن ئانچە ئالاقىسى بولمىغان، تېخىمۇ كۈچلۈك مىللەتچىلىك يولىغا مېڭىۋاتقان بولۇشى مۇمكىنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ. بۇ تەشكىلات يەنە ئۆزىنىڭ ۋىدىيو ئىشلىگۈچى تارمىقى بولغان «ئىسلام ئاۋازى» نىڭ لوگوسىدىكى قارا جىھاد بايرىقىنىمۇ چىقىرىۋېتىپ، ئۆز ۋىدىيولىرىنى سۈرىيەدىكى «تۈركىستان ئىسلام پارتىيەسى» نىڭكىدىن ئېنىق پەرقلەندۈردى. ئابدۇلھەقنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بۇ ۋىدىيولۇق ئۇچۇرى ۋە «تۈركىستان ئىسلام پارتىيەسى» نىڭ بايرىقىنىڭ ئۆزگىرىشى بۇ تەشكىلاتنىڭ ھەسەن مەخسۇمنىڭ خىتايىنىڭ ئىچكى قىسمىدا (يەنى خىتاي ئىشغالىيىتىدىكى شەرقىي تۈركىستاندا) توپىلاڭ كۆتۈرۈشنى تەشەببۇس قىلىدىغان، نىسبەتەن مىللەتچىرەك مەۋقەسىنى قايتىدىن جانلاندۇرىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدىغاندەك قىلاتتى. ھالبۇكى، بۈگۈنكى كۈندە ئۇيغۇر رايونى پۈتۈنلەي قامال قىلىنغان، شۇنداقلا خىتايىنىڭ باشقا جايلىرىدىكى ئۇيغۇرلارنى ئاسانلا ئىز قوغلاپ تەكشۈرگىلى بولىدىغان شارائىتتا، ھەر قانداق بىر تەشكىلاتنىڭ بۇنداق ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشىغا ئىشىنىش تەس. بۇنىڭدىن سىرت، مەزكۇر تەشكىلاتنىڭ ئافغانىستاندىكى كۈچى ئىنتايىن زەئىپ، شۇنداقلا ئۇ ئۇزۇندىن بۇيان خىتايغا تەھدىت سېلىپ كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما ھېچقانداق ئەمەلىي ھەرىكەت قىلىپ باقمىدى. شۇڭلاشقا، بۇ تەشكىلاتنىڭ كېلەچىكى ۋە ۋەزىيەتكە تەسىر كۆرسىتىش ئىقتىدارى ئېنىقسىز.

نۆۋەتتە سۈرىيەدىكى «تۈركىستان ئىسلام پارتىيەسى» نىڭ كېلەچىكىمۇ ناھېلىق. ئۇنىڭ يېڭى تور بېكىتىدە ھەپتىلىك خەۋەرلەر سەھىپىسى بار بولۇپ، بۇ سەھىپىدە مەزكۇر تەشكىلاتنىڭ دۇنيادىكى ۋەقەلەرگە بولغان چۈشەنچىسى بايان قىلىنىدۇ. قارىماققا مەزكۇر تەشكىلات سۈرىيەدىكى ئۆكتىچىلەرنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قورغىنى بولغان ئىدىلبىتا رۇسىيە ۋە بەششار ئەسەد ھاكىمىيىتىگە قارشى كۈرەش قىلىۋاتقان ئاز ساندىكى تەشكىلاتلارنىڭ بىرىدەك قىلىدۇ. ھازىر مەزكۇر تەشكىلات ئۆز ۋىدىيولىرىدا ئۆزىنى «تۈركىستان ئىسلام پارتىيەسى شام شۆبىسى» دەپ ئايرىپ تونۇشتۇرماقتا، شۇنداقلا ئۇلار قارا بايراق ۋە كونا ۋىدىيو لوگوسىنى داۋاملىق ئىشلىتىپ، ئۆزىنى ئافغانىستاندىكى ئابدۇلھەقنىڭ تەشكىلاتىدىن ئېنىق پەرقلەندۈردى. گەرچە سۈرىيەدىكى «تۈركىستان ئىسلام پارتىيەسى» نىڭ بايلىقى ئافغانىستاندىكى «تۈركىستان ئىسلام پارتىيەسى» نىڭكىدىن كۆپ بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ كىمگە بەيئەت قىلغانلىقى، ئارقا تىرىكىنىڭ كىم ئىكەنلىكى ۋە ئارقا تىرەكلىرىنىڭ خىتايغا تۇتقان پوزىتسىيىسى ئېنىق ئەمەس. ئەڭ ئاخىرىدا، ئىدىلبىتنى ئۆكتىچىلەرنىڭ بەششار ئەسەد ھاكىمىيىتىگە قارشى ئاخىرقى جېڭىدە، سۈرىيەدىكى «تۈركىستان ئىسلام پارتىيەسى» نىڭ يوقىتىلىدىغان ياكى يوقىتىلمايدىغانلىقى، ئەزالىرىنىڭ ئاخىرىدا تۈركىيەگە قېچىپ كېتىدىغان - كەتمەيدىغانلىقى ياكى ھازىرقى ھامىيلىرىنىڭ ئۇلارنى دۇنيانىڭ باشقا جايلىرىدا يەنە باشقا ۋاكالەتچى ئۇرۇشقا سالىدىغان - سالىمايدىغانلىقى ئېنىق ئەمەس.

ھالبۇكى، بۇ تەشكىلاتلارنىڭ ھەرقانداق بىرىنىڭ ساقلىنىپ قېلىشى ئۇيغۇر قوراللىق كۈچلىرىنىڭ ئۇيغۇر دىيارىدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارغا داۋاملىق ئىنكاس قايتۇرۇشنىڭ زۆرۈر شەرتى ئەمەس. مەن

سۈربىدە ئۇرۇش تەجرىبىسى توپلىغان بىر قانچە ئۇيغۇر بىلەن سۆھبەتلەشتىم، ئۇلار ھېلىمەم بۇ تەجرىبىلەرنى خىتايغا قارشى ئىشلىتىشنى ئويلايدۇ. ئۇلار ماڭا ئۆزلىرىنىڭ پەقەت بىرەرسىنىڭ خىتايغا ھۇجۇم قىلىشتا كارغا كېلىدىغان پىلانى بار تەشكىلاتتىن بىرنى قۇرۇشنى ساقلاۋاتقانلىقىنى ئېيتتى. مەن مۇشۇ خىل سابىق جەڭچىلەرنىڭ بىرىدىن خىتايغا ئوخشاش كۈچلۈك دۆلەت بىلەن ئۇرۇشۇپ ئۆلۈپ كېتىشتىن قورقىدىغان - قورقمايدىغانلىقىنى سورىغىنىدا، ئۇ ۋەتەندىكى ئائىلە - تاۋابىئاتلىرىنىڭ جازا لاگېرلىرىغا ياكى تۈرمىگە تاشلىنىپ غايىپ قىلىۋېتىلگەنلىكىنى، شۇڭا ئۆزىنىڭ تارتىشقۇدەك ھېچنەرسىسى قالمىغانلىقىنى ئېيتتى. مېنىڭچە ئۇنىڭغا ئوخشاش كىشىلەرنىڭ سانى ئۈنچە ئاز ئەمەس، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ كەلگۈسى بىر قانچە يىلدا يېڭى قوراللىق تەشكىلات قۇرۇشمۇ ھەيران قالارلىق ئىش ئەمەس. گەرچە بۇ جەڭچىلەرنىڭ مەۋجۇت شارائىتتا خىتايغا كىرەلشى مۇمكىن بولمىسىمۇ، ئەمما ئۇلار خىتاينىڭ چەتئەللەردىكى، بارغانسېرى كۆپىيىۋاتقان مەنپەئەتلىرىگە زىيان يەتكۈزەلەيدۇ. ئەمما، ھەقىقىي مەسىلە شۇكى، بۇنداق قىلىشنىڭ خىتاي (ئىشغالىيەتچى شەرقىي تۈركىستان)دا ئازاب - ئوقۇبەت چېكىۋاتقان ئۇيغۇرلارغا ياردىمى تېگەمدۇ، يوق؟ ئەمەلىيەتتە، ئۇ پەقەت خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنى ئۇيغۇرلار پەيدا قىلغان ئاتالمىش «تېررورلۇق تەھدىتى» نىڭ ئىسپاتلىرى بىلەن تەمىنلەش ئارقىلىق، خىتاينىڭ كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىقىنى «تېررورلۇققا قارشى تۇرۇش» نامىدا ئاقلىشى ئۈچۈن باھانە بولۇپ بېرىشى ۋە نەتىجىدە ئەھۋالنى تېخىمۇ ناچارلاشتۇرۇۋېتىشى مۇمكىن.

گەرچە نۆۋەتتىكى كىرىزىس خىتاينىڭ ئۇيغۇر دىيارىغا قاراتقان كۆچمەنلەر مۇستەملىكىچىلىكىنىڭ تەلتۆكۈس ئىشقا ئېشىشى بىلەن نەتىجىلىنىدىغاندەك قىلىسىمۇ، ئەمما دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەسلىگە كېلىش ئىقتىدارى پەۋقۇلئاددە كۈچلۈك. ئەمەلىيەتتە، بۇ خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇلارنىڭ مىللىي روھىنى ۋەيران قىلىش ئۈچۈن شۇنچە زور كۈچ سەرپ قىلىشىدىكى سەۋەبلەردىن بىرىدۇر. ئۇلار ئىلگىرى سىستېمىلىق كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىققا دۇچ كېلىپ باقمىغان، ئەمما مەن ئۇلار ئۆزلىرى دۇچ كەلگەن بۈگۈنكىدەك پەۋقۇلئاددە شارائىتقا بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ دەپ كېسىپ ئېيتالمايمەن. يېقىندا مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇر ۋە قازاقلارنىڭ ئۇيغۇر دىيارىنىڭ نۆۋەتتىكى ۋەزىيىتىنى چۆرىدىگەن ھالدا ھەرىكەتكە ئۆتكەنلىكىنى نەزەردە تۇتقاندا، بۇ مۇھاجىرلار ھېچ بولمىغاندا خىتاينى بۇ رايوندا ئەڭ چېكىدىن ئاشقان پىلانى ئىجرا قىلىشتىن ئەيمىندۈرەلشى مۇمكىن. شۇ ۋەجىدىن، گەرچە نۆۋەتتە ئۇيغۇر دىيارىدىكى كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىقنىڭ كەلگۈسى يۈزلىنىشى توغرىسىدىكى پەرەزلەر كىشىنى تەشۋىشكە سالىسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ تەسىرىنى پەسەيتىپ، ئۇيغۇر كۈلتۈرىنىڭ زوراۋانلارچە يوقىتىلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشتا يەنىلا ئۈمىد بار.

بۇ پاجىئە «تېررورلۇققا قارشى دۇنياۋى ئۇرۇش» نىڭ كەلگۈسىگە قانداق تەسىر كۆرسىتىدۇ؟

بۇ كىتابتا ئىزچىل ئوتتۇرىغا قويۇلغان نۇقتىئىيەنەزەرلەرنىڭ بىرى شۇكى، گەرچە ئۇيغۇر كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىقى ئۇيغۇر خەلقىدىن كېلىدىغان ھەقىقىي ياكى ھېس قىلىنغان «تېررورلۇق تەھدىتى» گە قايىتۇرۇلغان ئىنكاس بولمىسىمۇ، ئەمما مۇشۇ خىل تەھدىتنىڭ مەۋجۇتلۇقى توغرىسىدىكى ھېكايىلەر مەزكۇر قىرغىنچىلىقنى قولايلاشتۇردى ۋە تېزلەتتى. ھالبۇكى، (بۇ ھەقتە) رېئاللىققا زىت مۇنداق سوئال قويۇش ئەقىلگە مۇۋاپىق: يەنى «تېررورلۇققا قارشى دۇنياۋى ئۇرۇش» نىڭ ئېلان قىلىنىشى - قىلىنمىسىدىن قەتئىينەزەر، خىتاي ئۇيغۇر كىملىكىنى تەتۈكۈس يوقىتىشقا ئۇرۇنمىتى، ئۇرۇنمىتى؟ قانداقلا بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بۈگۈنكى كۈندە ئۇيغۇرلارغا قارىتىلغان كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىق «تېررورلۇق» تىن بەكرەك، خىتاينىڭ ئۇيغۇر دىيارىنى مۇستەملىكە قىلىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىكتۇر. گەرچە ئەمەلىيەت شۇنداق بولسىمۇ، ئەمما مېنىڭچە خىتاي ئۇيغۇرلارنى «تېررورلۇق تەھدىتى»، ئۇيغۇر كۈلتۈرىنى «ئاشقۇنلۇق بىلەن يۇقۇملانغان» دەپ بېكىتمىگەن بولسا، ئەھۋال بۇنچە ئاسانلا ئىرقىي قىرغىنچىلىقتىن ئىبارەت ئاشتۇن دەرىجىگە يېتىپ بارمىغان بولاتتى. ئۇيغۇرلار شەكىللەندۈرگەن ئاتالمىش «تېررورلۇق تەھدىتى» توغرىسىدىكى بۇ قاراشلار خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ خەلقئارانىڭ ئۆز قىلمىشلىرىغا بولغان تەنقىدلىرىنى بۇرۇنقىدەك رەھبەرلىككە راۋۇرۇس ئەسقاتتى، شۇنداقلا قانداق قىلىپ جازاغا ئۇچرىماستىن كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىق ئېلىپ بارغىلى بولىدىغانلىقىنى (ئەھلى جاھانغا) بىلدۈرۈپ قويدى.

2019 - يىلى 10 - ئايدا، بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى ئومۇمىي مەجلىسى خىتاينىڭ ئۇيغۇر دىيارىدىكى قىلمىشلىرىنى ئېغىر كىشىلىك ھوقۇق دەپسەندىچىلىكى سۈپىتىدە ئەيىبلىگەن، چەكلەش كۈچى بولمىغان بىر باياناتقا قاراپ چىقتى، ئەنگىلىيە تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان مەزكۇر بايانات 23 دۆلەتنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى (6). بۇنىڭغا قايىتۇرۇلغان جىددىي ئىنكاس سۈپىتىدە، بېلارۇسىيە تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان، خىتاينىڭ كىشىلىك ھوقۇق ئەھۋالىغا ئالغىش ياغدۇرۇلغان، خىتاينىڭ ئۇيغۇر دىيارىدىكى قىلمىشلىرىنىڭ خەتەرلىك ئىسلامىي «ئاشقۇنلۇق» قا ۋە «تېررورلۇق» تەھدىتىگە قارشى تۇرۇشنىڭ مۇۋاپىق، ھەتتا مېھرىبانلارچە ئۇسۇلى ئىكەنلىكى ئىلگىرى سۈرۈلگەن بايانات 54 دۆلەتنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى (7). مەن بۇ 54 دۆلەتنىڭ ب د ت دىكى ۋەكىللىرىنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ، ھەتتا ھەممىسىنىڭ (ئۆزلىرى قوللىغان باياناتتىكى) بۇ گەپنىڭ راستلىقىغا ئىشىنىدىغانلىقىدىن گۇمانلىنىمەن. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ مەنپەئەتىگە چېتىشلىق باشقا تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلى خىتاينى ياقلىدى. ھالبۇكى، ئەگەر «تېررورلۇققا قارشى دۇنياۋى

«تۇرۇش» نىڭ ھېكايىسى ۋە ئۇنىڭ «تېرورلۇق» قا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن كىشىلىك ھوقۇقنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇشقا بولىدۇ» دېگەن يوشۇرۇن تۇتۇمى بولمىغان بولسا ئىدى، ئۇلارنىڭ بۇنداق قىلىشى تېخىمۇ تەسكە توختايتتى.

بۇنىڭدىن باشقا، «تېرورلۇققا قارشى دۇنياۋى تۇرۇش» مەنتىقىسىنىڭ بىئوپولىتىكىلىق خاراكتېرى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ بۇ كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىقنى ئېلىپ بېرىش مېتودىغا تەسىر كۆرسەتتى. خىتاي ئۆزىنىڭ ئۇيغۇر خەلقىدىن كېلىدىغان «تېرورلۇق تەھدىتى» گە دۇچ كەلگەنلىكىنى دەۋا قىلغاندىن كېيىن، «تېرورلۇققا قارشى دۇنياۋى تۇرۇش» مەنتىقىسى خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ پۈتكۈل ئۇيغۇر مىللىتىنى گۇمانلىق «تېرورچى» دەپ قارىشىغا ئىمكانىيەت ياراتتى - دە، شۇ ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ھەق - ھوقۇقلىرىنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇش يوللۇقلاشتۇرۇلدى. بۇنىڭدىن باشقا، خىتاي ھۆكۈمىتى «تېرورلۇققا قارشى دۇنياۋى تۇرۇش» مەنتىقىسىدىن پايدىلىنىپ، ئېنىقلىمىسى مۇجەمل بولغان دىنىي «ئاشقۇنلۇق» ئىدىئولوگىيەسىنى تەھدىتنىڭ مەنبەسى قىلىپ كۆرسىتىش ئارقىلىق، ئۇيغۇر كۈلتۈرىگە، بولۇپمۇ ئۇنىڭ «ئاشقۇنلۇقنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان» لىقى ئىلگىرى سۈرۈلگەن دىنىي تەرەپلىرىگە ھۇجۇم قىلىش ۋە ئۇنى جىنايەت دەپ بېكىتىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتى.

بۇ خىتاينىڭ ئىقتىساد تۈرتكىسىدە شەرقىي تۈركىستانغا كېلىدىغان خىتاي كۆچمەنلەر ئارقىلىق ئەڭ ئاخىرىدا ئۇيغۇرلارنى ئەيۋەشكە كەلتۈرەلەيدىغان ۋە ئۇلارنى چەتلەشتۈرەلەيدىغان كۆچمەنلەر مۇستەملىكىچىلىكىنى تەدرىجىي ئىشقا ئاشۇرۇشقا تۈرتكە بولماستىن، بەلكى ئۇنى ئوچۇق - ئاشكارا ئىرقىي قىرغىنچىلىق يولىغا باشلىدى. خىتاينىڭ 1990 - يىللارنىڭ ئاخىرى ۋە 2000 - يىللارنىڭ بېشىدا ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ ۋەتەننى بىلەن بولغان ئالاقىسىنىڭ يۆنىلىشى ئىزچىل مۇشۇنداق (يەنى كۆچمەنلەر مۇستەملىكىچىلىكىنى ئاساس قىلغان، ت) ئىدى. ئەگەر خىتاي «تېرورلۇققا قارشى دۇنياۋى تۇرۇش» نىڭ ئىنسانىيەتسىزلاشتۇرۇش ۋە كۈلتۈر/مىللەتكە كۆرە دۈشمەن بېكىتىشتىن ئىبارەت، چىقىش نۇقتىسىدىنلا ئىرقىي قىرغىنچىلىق ئىستراتېگىيەسىگە ئۇيغۇن بولغان مەنتىقىسىگە قىزىقمىغان بولسا ئىدى، ئەھۋال بەلكىم ئىزچىل شۇ رەۋىشتە داۋاملىشىشى مۇمكىن ئىدى. شۇڭلاشقا، گەرچە «تېرورلۇققا قارشى دۇنياۋى تۇرۇش» نىڭ قوزغىلىش - قوزغالماستىقىدىن قەتئىينەزەر، خىتاي يەنىلا ئۇيغۇر دىيارىنى مۇستەملىكە قىلىشقا تۇرۇندىغان بولسىمۇ، ئەمما «تېرورلۇققا قارشى دۇنياۋى تۇرۇش» نىڭ «تېرورلۇق» قالىپىنى چۆرىدىگەن ھالدا ئوتتۇرىغا چىقارغان ھېكايىلىرى بولمىغان بولسا، بۇنىڭ بۇنچە تېز ۋە شىددەتلىك يۈز بېرىشىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايتتى.

بۇ خىل ئارقا كۆرۈنۈشتە شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، بۈگۈنكى كۈندە خىتاي (ئىشغالىيەتچى شەرقىي تۈركىستان) دىكى ئۇيغۇرلار دۇچ كەلگەن كىرىزىس «تېرورلۇققا قارشى دۇنياۋى تۇرۇش» نىڭ زامان ۋە ماكان ئۆزگىرىشى سەۋەبلىك ئوتتۇرىغا چىققان، ئۆزگەرگەن ۋارىيانتىنىڭ تىپىك مىسالىدۇر. «تېرورلۇققا قارشى دۇنياۋى تۇرۇش» ئەزەلدىن «تېرورلۇق» قا ئالاقىدار بولماستىن، ئىزچىل ھالدا باشقا مەنپەئەتلەرنى قوغلىشىش ئۈچۈن سەۋەب تېپىش ئۇرۇنۇشى ئىدى. مەزكۇر «تۇرۇش» نىڭ تارىخىي مۇساپىسىدە، ئۇ

ئافغانىستان ۋە ئىراقتىكى ھاكىمىيەتلەرنى ئاغدۇرۇشنى يوللۇقلاشتۇردى ، شۇنداقلا سۈرىيە ۋە يەمەن قاتارلىق دۆلەتلەردىكى ئىچكى ئۇرۇشلاردا ، ياكى رۇسىيە ، ئوتتۇرا ئاسىيا جۇمھۇرىيەتلىرى ، ئېفىئوپىيە ۋە مىسىر قاتارلىق مۇستەبىت دۆلەتلەردە بولسۇن ، ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ ئۆز ئىچىدىكى ئۆكتىچىلەرنى قانۇنىيىسىزلاشتۇرۇش ۋە زورلۇق بىلەن باستۇرۇشنىڭ ۋاسىتىسى سۈپىتىدە سانسىز قېتىم قوللىنىلدى . ئۇشۇ قائىدىسىز ئۇرۇش باشلىنىپ يىگىرمە يىلغا يېقىن ۋاقىتتىن كېيىنكى بۈگۈنكى كۈندە ، «تېررورلۇققا قارشى دۇنياۋى ئۇرۇش» ھېكايىسى كۆچمەنلەر مۇستەملىكىچىلىكى ، مىللىي تازىلاش ۋە كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىق جەھەتلەردىكى يېڭى ئۇرۇشلاردا ئىشلىتىلىدىغان ، كۆپ سىناقلىرىدىن ئۆتكەن قورالغا ئايلانغاندەك قىلىدۇ . بېرمىدىكى روھىنگىيالار دەل مۇشۇ خىل ئەھۋالغا دۇچ كەلگەندى ، خىتاي(ئىشغالىيەتچى شەرقىي تۈركىستان)دىكى ئۇيغۇرلار مۇشۇ خىل ئەھۋالغا دۇچ كېلىۋاتىدۇ ، ھىندىستاندىكى كەشمىرلىكلەرمۇ مۇشۇ خىل ئەھۋالغا دۇچ كېلىشى مۇمكىن . مۇشۇ خىل كۆزىتىشنىڭ ئۆزىلا ئېنىقلىمىسى مۇجىمەل ۋە توختاۋسىز بۇ ئۇرۇشنىڭ ئاخىرلىشىشى كېرەكلىكىنى تونۇپ يېتىش ئۈچۈن يېتەرلىكتۇر .

خەلقئارا جەمئىيەتنىڭ «تېررورلۇق» ئۇقۇمى توغرىسىدا قايتىدىن ئويلىنىشى مەزكۇر ئۇرۇشنى ئاخىرلاشتۇرۇشنىڭ بىردىنبىر يولىدۇر . بۇنىڭ ئۈچۈن «تېررورلۇق»نى قانداق تەبىرلەش ۋە پەرقلەندۈرۈشتە ، خەلقئارادا ئېتىراپ قىلىنغان ئوبىيېكتىپ ئېنىقلىما قوللىنىلىشى كېرەك . بۇنداق قىلغاندا مەزكۇر ئاتالغۇنىڭ قورال سۈپىتىدە ئىشلىتىلىشىنى توسۇپ ، غەيرىي دۆلەت خاراكتېرلىك قوراللىق ئىشتىراكچىلارغا چېتىشلىق كەلگۈسى ئۇرۇشلارغا قاتنىشىش قائىدىسىنى بېكىتكىلى بولىدۇ . مېنىڭچە ، بۇ كىتابتا قوللىنىلغان ، يەنى 2002 - يىلى «تېررورلۇققا قارشى دۇنياۋى ئۇرۇش» باشلانغاندا بوئاز گارنور (Boaz Gornor) تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان جانلىق ئېنىقلىما ، مەزكۇر ئېنىقلىمىنىڭ زادى قانداق بولۇشى كېرەكلىكى توغرىسىدىكى مۇلاھىزىنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك باشلىنىش نۇقتىسى بولالايدۇ . بۈگۈنكى دۇنيادا ، زادى نېمىنىڭ «تېررورلۇق» ھېسابلىنىدىغانلىقى توغرىسىدا خەلقئارالىق ئورتاق تونۇش ھاسىل قىلىش ئەلۋەتتە مۇمكىن ئەمەس ، ئەمما بۇ مەسىلىنى ھەل قىلمىغان تەقدىردە ، ئۇنىڭ ئىنسانلارنىڭ ۋەھشىيلىكىنى داۋاملىق كۆرۈكلەپ تۇرىدىغان «مەڭگۈلۈك ئۇرۇش»قا ئايلىنىشىدا ئاساسەن شەك يوق .

بۇ پاجىئەنىڭ تېخىمۇ ئەدەپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن

نېمىلەرنى قىلىش مۇمكىن؟

گەرچە «تېررورلۇققا قارشى دۇنياۋى ئۇرۇش»نى ئاخىرلاشتۇرۇشنىڭ بۈگۈنكى ئۇيغۇرلار دۇچ كەلگەنگە ئوخشاش پاجىئەلەرنىڭ كەلگۈسىدەمۇ يۈز بېرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا ئىنتايىن زور پايدىسى بار بولسىمۇ ،

ئەپسۇسكى، ئۇ ئۇيغۇر دىيارىدا داۋاملىشىۋاتقان كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىققا ئانچە چوڭ تەسىر كۆرسىتەلمەيدۇ. ئۇشبۇ كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىق دولقۇنىنى تىزگىنلەش، خىتايغا بىردەك ۋە سىجىل بېسىم ئىشلىتىشنى تەقەززا قىلىدۇ. ئەپسۇسلىنارلىقى، ھازىرغا قەدەر، كۆپىنچە دۆلەتلەر يا خىتاينىڭ ئۇيغۇرلارغا تۇتقان مۇئامىلىسىنى ئوچۇق - ئاشكارا تەنقىد قىلىشنى خالىمىدى، ياكى ئۆزلىرىنىڭ ئاشكارا تەنقىدلىرىنى دادىل ئېتىراپ قىلالىمىدى. بۇ ئاساسلىقى خىتاينىڭ دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا جارى قىلدۇرۇۋاتقان خەلقئارا ئىقتىسادىي كۈچىدىن مەنبەلەنگەن. مەسىلەن، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، ھېچقانداق مۇسۇلمان دۆلىتى خىتاي (ئىشغالىيەتچى شەرقىي تۈركىستان)دىكى ئۇيغۇرلارنىڭ قىسمىنى ھەققىدە رەسمىي بايانات ئېلان قىلىپ باقمىدى. ھەتتا (شەرقىي تۈركىستاندىكى) ئۆز پۇقرالىرى ۋە مىللەتداشلىرىنىڭ جازا لاگېرلىرىغا سولانغانلىقى ئېنىق بولغان قازاقىستان ۋە قىرغىزىستانمۇ بۇ ھەقتە سۈكۈت قىلىپ كەلدى. گەرچە تۈركىيە ئەمەلدارلىرى بۇ مەسىلە توغرىسىدا بىر قىسىم تەنقىدىي باياناتلارنى ئېلان قىلغان بولسىمۇ، ئەمما ھۆكۈمەت بۇ باياناتلارنى قوللاش تەرىقىسىدە ھېچقانداق ماھىيەتلىك ياكى رەسمىي دىپلوماتىك تەدبىر قوللانمىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ب د ت ئومۇمىي مەجلىسىدىكى بېلەت تاشلاشقا ئوخشاش، ب د ت ۋە ئۇنىڭغا ئەزا دۆلەتلەر بۇ مەسىلە توغرىسىدا جىددىي مۇزاكىرە ئېلىپ بارالمىدى. خىتاينىڭ ب د ت نىڭ تەرتىپلىرىدىن پايدىلىنىشقا، جۈملىدىن شۇلار ئارقىلىق خىتاينىڭ سىياسىتى ۋە قىلمىشلىرىغا بولغان سىجىل تەنقىدلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا بارغانسېرى ماھىرلىشىپ كەتكەنلىكىنى نەزەردە تۇتقاندا، ئەھۋال تېخىمۇ شۇنداق بولدى.

خىتاي (ئىشغالىيەتچى شەرقىي تۈركىستان)دىكى ئۇيغۇرلارنىڭ قىيىنچىلىقى توغرىسىدا ئاشكارا سۆز قىلغانلار پەقەتلا ئەركىن دېموكراتىك دۆلەتلەردۇر. ئامېرىكا، ياۋروپادىكى نۇرغۇن دۆلەتلەر، ئاۋستىرالىيە، ياپونىيە ۋە باشقا بىر قانچە ئەركىن دېموكراتىك دۆلەتلەر ئۇيغۇر دىيارىدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارغا بولغان كۈچلۈك ئەندىشىسىنى بىلدۈردى. ئەپسۇسلىنارلىقى، بۇ دۆلەتلەرنىڭمۇ ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، مەزكۇر مەسىلىدە خىتايغا ھەرقانداق بېسىم ئىشلىتەلمەيۋاتقانلىقى ئىسپاتلاندى. ئالدى بىلەن، بۇ دۆلەتلەرنىڭمۇ «تېررورلۇققا قارشى دۇنياۋى تۇرۇش» نىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە «تېررورلۇققا قارشى تۇرۇش» ھەرىكەتلىرىگە چېتىشلىق كىشىلىك ھوقۇق دەپسەندىچىلىكلىرى بار ئىدى. بولۇپمۇ ئامېرىكانىڭ ئەھۋالى تېخىمۇ شۇنداق، خىتاي بۇ جەھەتتە ئامېرىكانىڭ تېررورلۇق ۋە ئاشقۇنلۇق گۇماندارلىرىغا قىلغان مۇئامىلىلىرىنى دەستەك قىلىپ تۇرۇپ، ئاسانلا «ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ» قىلالايدۇ: گۈەنتانامو قولتۇقىدىكى تۇتۇپ تۇرۇش مەركىزىمۇ قانۇنسىز تۇتۇپ تۇرۇش لاگېرىدۇر؛ ئامېرىكا «دۆلەت بىخەتەرلىك ئىدارىسى» مۇ مىللىي مەھەللىلەرنى قاتتىق نازارەت قىلغان؛ (ئامېرىكانىڭ ئافغانىستان ۋە باشقا جايلاردا قىلغىنىدەك، ت) «تېررورلۇق» گۇماندارلىرىنى ئۇچقۇچسىز ئايروپىلان بىلەن ئۆلتۈرۈش «قايتا تەربىيەلەش» تىن بەكرەك مەرھەمەت قىلغانلىق ھېسابلانمايدۇ، ۋەھاكازالار. بۇ خىل ئارقا كۆرۈنۈشتە، ئامېرىكا ۋە ئۇنىڭ «تېررورلۇققا قارشى دۇنياۋى تۇرۇش» تىكى ئىتتىپاقداشلىرىنىڭ خىتاينىڭ ئاتالمىش «تېررورلۇق» نى يوقىتىشتىكى چېكىدىن ئاشقان قىلمىشلىرىنى تەنقىد قىلىدىغان ئەخلاقىي سالاھىيىتى يوق،

چۈنكى ئۇلارمۇ ئۆزلىرى سادىر قىلغان يىرگىنىشلىك قىلمىشلارنى «تېرورلۇققا قارشى تۇرۇش» نامىدا ئاقلانغان ۋە بۇ جەھەتتە ئۆرنەك بولۇپ بەرگەن. ئىككىنچىدىن، ئامېرىكا ۋە ياۋروپانىڭ يۇمشاق كۈچى — بولۇپمۇ تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەردىكى — ئاجىزلاپ، خىتاينىڭ يۇمشاق كۈچى ۋە ئىقتىسادىي كۈچىگە ئورۇن بوشاتماقتا. نەتىجىدە، ئەركىن دېموكراتىك دۆلەتلەر خىتاينى يا يەر شارى ئىقتىسادىدىن، يا خەلقئارالىق قانۇنىي سىياسىي ھاكىمىيەتلەر چەمبىرىكىدىن يېتىم قالدۇرالماس ھالغا كەلدى. ئاخىرىدا، ئەركىن دېموكراتىك دۆلەتلەر ئۆزلىرىنىڭ قولىدىكى بىردىنبىر كوزېر بولغان «ئىقتىسادىي ئالاقە» كوزېرنى خىتاينىڭ ئىشلىتىشىنى خالىمايدۇ، چۈنكى ئىقتىسادىي ئالاقىنى ئۈزۈش ھەر ئىككى تەرەپنى ئوخشاشلا زىيانغا ئۇچرىتىدۇ.

بۇ خىل ئەھۋالنى نەزەردە تۇتقاندا، كىشىلەر باشقا دۆلەتلەرنىڭ — ئۆز پۇقرالىرىنىڭ بۇ ھەقتىكى بېسىمغا ئۇچرىمىغان تەقدىردە — خىتاينىڭ ئۇيغۇر دىيارىدىكى مېتودىنى ئۆزگەرتىش خۇسۇسىدا بېسىم ئىشلىتىلىشىدىن ياكى بېسىم ئىشلىتىشىنى خالىشىدىن ئۈمىد كۈتمەسلىكى كېرەك. شۇڭلاشقا، نۆۋەتتە خىتاينىڭ زور بېسىم ئېلىپ كېلەلەيدىغان بىردىنبىر ھەقىقىي ھەرىكەت چوقۇم ئاساسىي قاتلامدىن كېلىشى كېرەك، شۇنداقلا ئۇ چوقۇم ھەقىقىي ئىقتىسادىي تەسىر پەيدا قىلالايدىغان بىردىنبىر يول ئارقىلىق خىتاينىڭ قارىتىلىشى كېرەك. 1980 - يىللاردىكى (جەنۇبىي ئافرىقادىكى) ئىرقىي ئايرىمچىلىققا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىدە، بۇ خىل پائالىيەتلەر ئۈچۈن ئۆرنەك مەۋجۇتتۇر. (ئەينى چاغدا) دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى پۇقرالار بىرلىكتە ھەرىكەت قىلىپ، جەنۇبىي ئافرىقا ھۆكۈمىتىنىڭ ئىرقىي ئايرىمچىلىق سىياسىتىگە قارشى تۇرۇپ، ئۇنىۋېرسىتېت ۋە ياشانغاندا كۈتۈنۈش فوندىلىرىنى جەنۇبىي ئافرىقا شىركەتلىرىدىكى مەبلەغلىرىنى قايتۇرۇۋېلىشقا مەجبۇرلىغان، شۇنداقلا خەلقئارا شىركەتلەرنى بۇ دۆلەتتىكى تىجارىتىنى توختىتىشقا قىستىغانىدى. گەرچە بۈگۈنكى خىتاينىڭ ئىشلەپچىقىرىشىنى ئاساس قىلغان دۇنيا ئىقتىسادىدا، خىتاي مەھسۇلاتلىرىنى پۈتۈنلەي بايقۇت قىلىش تەسكە توختىسىمۇ، ئەمما بۇنداق قىلىشقا ئۇرۇنۇش بەلكىم نەتىجە بېرىپ قېلىشى مۇمكىن. يەنە شۇنىڭدەك، ئاساسلىق فوندىلارنى ۋە مەبلەغ سالغۇچى ئاپپاراتلارنى خىتاي ئاكسىيە بازىرىدىن چېكىندۈرۈش ئۇرۇنۇشمۇ — بولۇپمۇ بۇ يەرشارى خاراكتېرلىك ھەرىكەت بولغان تەقدىردە — تەسىر كۆرسىتىشى مۇمكىن. بۇ خىل ئۇرۇنۇشلار يەنە خىتايدا تىجارەت قىلىۋاتقان، بولۇپمۇ ئۇيغۇر دىيارىدا تىجارىتى بار ياكى تەمىنلەش زەنجىرىدە ئۇيغۇر ئىشچىلىرى مەجبۇرىي ئىشلىتىلگەن خەلقئارالىق شىركەتلەرنى نىشانلىسا بولىدۇ. ئاخىرىدا، بۇ خىل ئاساسىي قاتلام ھەرىكىتى - كىشىلەرگە بۇ مەسىلە توغرىسىدا ھەرىكەتكە ئۆتۈشنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ تەقدىرى بىلەنلا مۇناسىۋەتلىك ئەمەسلىكىنى ئەسكەرتىشى كېرەك. بۇ يەنە ئۇيغۇر كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىقى ئارقىلىق، كىشىلىك ھوقۇق، شەخسىي مەخپىيەتلىك ۋە كۆپ خىللىقتىن ئىبارەت قىممەت قاراشلار قاتمۇقات مۇھاسىرىدە قالغان دۇنيادا، (ئۇيغۇرلاردىن باشقا) كىشىلەرنىڭ كېلەچىكى ئۈچۈن كۆرسىتىلگەن (قورقۇنچلۇق) ئۆرنەكتۇر.

ئاخىرقى سۆزلەر: دەسلەپتە ، ئۇلار ئۇيغۇرلارغا يوپۇرۇلۇپ كەلگەندە ...

* تەرجىماندىن ئىلاۋە:

ئاپتور بۇ يەردە ، گېرمان شائىرى مارتىن نىمۆللەرنىڭ (Martin Niemöller) يەھۇدىي قىرغىنچىلىقى توغرىسىدا يازغان شېئىرنىڭ بىرىنچى مىسراسىنى ئۆزگەرتىپ نەقىل قىلغان بولۇپ ، شېئىرنىڭ تولۇق تېكىستىنىڭ تەرجىمىسى تۆۋەندىكىچە:

دەسلەپتە ، ئۇلار سوتسىيالىستلارغا يوپۇرۇلۇپ كەلدى ،
مەن گەپ قىلمىدىم ، چۈنكى مەن سوتسىيالىست ئەمەس ئىدىم .

ئاندىن ئۇلار ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئەزالىرىغا يوپۇرۇلۇپ كەلدى ،
مەن گەپ قىلمىدىم ، چۈنكى مەن ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنى ئەزاسى ئەمەس ئىدىم .

ئاندىن ئۇلار يەھۇدىيلارغا يوپۇرۇلۇپ كەلدى ،
مەن گەپ قىلمىدىم ، چۈنكى مەن يەھۇدىي ئەمەس ئىدىم .

ئاندىن ئۇلار ماڭا يوپۇرۇلۇپ كەلدى ،
ھالبۇكى ، مەن ئۈچۈن گەپ قىلىدىغان ئادەم قالمايدى .

ختاي (ئىشغالىيەتتىكى شەرقىي تۈركىستان)دىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ۋەزىيىتىنىڭ خەلقئارالىق ئاخباراتچىلار ۋە ئاكادېمىكلارنىڭ بۇ قەدەر دىققىتىنى قوزغىشىدىكى سەۋەبلەرنىڭ بىرى شۇكى ، ئۇيغۇر كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىقنى كۆزەتكەنلەر ئۆزلىرىنىڭ ۋە پۈتۈن دۇنيانىڭ كېلەچىكىنىڭ بېشارەتلىرىنى كۆرەلەيدۇ . چۈنكى ، قىسمەن جەھەتتىن ئېيتقاندا ، ئۇ دۇنيادىكى ئىككىنچى چوڭ ئىقتىسادىي گەۋدە ھەمدە

دۇنيا مىقياسىدىكى كۈچ ۋە تەسىرى زورىيىۋاتقان دۆلەت بولمىش خىتايدا يۈز بەرگەن. ھالبۇكى، ئۇيغۇرلارنىڭ تەقدىرىدىن پۈتكەن بۇ ئاگاھلاندىرغۇچى ھېكايە مۇستەبىت، كىشىلىك ھوقۇققا ھۆرمەت قىلمايدىغان ۋە ۋەھشىيلىكلەرنى سادىر قىلالايدىغان، قەد كۆتۈرۈۋاتقان خىتايغىلا ئالاقىدار بولماستىن، ئۆز نۆۋىتىدە يەنە دۆلەتنىڭ كۈچى بارغانسېرى مۇتلەقلىشىدىغان، ئۈنۈپرسال قىممەت قاراشلار كۇرسىنى يوقىتىدىغان، شەخسىي مەخپىيەتلىك تاۋارغا ئايلىنىدىغان، پەرقلىرىگە يول قويماستىن بارغانسېرى ئەۋج ئالىدىغان «ئەركىنلىكتىن خالىي دۇنيا»غا ئالاقىداردۇر. گەرچە بۇ بىزلىرىنىڭمۇ ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئۇيغۇرلار باشتىن كەچۈرۈۋاتقان «ئورۇنلۇق» قابىھەتلىك چۈش ئىچىدە ياشايدىغانلىقىمىزدىن دېرەك بەرمىسىمۇ، ئەمما ئۇ ئۇيغۇر كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىققا تۈرتكە بولغان ۋە ئىلگىرى سۈرگەن ئاشۇ كۈچلەرنىڭ بىزنىڭ ھاياتىمىزغىمۇ تەسىر كۆرسىتىش خەۋپى بارلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. كىشى بۇ كۈچلەرنى خىتاينىڭ ئۇيغۇرلارغا قارشى ھەرىكىتىنى قولايلاشتۇرغان، شۇنداقلا كۆپ خىللىقنى، كىشىلىك ھوقۇقنى ۋە شەخسىي مەخپىيەتلىكنى قەدىرلەيدىغانلارنى پەۋقۇلئاددە بىئارام قىلىدىغان، يېڭىدىن باش كۆتۈرۈۋاتقان ئۈچ خىل دۇنياۋى يۈزلىنىش دەپ تونۇسا بولىدۇ.

بۇ يۈزلىنىشلەرنىڭ ئىچىدىكى كۆز ئالدىمىزدىلا تۇرغىنى «مەخپىيەتلىكتىن خالىي دۇنيا» يۈزلىنىشىدۇر. ئۇيغۇر كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىققا چېتىشلىق تېخنىكا چوڭ سانلىق مەلۇمات توپلاش ۋە تەھلىل قىلىشنى ئاساس قىلىدۇ، بىزنىڭ ھېس قىلىش - قىلماسلىقىمىزدىن قەتئىينەزەر، ئۇ دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى كىشىلەرنىڭ ھاياتىنىڭ ھەممىلا ساھەسىگە كىرىپ بولىدۇ. (خىتاينىڭ نەزىرىدە) چوقۇم لاگېر ياكى تۈرمىلەردە «قايتا تەربىيەلىنىشى» ۋە كۈلتۈرەل جەھەتتە تازىلىنىشى كېرەك بولغان ئۇيغۇرلارنى بېكىتىشنىڭ ۋاستىسى بولغان «بىر گەۋدىلەشكەن بىرلەشمە جەڭ قىلىش سۈپىسى»دىمۇ دۇنيا مىقياسىدا يۇقىرى تېخنىكىلىق ئىقتىسادتا يېتەكچى ئورۇندا تۇرۇۋاتقان گۇگول، فېيسبوك قاتارلىق شىركەتلەر قوللانغانغا ئوخشاش «كۆزىتىش كاپىتالىزمى» (surveillance capitalism — كۆزىتىش كاپىتالىزمى): ئىنتېرنېتتىن، بولۇپمۇ ئىزدەش موتورى ۋە ئىجتىمائىي ئالاقە سۇپىلىرىدىن توپلانغان شەخسىي سانلىق مەلۇماتلار تاۋار سۈپىتىدە سېتىلىدىغان ئىقتىسادىي سىستېمىدۇر، (ت) دەسمايسى قوللىنىلغان (8). ئەمەلىيەتتە، دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى كىشىلەر ھەر كۈنى ئىجتىمائىي ئالاقە تورىغا كىرگەندە ياكى توردىن ئۇچۇر ئىزدىگەندە «ھەمكارلىشىدىغان» بۇ شىركەتلەر ئۇيغۇرلارنىڭ باستۇرۇلۇشى ئۈچۈن ئۇل ئەسلىھە قۇرۇپ چىققان خىتاي شىركەتلىرى بىلەن ھەمكارلىشىدۇ. بۇ خىل ئارقا كۆرۈنۈشتە، بۈگۈنكى دۇنيادىكى — بولۇپمۇ كۈچلۈك خۇسۇسىي تېخنىكا شىركەتلىرى بىلەن ھەمكارلىقى بار — نۇرغۇن دۆلەتلەر خىتاينىڭ ھازىر ئۇيغۇرلارغا قىلىۋاتقان (جىنايەت)لىرىنى ئۆز پېتى قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە. ھازىرچە بۇ ئىقتىدارغا ئىگە بولمىغان دۆلەتلەرمۇ خىتاي شىركەتلىرىدىن لازىملىق تېخنىكىنى سېتىۋېلىش ياكى (خىتاينىڭ) «ئەقلى ئىقتىدارلىق شەھەر»لەرنىڭ قولايلىقىنى مەدھىيەلەيدىغان تەرەققىيات پروگراممىلىرىدىن ئۇنىڭغا ھەقسىز ئېرىشىش ئارقىلىق، تېزلا مۇشۇ خىل ئىقتىدارنى ھازىرلاۋاتىدۇ. بۇ خىل ئەھۋالدا، ئۇيغۇرلار

چوڭ سانلىق مەلۇماتلاردىن كۆرۈكلەنگەن ، دۆلەت يېتەكچىلىكىدىكى زوراۋانلىق ۋە ئىرقىي قىرغىنچىلىقنى باشتىن كەچۈرگەن ئەڭ ئاخىرقى خەلق بولماسلىقى مۇمكىن .

ھالبۇكى ، ئۇيغۇر كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىقىغا نوقۇل تېخنىكىلا تۈرتكە بولغان ئەمەس . ئۇ ئۆز نۆۋىتىدە يەنە تېخىمۇ ئومۇميۈزلۈك «ھوقۇقتىن خالىي دۇنيا» يۈزلىنىشىدىن نەپ ئالدى . «تېررورلۇققا قارشى دۇنياۋى ئۇرۇش» باشلانغاندىن بۇيان ، پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدا كىشىلىك ھوقۇققا بولغان ھۆرمەت ئىزچىل ھالدا سۇسلاپ كەلدى . بۇ قىسمەن دەرىجىدە شۇنىڭ ئۈچۈنكى ، دۇنيادىكى ھەرقايسى دۆلەتلەر ئاتالمىش «تېررورلۇق» نىڭ ھايات - ماماتلىقىدىن تەھدىتىدىن پايدىلىنىپ ، بىخەتەرلىك مەنپەئەتىنى قوغداش باھانىسىدە ، كىشىلىك ھوقۇقنى بىر چەتكە قايىرىپ قويۇشنى تەرغىب قىلغانىدى . بۇنىڭدىن باشقا ، ئۆزىنى يەر شارىدىكى كىشىلىك ھوقۇق قوغدىغۇچىسى دەپ قارايدىغان ئامېرىكا بەلكىم «تېررورلۇققا قارشى دۇنياۋى ئۇرۇش» نىڭ دەسلەپكى بىر قانچە يىلىدىكى يەر شارى ھوقۇق سىستېمىسىنىڭ ئەڭ ئېغىر جىنايەتچىسى بولۇشى مۇمكىن . ئۇ ئاتالمىش «تېررورلۇق» گۇماندارلىرىنى قىيىن - قىستاق ئارقىلىق سوراق قىلىشقا قولايلىق يارىتىش ئۈچۈن ، مۇستەبىت ھاكىمىيەتلەر بىلەن ئىتتىپاق تۈزدى . ئۇ «تېررورچى» لارنى ئىزدەش باھانىسىدە ، ئۆز پۇقرالىرىنى كەڭ كۆلەمدە نازارەت قىلدى ۋە ئاتالمىش «تېررورچىلار» غا ئۇچقۇچىسىز ئايروپىلان بىلەن ھۇجۇم قىلىپ ، ئۇلارنى قانۇنىي تەرتىپتىن ھالقىغان ھالدا ئۆلتۈردى . ئاتالمىش يەر شارى كىشىلىك ھوقۇق «قوغدىغۇچىلىرى» تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلغان بۇ ھەرىكەتلەر دۇنيا مىقياسىدا كىشىلىك ھوقۇق ئۇقۇمى ۋە تېخىمۇ كەڭ دائىرىلىك «قائىدىلەرنى ئاساس قىلغان خەلقئارا تەرتىپ» توغرىسىدىكى گۇمانلارغا سەۋەب بولدى . ھالبۇكى ، «ھوقۇقتىن خالىي دۇنيا» نىڭ بارلىققا كېلىشىمۇ گېئوپولتىك مۇناسىۋەتنىڭ ئۆزگىرىشىنىڭ مەھسۇلىدۇر . ئامېرىكا ئۆزىنىڭ دۇنيادىكى ئاتامانلىق ئورنىنىڭ ئاجىزلاۋاتقانلىقىنى تونۇپ يېتىشكە باشلىغاندا ، دۇنيا مىقياسىدىكى ، بولۇپمۇ بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىدىكى ، دېموكراتىيە ۋە كىشىلىك ھوقۇقنى ئىلگىرى سۈرۈش جەھەتتىكى رولىدىن ۋاز كېچىشكە باشلىدى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، خىتاي بىلەن رۇسىيە بارغانسېرى يەككىچىلىشىپ كېتىۋاتقان ئامېرىكا قالدۇرغان بۇ بوشلۇقنى تولدۇرۇش ئارقىلىق ، يەر شارىدىكى كىشىلىك ھوقۇق توغرىسىدا سۆز قىلىش جەھەتتە تېخىمۇ كۈچلۈك رول ئويناشقا ئۇرۇنماقتا . بۇ رولدا ، رۇسىيە بىلەن خىتاي بىردەك ھالدا ئۆزلىرىنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىغا دەخلى - تەرۇز قىلغانلىق دەپ قارايدىغان خەلقئارالىق كىشىلىك ھوقۇق ئۇقۇمىنى ئاجىزلاشتۇرۇشقا ھەمدە كىشىلىك ھوقۇق سۇبېيىكتىپ ۋە دۆلەتكە باغلىق دەپ قارىلىدىغان خەلقئارا تەرتىپىنى بازارغا سېلىشقا — بولۇپمۇ بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى ئارقىلىق — تەييارلانغاندەك قىلدۇ .

ئاخىرىدا ، يەنە شۇنىمۇ ئوتتۇرىغا قويۇش مۇمكىنكى ، ئۇيغۇر كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىقى پەرقلەرگە بولغان تاقەتسىزلىك ۋە تار مىللەتچىلىكنىڭ باش كۆتۈرۈشىگە ئەگىشىپ ، كۆچمەنلەر مۇستەملىكىچىلىكىنىڭ ئىرقچىلىق مەنتىقىسى مىللىي دۆلەتلەرنىڭ چېگراسى ئىچىدە قايتىدىن پەيدا بولغان بىر دۇنياغا قاراپ كېتىۋاتقان تېخىمۇ كەڭ يۈزلىنىشى ئەكس ئەتتۈرىدۇ . تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى ، ئۆتكەن بىر قانچە يىلدا ، دۇنيا (بۇ جەھەتتە) كەم دېگەندە تۆت خىل ئوخشىمىغان مىسالغا شاھىت بولدى . بۇ مىساللاردا ،

دۆلەتلەر ئۆز تېررىتورىيەسىدىكى كۆچمەنلەر مۇستەملىكىچىلىكى ئۇرۇنۇشلىرىدا ناھايىتى دادىل بولدى. برازىلىيەدە، جەير بولسونارو (Jair Bolsonaro) ئامازون يامغۇرلۇق ئورمىنى قايتۇرۇۋېلىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ھەرىكىتىنى قوزغىدى، ھالبۇكى ئىلگىرى بۇ يەردىكى يەرلىك خەلقلەرگە بۇ زېمىنغا بولغان ئالاھىدە ئىمتىياز ۋە مەزكۇر تېررىتورىيە ئىچىدىكى ئاپتونومىيە ھوقۇقى بېرىلگەندى. ھىندىستاندا، نارېندرا مودى (Narendra Modi) ئىلگىرى تالاش - تارتىشتىكى تېررىتورىيە سۈپىتىدە ئاپتونومىيە ھوقۇقىدىن بەھرىمەن بولغان كەشمىرگە بولغان كونتروللۇقنى قايتا تەكىتلىدى. ئىسرائىلىيەدە، دونالد ترامپنىڭ ئىلھاملاندۇرۇشى بىلەن بېنىامىن نېتانىياھۇ (Benjamin Netanyahu) پەلەستىن زېمىنلىرىغا بولغان كونتروللۇقنى قايتا - قايتا تەكىتلىدى، بۇ بەلكىم (ئىسرائىلىيە ۋە پەلەستىندىن ئىبارەت) «ئىككى دۆلەت» لىك ھەل قىلىش مۇمكىنچىلىكىگە خاتىمە بېرىشى مۇمكىن. ئەلۋەتتە، خىتاي مۇ ئۆزى ئاكتىپ يەرلىشىۋاتقان ۋە مۇستەملىكە قىلىۋاتقان ئۇيغۇر دىيارىدا ئۇلارغا قارشى كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىق ئېلىپ بېرىۋاتقاندا كە قىلىدۇ. مەزكۇر يۈزلىنىشنىڭ ئانچە زوراۋان بولمىغان باشقا ئالامەتلىرى غەرب دېموكراتىك دۆلەتلىرىدىكى چەتئەللىكلەرگە ئۆچمەنلىك قىلىش ۋە پۇقراچى مىللەتچىلىك سىياسىتىنىڭ باش كۆتۈرۈشىدە روشەن ئىپادىلىنىدۇ. مەيلى ئامېرىكا ئىراقنىڭ باش كۆتۈرۈشى، ئەنگلىيەنىڭ ياۋروپا ئىتتىپاقىدىن چېكىنىپ چىقىشى ياكى ۋېنگرىيەدىكى ۋىكتور ئورباننىڭ (Victor Orban) تەختكە چىقىشى قاتارلىقلار بىردەك شۇنىڭ ئىپادىلىرىدندۇر.

بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا، ئۇيغۇر كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىقى كۆرۈنگىنىدەك يەككە ئەھۋال بولماستىن، دۇنيادىكى (كېلەچەكتە كۆرۈلگۈسى) تېخىمۇ ئېغىر مەسىلىنىڭ ئالامىتىدۇر. تارىخچىلار مۇشۇ خىل تەپەككۈر لىنىيەسىنى بويلاپ، ئۇيغۇرلارنىڭ 2017 - يىلىدىن بۇيانقى ۋەزىيىتىگە نەزەر تاشلىسا، بۇنىڭ بىر مەھەل تەرغىب قىلىنغان، كىشىلىك ھوقۇق پىرىنسىپىنى، شەخسىي مەخپىيەتلىكىنى ۋە دۇنيادىكى ھەممە ئادەمنىڭ ئىنسانىي ئىززەت - ھۆرمىتىنى قوغداشنى مەقسەت قىلغان «قائىدىلەرنى ئاساس قىلغان خەلقئارا تەرتىپ» غا ئىسسىكە قىلىنغان ئەڭ ئەجەبلىك زەربە ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ يېتەلىشى مۇمكىن. بۇ بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ ئىلگىرى دۇنيا ئۈچۈن ئۈمىد قىلىنغان، قائىدىلەرنى ئاساس قىلغان تەرتىپنى يولغا قويالغانلىقىدىن دېرەك بەرمەيدۇ، ئەمما (ھېچبولمىسا) ئىلگىرى كىشىلەر بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى مەجلىسلىرىدە، ئىنسانىيەتكە قارىتىلغان ئوچۇق - ئاشكارە جىنايەتلەر توغرىسىدا تېخىمۇ كەسكىن مۇنازىرىلەرنىڭ بولۇشىنى ئۈمىد قىلالايتتى. ئۇيغۇر مەسىلىسىدە دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، دۇنيانىڭ كۆپ قىسىم جايلىرى بۇ مەسىلىدە كىشىنى ئەندىكتۈرگۈدەك سۈكۈتكە چۆمدى. ئەجەب، بۇ دۆلەت يېتەكچىلىكىدىكى ئوچۇق - ئاشكارە ۋە زوراۋان كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىقنىڭ يەنە بىر قېتىم يەر شارى مىقياسىدا يېڭى نورماللىقنىڭ بىر قىسمىغا ئايلىنىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرمەيدۇ؟ دۇنيا ھېچ بولمىغاندا ئۇنىۋېرسال كىشىلىك ھوقۇق، ئىلگىرىكى ۋە ھىشىلىكلەرگە پۇشايمان قىلىش، شۇنداقلا ھەق - ھوقۇقلىرىدىن مەھرۇم قىلىنغان ۋە چەتكە قېقىلغان كىشىلەرنى قوغداش جەھەتتە، كۆرۈنۈشتە بولسىمۇ ئورتاق تونۇشقا كەلگەن بىر ۋەزىيەتتە، بىز پات ئارىدا يەنە ئۆتمۈشنى سېغىنىپ قالارمىزمۇ؟ ئەگەر شۇنداق

بولسا، بەزىلەر ئامېرىكانىڭ چۆكۈشى ۋە خىتاينىڭ قەد كۆتۈرۈشىنى دۇنيا سىستېمىسىنىڭ ئۆزگىرىشىدىن دېرەك بېرىدىغان مۇھىم ۋەقە سۈپىتىدە كۆرسىتىشى مۇمكىن. ھالبۇكى، مەزكۇر كىتابتا يورۇتۇلماقچى بولغىنىدەك، بىزنىڭ نۆۋەتتىكى مۇكەممەل بولمىغان «قائىدىلەرنى ئاساس قىلغان خەلقئارالىق تەرتىپ»مىزنىڭ زاۋاللىققا يۈزلىنىشىنى — ئۇيغۇر كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىقى پەقەت شۇنىڭ ئالامەتلىرىدىن بىرىدۇر، خالاس — «تېرورلۇققا قارشى يەر شارى ئۇرۇش»نىڭ ئېلان قىلىنىشى بىلەن باشلانغان جەريانغا باغلاش تېخىمۇ مۇۋاپىقتۇر.

مەزكۇر يەرشارى يۈزلىنىشلەر ۋە ئۇلارنىڭ تەسىرى ئۇيغۇر دىيارىدىكى زوراۋان كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىقنى توختىتىش ئۈچۈن ھەرىكەتكە ئۆتۈشنىڭ تەخىرىسزلىكىنى كۆرسىتىدۇ. ئەگەر دۇنيا خەلقى بۈگۈن ئۇيغۇرلارنىڭ بېشىغا كەلگەن قىسمەتلەر توغرىسىدا ئېغىز ئاچمىسا ۋە خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىگە تۇتقان يولىنى ئۆزگەرتىش خۇسۇسىدا بېسىم ئىشلەتمىسە، بۇ ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ «ئىگىلىك ھوقۇقىنىڭ مۇقەددەسلىكى» باھانىسىدە كەڭ كۆلەملىك باستۇرۇش ۋە مۇئەييەن مىللەتلەرگە قارىتىلغان نوپۇس تىزگىنلەش ھوقۇقى بارلىقىنىڭ ئىنتايىن خەتەرلىك ئۆرنىكى بولۇپ قالىدۇ. ئەگەر بۈگۈن ئۇيغۇرلارنىڭ بېشىغا كەلگەنلەر ھەل قىلىنمىسا، باشقا نۇرغۇن كىشىلەر كەلگۈسىدە مۇشۇنىڭغا ئوخشاش قىسمەتكە دۇچار بولۇشى ۋە «ئۇلار دەسلەپتە ئۇيغۇرلارغا يوپۇرۇلۇپ كەلگەندە...» بىرەر ئىش قىلغان بولسامچۇ، دەپ قېلىشى مۇمكىن.

مېتودولوگىيە توغرىسىدا

نۇرغۇن جەھەتتىن ئېيتقاندا، مەزكۇر كىتاب ئوقۇماققا تارىخىي بايانغا — گەرچە ئۇ نىسبەتەن يېڭى تارىخ بولسىمۇ — ئوخشاپ كېتىدۇ. بۇ كىتابنىڭ بىرىنچى بابىدا يېقىنقى زامان خىتاي دۆلىتى بىلەن ئۇيغۇرلار ئارىسىدىكى مۇستەملىكىچىلىك مۇناسىۋىتىنىڭ دەسلەپكى 250 يىلى قىسقىچە بايان قىلىنغاندىن كېيىن، خىتاينىڭ 2001 - يىلىدىن باشلاپ، ئۆزىنىڭ ئۇزۇندىن بۇيان ئۇيغۇرلاردىن كېلىدىغان ھايات - ماماتلىق «تېرورلۇق تەھدىتى»گە دۇچ كېلىۋاتقانلىقىنى ئىزچىل تەكىتلىشىنىڭ ئەگەشمە تەسىرلىرىنى چۈشىنىش مەقسىتىدە، ئۆتكەن 19 يىللىق تارىخقا نەزەر تاشلاندى. مەزكۇر تارىخىي نۇقتىئىيەنەزەر يەنە ئۇيغۇر دىيارىدە يۈز بەرگەن كۈلتۈرەل ئىرقىي قىرغىنچىلىقتىن ئىبارەت ئىنسانىيەت تراگېدىيەسىنى ئارقا كۆرۈنۈشى بىلەن قوشۇپ تەھلىل قىلىشنى ھەمدە خىتاينىڭ نۆۋەتتە ئۇيغۇرلارغا قاراتقان مىللىي سىياسىتىنىڭ

چېكىدىن ئاشقان خاراكتېرنىڭ قانداق شەكىللەنگەنلىكىنى تەكشۈرۈشنى مەقسەت قىلىدۇ. گەرچە بۇ كىتابنىڭ مەزمۇنى ئاساسلىقى تارىخ خاراكتېرلىك بولسىمۇ، ئەمما ئىنسانشۇناس بولۇش سۈپىتىم بىلەن، مېنىڭ تەھلىللىرىم مۇقەررەر ھالدا ئۆتكەن 25 يىلدا ئۇيغۇرلار ئارىسىدا نەق مەيدان تەكشۈرۈشى ئېلىپ بېرىش جەريانىدىكى تەجرىبىلىرىمدىن شەكىللەنگەن ئېتنوگرافىك نۇقتىئىنەزەردىن نەپ ئالغان. بولۇپمۇ، بۇ خىل نۇقتىئىنەزەر مېنى دۆلەت سىياسەتلىرى ھەققىدىلا ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ سىياسەتلەرگە بولغان ئىنكاسى ۋە بۇ ئىككىسىنىڭ ئارىسىدىكى تۈپكى بۆلۈنۈش ھەققىدىمۇ پىكىر بايان قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى.

ھالبۇكى، ئۇيغۇرلار ئارىسىدىكى نەق مەيدان تەكشۈرۈش خىزمەتلىرىدە ئەزەلدىنلا مېتودولوگىيەلىك خىرىسار مەۋجۇت بولۇپ، ئۇيغۇر رايونىدا ئېتنوگرافىك تەتقىقات ئېلىپ بېرىش ئەزەلدىنلا سىياسىي نازۇكلۇققا ئىگە ئىدى. ئۇزۇندىن بېرى، (شەرقىي تۈركىستانغا بارغان) چەتئەللىك تەتقىقاتچىلار ئىزچىل نازارەت قىلىنىپ كەلدى، بولۇپمۇ شەرقىي تۈركىستاننىڭ مەركىزى ئۈرۈمچىنىڭ سىرتىدىكى رايونلاردا ئەھۋال تېخىمۇ شۇنداق بولدى. بۇنىڭدىن سىرت، كىشىلەردىن ھەرقانداق سەزگۈر شەيئىلەر توغرىسىدا سوئال سوراش — بولۇپمۇ سۆھبەت خاتىرىلىرى مەۋجۇت بولسا — ئۇلارنى خەۋپكە دۇچار قىلىدۇ. بۇنىڭدىن سىرت، چەتئەللىك تەتقىقاتچىلارنىڭ ئۇيغۇرلار زىچ ئولتۇراقلاشقان يېزىلاردا ئۇلار بىلەن ئۇزۇن مۇددەت بىللە تۇرالىشى مۇمكىن بولمىغاچقا، بۇ شەھەر مۇھىتىنىڭ سىرتىدىكى ئۇزۇن مۇددەتلىك يېقىندىن كۆزىتىش ئىمكانىيىتىنى يوققا چىقارغان.

مەن 1990 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ۋە ئاخىرىدا، دىسپېرتاتسىيە ماقالەم ئۈچۈن تەتقىقات ئېلىپ بارغاندا، قازاقىستاندىكى ئۇيغۇرلار زىچ ئولتۇراقلاشقان مەھەللىدىكى بىر ئۇيغۇرنىڭ ئۆيىدە تۇرۇش ئارقىلىق بۇ مەسىلىلەرنى ھەل قىلغانىدىم. بۇ يەردە مەن تېخىمۇ ئەركىن ھالدا يەرلىك ئۇيغۇر مەھەللىلىرىنى يېقىندىن كۆزىتىپ، قازاقىستانغا تۇغقانلىرىنى يوقلاش ياكى يەرلىك بازارلاردا سودا قىلىش ئۈچۈن خىتاي (ئىشغالىيەتتىكى شەرقىي تۈركىستان)دىن كەلگەن ئۇيغۇرلار بىلەن بولغان چەكلىمىسىز سۆھبەتلەرنى خاتىرىلىيەلەيتتىم. ئۇ جەرياندا، مەن يەنە دائىم ئۇيغۇر رايونىدا ئايلاپ سەپەر قىلىپ، ئۇ يەردىمۇ تەتقىقات ئېلىپ باراتتىم، ئەمما مەن بۇ يەردە ھەرقانداق سۆھبەتنى خاتىرىلىمەيتتىم، چۈنكى بۇ مەن بىلەن پاراڭلاشقانلارنى خەۋپكە ئۇچرىتاتتى. بۇ مېنىڭ قازاقىستان بىلەن خىتاي (ئىشغالىيەتتىكى شەرقىي تۈركىستان)دىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدىكى چېگرا ھالقىغان مۇناسىۋەت توغرىسىدىكى دىسپېرتاتسىيەمنى نۇرغۇن سانلىق مەلۇماتلار بىلەن تەمىنلىدى، ئەمما دىسپېرتاتسىيەنى تاماملىغاندىن كېيىن، مېنىڭ شەخسىي نەق مەيدان تەكشۈرۈش خىزمىتىمگە بولغان خىرىسار تېخىمۇ كۈچەيدى. مەن دىسپېرتاتسىيەنى تاماملىغاندىن كېيىن، بىر ئىلمىي ماقالىلەر توپلىمى ئۈچۈن، ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ ۋەتىنى ھەققىدە «شىنجاڭ: خىتايىنىڭ مۇسۇلمان چېگراسى» دېگەن ماۋزۇدا بىر پارچە ماقالە يېزىۋىدىم، بۇ ماقالە خىتايدا ناھايىتى كۈچلۈك تالاش - تارتىش قوزغىدى (1). مەزكۇر ماقالىدە ئۇيغۇرلار بىلەن يېقىنقى زامان خىتاي دۆلەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئۇزۇن مۇددەتلىك مۇناسىۋەتنىڭ تارىخى ۋە ھازىرقى ئەھۋالى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە

ئالغان مەزكۇر رايونغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەر قىسقىچە بايان قىلىنغانىدى. گەرچە بۇ كىتاب ئامېرىكادىكى نۇرغۇن داڭلىق تەتقىقاتچىلارنىڭ ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ ۋەتىنى ھەققىدىكى ئىلمىي ماقالىلىرىدىن تەركىب تاپقان بولسىمۇ، ئەمما خىتاي دائىرىلىرى ئۇنىڭ نەشر قىلىنىشىغا ئىنكاس قايتۇرۇپ، بۇ كىتابنى ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ «بۆلگۈنچىلىك» نى ئىلگىرى سۈرۈشى مەقسەت قىلغان پروجېكتى ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى (2). ئۇنىڭدىن كېيىن، بۇ كىتابقا ماقالىسى كىرگۈزۈلگەنلەرگە خىتايدا ساياھەت قىلىش ۋە تەتقىقات ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن ئىزچىل ۋىزا بېرىلمەي، ئۇلار «13 شىنجاڭچى» دېگەن شۇم نامغا ئېرىشتى. نەتىجىدە، مېنىڭ ئۇيغۇر ۋەتىنىدىكى ئەڭ ئاخىرقى قېتىملىق نەق مەيدان تەكشۈرۈش خىزمىتىم 2000 - يىلى يازدا، ئامېرىكاغا قايتىپ كېلىپ دىسپېناتسىيەمنى يېزىشتىن بۇرۇن ئېلىپ بېرىلدى. گەرچە بۇ رايونغا كىرەلمەسلىك مەسىلىسى مېنىڭ كونتروللۇقىمىدىن بەكلا ھالقىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئەمما بۇ يەنىلا تەتقىقاتىمىدىكى ئەڭ گەۋدىلىك چەكلىمىلەرنى كۆرسىتىدۇ.

دەرۋەقە، مەن شۇنىڭدىن كېيىن قايتا خىتاي ۋىزىسى ئىلتىماس قىلىپ باقمىدىم. مەن كەسپداشلىرىمنىڭ پەقەت نامدىكى مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشىش ئۈچۈنلا، خىتايدا كىرىش ئىجازىتىگە ئېرىشىش ئۈچۈن جان - جەھلى بىلەن تىرىشىۋاتقانلىقىنى كۆرگىنىمدە، تەتقىقاتىمنى ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىغا تېخىمۇ كەڭ دائىرىدە مەركەزلەشتۈرۈپ، ئەسلىدىكى ئۇيغۇر مەھەللىلىرى تەتقىقاتىمنى ئوخشىمىغان تارىخىي دەۋرلەردە ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ، باشقا دۆلەتلەرگە كەتكەن ئۇيغۇرلارنى تەتقىق قىلىشقا ئۆزگەرتتىم. مەن 2001 - يىلىدىن 2006 - يىلىغىچە قازاقىستان ۋە قىرغىزىستاندا ياشاۋاتقان مەزگىلىمدە، بۇ دۆلەتتىكى يەرلىك ئۇيغۇر جامائىتى، جۈملىدىن خىتاي (ئىشغالىيەتتىكى شەرقىي تۈركىستان)دىن بۇ رايوننى زىيارەت قىلغىلى كەلگەن ئۇيغۇرلار بىلەن تەتقىقاتىمنى داۋاملاشتۇرالىدەم. تېخىمۇ يېقىندا، يەنى يېقىنقى ئون ئىككى يىلدا نۇرغۇن ياز ئايلىرىنى تۈركىيەدە ئۆتكۈزۈپ، 2000 - يىللاردا، بولۇپمۇ 2009 - يىلىدىن كېيىن تۈركىيەدە شەكىللەنگەن ئۇيغۇر مۇھاجىرلار جامائىتى ئىچىدە تەتقىقات ئېلىپ باردىم. بۇنىڭدىن باشقا، مەن ئامېرىكا ۋە ياۋروپادىكى ئۇيغۇر مۇساپىرىلىرى بىلەنمۇ قەرەللىك ھالدا ئۇچرىشىپ تۇردۇم.

مەن بۇ كەچۈرمىشلەر ئارقىلىق، كۆپىنچىسى 2016 - يىلىغا قەدەر ئۇيغۇر دىيارىدا ياشىغان ئۇيغۇرلارنى كۆپ قېتىم زىيارەت قىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشتىم. ئۇنىڭدىن باشقا، بۇ زىيارەتلەر خىتاينىڭ سىرتىدا ئېلىپ بېرىلغان بولغاچقا، زىيارەتنى قوبۇل قىلغۇچىلار ئۆز كەچمىشلىرىنى ئالاھىدە سەمىمىيلىك بىلەن بايان قىلدى. لېكىن، ئۇيغۇرلارنىڭ دۇنيا مىقياسىدىكى، بولۇپمۇ شەرقىي تۈركىستاندىكى قىسمىنى نەزەردە تۇتقاندا، مەن ئۆزۈم بۇ تەتقىقات جەريانىدا زىيارەت قىلغان كىشىلەرنىڭ ئىسمى - فامىلىسى ياكى ھەرقانداق شەخسىي تەپسىلىي ئۇچۇرلىرىنى ئاشكارىلىمىدىم. پەقەت تونۇلغان ۋە پائال سىياسىي ھەرىكەت قىلىۋاتقان ئۇيغۇر جامائەت ئەربابلىرى بۇنىڭدىن مۇستەسنا.

گەرچە مەن 2000 - يىلىدىن باشلاپ شەرقىي تۈركىستانغا بېرىپ باقمىغان بولساممۇ، ئەمما مەن شۇنىڭدىن كېيىن ۋەتىنىدىن ئايرىلغان ۋە ئۇ يەردىكى ھاياتىنىڭ ئوخشىمىغان باسقۇچلىرىنىڭ مۇھىم تەرەپلىرىنى سۆزلەپ بېرەلەيدىغان ئۇيغۇر مۇھاجىرلىرىنى ئىزدەپ تېپىش ئارقىلىق بۇ جەھەتتىكى

يېتەرسىزلىكىنى تولۇقلىدىم. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇيغۇر دىيارىنى داۋاملىق زىيارەت قىلىپ تۇرالىغان تەتقىقاتچىلارنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ ۋە ئۇلار بىلەن بولغان شەخسىي ئالاقەمنىڭ بۇ كىتابتىكى تەھلىللەرگە كۆپ پايدىسى تەگدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە جون سىمس فىنلېي (Joanne Smith - Finley) ۋە رېشىل ھاررىس (Rachel Harris) قاتارلىق تەتقىقاتچىلار بار. بۇلارنىڭ ئۇزۇن مۇددەتلىك ئېتنوگرافىك تەتقىقاتى ئالاھىدە مەن بۇ رايونغا كىرەلەيدىغان ۋاقتلاردا باشلانغان، ئەمما ئۇلار شۇنىڭدىن كېيىن، يەنى ئۆتكەن يىگىرمە يىلدىمۇ شەرقىي تۈركىستانغا پات - پات بېرىپ تۇرالىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، بۇ يەنە رىيان سام (Rian Thum)، دېيۋىد توبىن (David Tobin)، دېيۋىد بروفى (David Brophy)، ساندىن كاترىس (Sandrine Catris)، ئېلىس مارى ئاندېرسون (Elise Marie Anderson)، سارا تىنېن (Sarah Tynen)، دەرىن بايلېر (Darren Byler) ۋە تىموسى گروز (Timothy Grose) قاتارلىق، 2000 - يىللارنىڭ ئوخشىمىغان مەزگىللىرىدە بۇ رايوندا ئۇزۇن مۇددەتلىك نەق مەيدان تەكشۈرۈشى ئېلىپ بارغان بىر تۈركۈم مۇھىم ياش تەتقىقاتچىلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

گەرچە مۇھاجىرەتتىكى ئۇيغۇرلارنى زىيارەت قىلىش ۋە باشقا تەتقىقاتچىلارنىڭ خىزمىتىگە قاتنىشىش مېنى يېقىنقى يىگىرمە يىلدا شەرقىي تۈركىستانغا كىرەلمىگەن شارائىتتا، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز يۇرتىدىكى كەچمىشلىرىنى بىر يەرگە جۇغلىيالىشىغا ئىمكانىيەت ياراتقان بولسىمۇ، ئەمما مېنىڭ خىتايىنىڭ سىرتىدىكى، «تېروچىلار» دەپ قالىپ كىيدۈرۈلگەن ئۇيغۇر قوراللىق تەشكىلاتلىرى توغرىسىدىكى تەتقىقاتىم ئالاھىدە زور خىرىسارغا دۇچ كەلدى. ئالدى بىلەن، بۇ تەشكىلاتلار توغرىسىدىكى ئىككىلەمچى ماتېرىياللار ھەمىشە پەرز خاراكتېرلىك، شۇنداقلا ئۇيغۇر كۈلتۈرى ۋە تارىخى ھەققىدە مۇتەخەسسس بولمىغان، ئۇيغۇرچە سۆزلەشنى ۋە ئوقۇشنىمۇ بىلمەيدىغان كىشىلەر تەرىپىدىن يېزىلغاندۇر. شۇ ۋەجىدىن، بۇ ماتېرىياللاردا دائىملا پاكىت خاتالىقى كۆرۈلىدۇ، ھەمدە «تېرورلۇق» تەشكىلاتلىرى توغرىسىدىكى سېلىشتۇرما تەتقىقاتلارغا تايىنىپلا، يەرلىك ئارقا كۆرۈنۈشنى پەقەتلا نەزەردە تۇتمىغان ھالدا خاتا يەكۈن چىقىرىلىدۇ. ئىككىنچىدىن، مەيلى ئافغانىستان، ۋەزىرىستان ياكى سۈرىيەدە تۇرۇشلۇق ئۇيغۇر قوراللىق كۈچلىرى ھەققىدە ئېتنوگرافىك تەتقىقات ئېلىپ بېرىش ئاساسەن مۇمكىن ئەمەس، ياكى ھېچبولمىغاندا پەۋقۇلئاددە خەتەرلىك.

تەلىمىگە، مەن بۇ رايونلاردىكى قوراللىق تەشكىلاتلار بىلەن مۇناسىۋەتلىك بىر قانچە ئۇيغۇرنى زىيارەت قىلدىم، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بۇ تەشكىلاتلارغا كىرىش سەۋەبىنى، بۇ تەشكىلاتلارنىڭ پائالىيەت قىلىش شارائىتىنى ۋە ئۇلار ئېلىپ بارغان پائالىيەتلەرنى ئۆز ئاغزى بىلەن سۆزلەپ بەردى. بۇنىڭدىن سىرت، مەن يەنە 2008 - يىلىدىن باشلاپ پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان ئاساسلىق ئۇيغۇر قوراللىق تەشكىلاتى ۋە خىتايىنىڭ «ئۇيغۇر خەلقىنىڭ <تېرورلۇق تەھدىتى> گە ئۇچراۋاتىمىز» دېگەن دەۋاسىنى يوللۇقلاشتۇرۇشتىكى ئاساسلىق باھانىسى بولغان «تۈركىستان ئىسلام پارتىيەسى» (TIP) تەرىپىدىن ئۇيغۇر تىلىدا تارقىتىلغان يۈزلىگەن ۋىدىئولارنى كۆرۈش ئارقىلىق مەزكۇر زىيارەت خاتىرىلىرىنى مۇكەممەللەشتۈردۈم. گەرچە «تېرورلۇق مۇتەخەسسسلرى» — بۇلارنىڭ ھېچقايسىسى دېگۈدەك ئۇيغۇر تىلىنى بۇ خىل مەنبەلەرنى

تولۇق تەھلىل قىلالغۇدەك دەرىجىدە بىلمەيدۇ — («تۈركىستان ئىسلام پارتىيەسى»دىكى) رەھبەرلىك ئۆزگىرىشى، تېخىمۇ چوڭ جىھادىي تەشكىلاتلار بىلەن بولغان ئىتتىپاقداشلىق ياكى مۇئەييەن ھۇجۇملارنىڭ جاۋابكارلىقىنى ئۈستىگە ئالغانلىق ئەھۋالنى بىلىش ئۈچۈن، دائىم بۇ خىل ۋىدىئولارنى كۆرۈپ تۇرىدىغان بولسىمۇ، ئەمما مەن بۇ ۋىدىئولارنى مەزكۇر تەشكىلاتنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىنى، غايىسىنى، تارىخىنى ۋە جامائىتىنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىشنىڭ ۋاسىتىسى سۈپىتىدە كۆرىمەن. بۇ جەھەتتە شېھىتلەرنى خاتىرىلەيدىغان ۋىدىئولار ئالاھىدە كارغا كېلىدۇ. بۇ ۋىدىئولار «تۈركىستان ئىسلام پارتىيەسى»گە قاتناشقان كىشىلەرنىڭ تەپسىلىي تەرجىمىھالىنى، جۈملىدىن ئۇلارنىڭ خىتايدا ئۇچرىغان زۇلۇملىرى، تۇغۇلغان يېرى ۋە مائارىپ ئەھۋالى توغرىسىدىكى تەپسىلاتلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. «تۈركىستان ئىسلام پارتىيەسى» 2008 - يىلىدىن باشلاپ ئېلان قىلغان ۋىدىئولارنىڭ كۆپلۈكىنى نەزەردە تۇتقاندا، ئۇلارنى ۋاقىت تەرتىپى بويىچە كۆرۈش بۇ تەشكىلاتنىڭ تارىخىنىڭ كۆرۈنۈشلۈك ئېتنوگرافىيەسى (مىللەت تەزكىرىسى) بىلەن تەمىنلەيدۇ. مېنىڭچە كىتابنىڭ 1998 - يىلىدىن بۇيانقى قوراللىق دىندار ئۇيغۇر مىللەتچى تەشكىلاتلىرى توغرىسىدىكى تەسۋىرى، مەزكۇر تەتقىقاتنىڭ نەتىجىسى سۈپىتىدە، بۇ كىتابنىڭ ئەڭ ئۆزگىچە تەتقىقاتىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ، شۇنداقلا خىتاينىڭ ئۇيغۇرلار شەكىللەندۈرگەن «تېررورلۇق تەھدىتى»گە دۇچ كەلگەنلىكى توغرىسىدىكى ئەپسانىلەر ۋە رېئاللىق توغرىسىدىكى يېڭىچە نۇقتىئىنەزەر بىلەن تەمىنلەيدۇ.

تەشەككۈرنامە

كىتاب يېزىشنى «ساياھەت» دەپ ئاتىۋېلىش كونا گەپ بولۇپ قالدى. ئەمما، مەن بۇ ئوخشىتىشنىڭ نېمىشقا بۇنچە كۆپ ئىشلىتىلدىغانلىقىنى مەزكۇر كىتابنى يېزىش جەريانىدا ئاندىن چۈشەندىم. بۇ مېنىڭ تۇنجى كىتابىم بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئۇنىڭغا سىڭدۈرۈلگەن ئەمگەكنى مېنىڭ ئۇيغۇرلارنى تەتقىق قىلىش بىلەن ئۆتكەن ئوتتۇز يىللىق كەسپىي ھاياتىمنىڭ سەمەرىسى دېسەم ئارتۇق كەتمەيدۇ. بۇ كىتابنىڭ مەزمۇنى مېنىڭ 1990 - يىللاردا ئوقۇش پۈتتۈرۈش ئىلمىي ماقالىسى ئۈچۈن، قازاقىستان ۋە ئۇيغۇر رايونىدىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئېلىپ بارغان نەق مەيدان تەكشۈرۈشلىرىمنى، شۇنداقلا مېنىڭ 2019 - يىلى يازدىكى ئاخىرقى قېتىملىق تۈركىيە سەپىرىمنى ۋە (1990 - يىلىدىن 2019 - يىلىغىچە بولغان) مۇشۇ ئارىلىقتىكى بارلىق پائالىيەتلىرىمنى مەنبە قىلغان.

بۇ ئەسەرنىڭ ئۇيغۇرلار توغرىسىدىكى ئوتتۇز يىللىق تەتقىقاتنىڭ مەھسۇلى — ھېچ بولمىغاندا ۋاستىلىك ھالدا — ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتقاندا، بۇ كىتابنىڭ تەتقىقاتى ۋە يېزىلىپ چىقىشىنى قولايلاشتۇرۇشتا رول ئوينىغان بىر تۈركۈم كىشىلەرگە رەھمەت ئېيتىشقا مەجبۇرمەن. ئالدى بىلەن، مەن چوقۇم كالفورنىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇۋاتقان ۋاقتىمدا ئۇيغۇر خەلقىنى تەتقىق قىلىش قىزغىنلىقىمغا ئىلھام بەرگەن ماگىستىر ئاسپىرانتلىق يېتەكچىلىرىمگە رەھمەت ئېيتىشىم كېرەك. بۇنىڭ ئىچىدە ماڭا تۈركىي تىللىرىدىكى ئەسلى ماتېرىياللارنى ئوقۇشنىڭ مۇھىملىقىنى ئۆگەتكەن ۋە ئىچىمدىكى تارىخشۇناسلىق ھەۋىسىنى قوزغاتقان ئائىشە ئازادە رورلىچ (Ayse - Azade Rorlich) ۋە يېقىندا ئالەمدىن ئۆتكەن، پاراستى ۋە يۇمۇرستىكىلىقى بىلەن مېنىڭ سەگەك ۋە جۇشقۇن تۇرۇشىغا تۈرتكە بولغان ئېۋگېن كوپپېرنى (Eugene Cooper) بار. مەن يەنە 1994 - يىلىدىن 2000 - يىلىغىچە مېنى قارشى ئالغان قازاقىستاندىكى بارلىق ئۇيغۇر جامائەتچىلىكىگىمۇ رەھمەت ئېيتىشىم بولمايدۇ. مەن ساۋۇت موللاۋۇدوف ۋە ئابباس ئەلەيپىتتىن ئىبارەت تۇتۇق دادىلىرىمغا ئالاھىدە رەھمەت ئېيتىمەن. ئۇلارنىڭ بۇ كىتابنى ئوقۇغۇچە ئۆمۈر كۆرگەن بولۇشىنى ئۈمىد قىلاتتىم، ئەمما ئۇلارنىڭ بۈگۈن ئۆز ۋەتىنىدىكى ئۇيغۇر كۈلتۈرىنىڭ ۋەيران قىلىنىشىغا شاھىت بولمىغانلىقىدىن خۇشالمەن. بۇنىڭدىن باشقا، تۇتۇق سىڭلىرىم سايىنۇر داۋۇتوۋا ۋە دىليانۇر قاسىموۋانىڭ قازاقىستاندىكى نەق مەيدان خىزمەتلىرىم جەريانىدىكى تىنىمسىز ياردەملىرى ئۈچۈنمۇ ئىنتايىن مىننەتدارمەن.

مەن يەنە ئېلىيوت خەلقئارالىق مەسلىلەر ئىنىستىتۇتىنىڭ يېقىنقى تەتقىقاتىنى قوللىغانلىقىغا رەھمەت ئېيتىشىم كېرەك. مەن ئالدى - كەينى بولۇپ ئېلىيوت ئىنىستىتۇتىنىڭ مۇدىرى بولغان مايكول بروۋېن (Michael Brown) ۋە رېۋېن بىرىگېتىنىڭ (Reuben Brigety) بۇ تۈرنى قوللىغانلىقى ۋە ئۇنىڭ تاماملىنىشىغا سەبىرچانلىق بىلەن مۇئامىلە قىلغانلىقى ئۈچۈن رەھمەت ئېيتىمەن. مەن يەنە سىگېر (Sigur)

ئاسىيا تەتقىقات مەركىزى ۋە «ياۋروپا، روسىيە ۋە ياۋرو - ئاسىيا تەتقىقات ئورنى» نىڭ (IERES) بۇ تەتقىقاتنى بىۋاسىتە قوللىغانلىقىغا رەھمەت ئېيتىمەن. سىڭاپور تەتقىقات مەركىزى مەن بۇ پىروجېكتنى باشلىغاندا ماڭا بىر مەۋسۇملۇق تەتقىقات ياردەمچىسى سەپلەپ بەردى، 2019 - يىلى يازدا تۈركىيەدە ئېلىپ بارغان بۇ كىتاب توغرىسىدىكى ئاخىرقى تەتقىقاتىمنى مەبلەغ بىلەن تەمىنلىدى. ئۆتكەن ئىككى يىلدا، «ياۋروپا، روسىيە ۋە ياۋرو - ئاسىيا تەتقىقات ئورنى» يەنە ماڭا مەزكۇر پىروجېكتنىڭ تاماملىنىشى ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم بولغان ئىككى مەۋسۇملۇق تەتقىقات ياردەمچىسى سەپلەپ بەردى ھەمدە ئۇيغۇرغا مۇناسىۋەتلىك تېمىلاردا پائالىيەت ۋە سۆھبەت يىغىنى ئۇيۇشتۇرۇش جەھەتلەردە مەن بىلەن ھەمكارلاشتى. بۇنىڭدىن سىرت، مەن «ياۋرو - ئاسىيادىكى تەتقىقات ۋە بىخەتەرلىكنىڭ يېڭى مېتودى» دىكى (PONARS) خىزمەتداشلىرىمغىمۇ كۆپ يىللاردىن بۇيانقى خىزمىتىمنى تۈگىمەس ئەقلىي غىدىقلاش بىلەن تەمىنلىگەنلىكى ۋە تەكلىپ - پىكىر بەرگەنلىكى ئۈچۈن رەھمەت ئېيتىشىم كېرەك. بولۇپمۇ، بۇ كىتابنىڭ ئەسلى تەسەۋۋۇرى مەن 2012 - يىللىق PONARS مۇھاكىمە يىغىنىدا بۇ خىزمەتداشلارغا سۇنغان تەتقىقات دوكلاتىدىن كەلگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ شۇنىڭدىن كېيىنكى رىغبەتلىرى مېنىڭ بۇ پىروجېكتنى ئۈستۈمگە ئېلىشىمغا تۈرتكە بولغانىدى. ئاخىرىدا، مەن تەتقىقات ياردەمچىلىرىمنىڭ ئۆتكەن بىر نەچچە يىلدا ئۇچۇر ئىزدەش، زىيارەت خاتىرىسى يېزىش ۋە (مەزكۇر كىتاب توغرىسىدىكى) ئوي - خىياللىرىمغا قارىتا مۇھىم تەكلىپ - پىكىرلەرنى بېرىش ئارقىلىق ماڭا ياردەم قىلغانلىقىغا رەھمەت ئېيتىمەن. بۇلار شىرن ئارسلان، ئالىسون كۋاترىنى (Allison Quatrini) ۋە بەكزات ئوتەپ قىزىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇلارنىڭ ياردىمى بولمىغان بولسا، مەن بۇ خىزمەتنى ھەرگىز تاماملىيالمىتتىم. مەن ھەممىڭلارنىڭ كىتابىنىڭ ئاخىرقى نۇسخىسىدا ئۆز ئەمگىڭلارنىڭ نەتىجىسىنى كۆرۈشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن.

مەن يەنە ئامېرىكا، ياۋروپا ۋە تۈركىيەدىكى نۇرغۇن ئۇيغۇرلارغا رەھمەت ئېيتىشىم كېرەك، ئۇلار تەتقىقاتىمنىڭ ئوخشىمىغان بۆلەكلىرىدە مەندىن ياردىمىنى ئايمىدى. ئۇلار دائىم مېنى ئالاقىلىشىش ئۇچۇرلىرى ۋە باشقا ئۇچۇرلار بىلەن تەمىنلىدى، مېنى كىشىلەر بىلەن تونۇشتۇردى ۋە دائىم مېھماندوستلۇق بىلەن كۈتۈۋالدى. گەرچە ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى ئۆزىنى قوغداش ئۈچۈن نام - شەرىپىنى يوشۇرغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئاللىقاچان ئوتتۇرىغا چىقىپ بولغان شەخسلەر بولغاچقا، مەن ئۇلارغا ئاشكارا تەشەككۈر ئېيتالايمەن. بۇلار ئابدۇۋەلى ئايۇپ، تاھىر ئىمىن، رابىيە قادىر، ئۆمەر قانات، ئالىم سېيتوف ۋە سېپىت تۈمتۈرك قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇلار ۋە ئىسمىنى ئاشكارىلاشنى خالىمىغان باشقا كىشىلەرنىڭ ھەممىسى مەندىن ۋاقتىنى ۋە ياردىمىنى ئايمىدى. گەرچە «IntelCenter» دىكى بېن ۋېنزىك (Ben Venzke) ئۇيغۇرلاردىن بولمىسىمۇ، مەن يەنىلا ئۇنىڭغا رەھمەت ئېيتىمەن، ئۇ مېنىڭ ئۆز تەشكىلاتىمنىڭ «تۈركىستان ئىسلام پارتىيەسى» تەرىپىدىن ئېلان قىلىنغان ۋىدىئولار جۇغلانغان ۋىدىئو ئامبىرىنى ئېتىبار باھادا زىيارەت قىلىشىمغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بەردى. بۇ ۋىدىئولار «تۈركىستان ئىسلام پارتىيەسى» نىڭ تارىخىنى يېشىشتە ئىنتايىن مۇھىم ئىدى.

مەن ئۇيغۇر مەسلىسلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان، بارغانسېرى زورىيىۋاتقان خەلقئارالىق تەتقىقاتچىلار قوشۇنغىمۇ رەھمەت ئېيتىمەن. گەرچە مەن مەزكۇر كىتابتا ئەسەرلىرى نەقىل قىلىنغان بارلىق تەتقىقاتچىلارنىڭ ئەسەرلىرىدىن چوڭقۇر چۈشەنچىلەرگە ئېرىشكەن بولساممۇ، ئەمما مەن بۇ كىتابنىڭ ئورگىنالىنى ئوقۇپ، پەۋقۇلئاددە پايدىلىق پىكىرلەرنى بەرگەن، دېيىۋىد بروفى (David Brophy)، جوئانى سىمس فىنلېي (Joanne Smith - Finley)، جېمىس مىلۋارد (James Millward) ۋە رىيان سام (Rian Thum) قاتارلىقلارغا ئالاھىدە رەھمەت ئېيتىمەن. بۇنىڭدىن سىرت، مەن مايكول كلارك (Michael Clarke) ۋە دەرىن بايلېرغىمۇ (Darren Byler) باشقا ئەسەرلەرگە بەرگەن ۋە كېيىن مەزكۇر كىتابقا سىڭدۈرۈلگەن پىكىرلىرى ئۈچۈن رەھمەت ئېيتىمەن، شۇنداقلا جېمىس لېبولىدنىڭ (James Leibold) مېنى بۇ كىتابنى يېزىشقا رىغبەتلەندۈرگەنلىكىگە رەھمەت ئېيتىمەن. مەن مەزكۇر كىتابنىڭ ئورگىنالىنى كۆرۈپ چىققان نامسىز شەخسلەرگىمۇ ئالاھىدە رەھمەت ئېيتىشىم كېرەك. ئۇلارمۇ ئۇيغۇر تەتقىقاتچىلىقى ساھەسىدىكىلەر بولۇپ، ئۇلار ئورگىنالىنى تېز ۋە ئەستايىدىل كۆزدىن كەچۈرۈپ، ناھايىتى پايدىلىق تەكلىپلەرنى بەردى. مەن بىلەن ئۇيغۇر كۈلتۈرى ۋە تارىخىنى سائەتلەپ مۇزاكىرە قىلىشقان بۇ ساھەدىكى نۇرغۇن كىشىلەرگە دەيدىغىنىم، مەن سىلەرنىڭ چۈشەنچىڭلار، ئەمگىڭلار ۋە دوستلۇقىڭلارغا رەھمەت ئېيتىمەن. مېنىڭچە ئاكادېمىك ساھەدە بۇنىڭغا ئوخشاش مېھماندوست ۋە ئىجىل - ئىناق تەتقىقاتچەمبىرىكى ئاز بولسا كېرەك.

كىتاب يېزىش ئىنتايىن كۆپ شەخسى ۋاقىت ئاجرىتىشنى تەلەپ قىلىدىغان بولغاچقا، بۇ كىتابنى يېزىپ چىقىش جەريانىدا ئائىلەمدىكىلەرنىڭ ماڭا قىلغان سەبرچان مۇئامىلىسىگىمۇ چوڭقۇر مىننەتدارلىقىمنى بىلدۈرمەي تۇرالمىمەن. مەن ئايالىم ئاسېلنىڭ (Asel) كىتابنى تاماملىشىم ئۈچۈن — بولۇپمۇ ئەڭ ئاخىرقى ھەپتىلەردە — ماكان ھازىرلاپ بەرگەنلىكىگە ئالاھىدە رەھمەت ئېيتىمەن. شۇنداقلا، مەن يەنە قىزىم ئايدىنغىمۇ (Aideen) رەھمەت ئېيتىمەن. ئۇ ئۆزىنىڭ ھاياتقا بولغان قىزغىنلىقى ئارقىلىق يېزىقچىلىقىغا ئىلھام بەخش ئېتىپ تۇردى. مەن ئۇشۇ كىتابنى بۇ ئىككى نەپەر ئامېرىكالىق كۈچلۈك قازاق ئايالغا، يەنى ئۆيۈمدىكى «ئەترىتم» گە بېغىشلايمەن.

گەرچە مەن بۇ كىتابنى مانچېستېر ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى ۋە پىرنسېتون ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى ئۇنىڭغا مۇقەررە ھالدا سىڭدۈرىدىغان ئەمگەكتىن تولۇق پايدىلىنىشتىن بۇرۇن يازغان بولساممۇ، يەنىلا ئۇلارنىڭ كىتابنى نەشرگە تەييارلاش جەريانىدىكى جاپالىق ئەمگەكلىرىگە رەھمەت ئېيتىمەن. بولۇپمۇ، مەن جوناسان دې پېپېرنىڭ (Jonathan de Peyer) بۇ كىتابقا باشتىن - ئاخىر ئۆزىنى بېغىشلىغانلىقىغا ۋە سەبرچانلىقىغا؛ شۇنداقلا فېرد ئاپېلنىڭ (Fred Appel) بۇ كىتابنىڭ يېزىلىشىغا بولغان قىزغىنلىقى ۋە ئىشەنچىسىگە رەھمەت ئېيتىمەن.

ئەڭ ئاخىرىدا، مەن يىللار مابەينىدە قازاقىستان، قىرغىزىستان، تۈركىيە، ياۋروپا ۋە ئامېرىكادا زىيارەت قىلغان نۇرغۇن ئۇيغۇرلارغا رەھمەت ئېيتىمەن. مەن بۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئوچۇق - ئاشكارا پائالىيەت قىلىۋاتقانلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئادەمنىڭ روھىنى ئۇرغۇتىدىغان بۇ كىشىلەرنىڭ ئىسمىنى

تىلغا ئالىمىدىم ھەمدە ئۇلارنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، ئۇلار ھەققىدە ئانچە تەپسىلىي توختالمىدىم. ئەمما، شۇنى بىلىڭلاركى، سىلەر زىيارىتىمنى قوبۇل قىلمىغان بولساڭلار، بۇ كىتاب مەۋجۇت بولمىغان بولاتتى. مەن سىلەرنىڭ پاجىئە ئالدىدىكى بەردەملىكىڭلارغا چوڭقۇر ئېھتىرام بىلدۈرمىەن، شۇنداقلا سىلەرگە ۋە پۈتكۈل ئۇيغۇر مىللىتىگە پارلاق كەلگۈسى نېسىپ بولۇشىنى تىلەيمەن.

(تۈگىدى)

ئىنگىلىزچىدىن ھېكمەت يار ئىبراھىم، ئۆتكۈر ئالماس تەرجىمە قىلدى

* نەقىل مەنبەلىرى ئۈچۈن ئەسەرنىڭ ئەسلى نۇسخىسىغا مۇراجىئەت قىلغايىسىز

ئۈمىدسىزلىكنى قانداق يېڭىمىز؟
روبېرت لېھى

ئۈمىدسىزلىكنى قانداق يېڭىمىز؟

دوكتور روبېرت لېھي

مۇھىم نۇقتىلار

* ئۈمىدسىزلىك كۆپىنچە ھاللاردا زۆرۈر بولمىغان ياكى مۇمكىن بولمايدىغان ئىشلارغا كىرىشۈپلىشقا ياندىشىپ كېلىدۇ.

* ئۆتمۈشتىكى كەيپىياتنىڭ ئىجابىي رەۋىشتە ئۆزگىرىپ باققانلىقى توغرىسىدىكى پاكىتلارغا نەزەر ئاغدۇرۇش نۆۋەتتىكى ئۈمىدسىزلىككە تاقابىل تۇرۇشقا ياردەم بېرىدۇ.

* خۇددى ئۈمىد ۋە ئىشەنچكە تولۇپ تاشقاندا كىيىپەتكە كىرىۋېلىش ئۈمىدسىزلىكنى يېڭىشنىڭ ئۆزگىچە تاكتىكىلىرىدىن بىرىدۇر.

چۈشكۈنلۈك سىزنى تونۇشقا چۈشۈرىدىغان كۆز قاراش، قىلمىش ۋە كىشىلەر بىلەن باردى - كەلدى قىلىش ئۇسۇلىنىڭ بىرىكىمىسىدۇر. لېكىن، بۇ تونۇشتىن قۇتۇلۇشنىڭ ئاماللىرى بار.

مەن ئىلگىرىكى ماقالىلىرىمدە كىشىنىڭ ئۆزىنى قەدىرلەش تۇيغۇسىنىڭ تۆۋەن بولۇشى ئۇنى باشقىلاردىن قاچىدىغان قىلىپ قويۇش، پاسسىپلاشتۇرۇش، ئۆزىدىكى مەسىلىلەر توغرىسىدا توختىماي ئويلىنىدۇرۇش ۋە ئۆزىنى چولتلىق سەۋەبلىك ئەيىبلەش ئارقىلىق چۈشكۈنلۈكنى تېخىمۇ ئېغىرلاشتۇرۇۋېتىدىغانلىقى توغرىسىدا توختالغانىدىم. مەنچە كىشىنىڭ ئۆزىگە نامۇۋاپىق ۋە زىيادە قاتتىق تەلەپ قويۇۋېلىشى ئۆز تەنقىدىنىڭ (self-criticism) تېخىمۇ كۈچىيىپ كېتىشىگە سەۋەب بولىدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە، ئۆز تەنقىدىنىڭ ئورنىغا ئۆزىنى تۈزىتىش، ئۆگىنىش ۋە قوبۇل قىلىش كىشىنىڭ چۈشكۈنلۈكىنى يېڭىشىگە تولىمۇ زور ياردەم بېرەلەيدۇ.

مەزكۇر ماقالىدە بىز چۈشكۈنلۈك كېسىلىنىڭ ئاچقۇچلۇق ئامىللىرىدىن بىرىنى، يەنى «ئىشلاردىن ئۈمىد يوق» دېگەن پوزىتسىيەنى مۇھاكىمە قىلىمىز. ئەگەر سىز مەسىلىڭىزنىڭ ھەل بولۇشىدىن ئۈمىد يوق دەپ قارىسىڭىز، ئۇ ھەقتە شۇ مەسىلىنى ھەل قىلىشقا ئۇرۇنۇپ كۆرۈشتىنمۇ ۋاز كېچىشىڭىز، بېكىنىۋېلىشىڭىز، تېخىمۇ چۈشكۈنلىشىشىڭىز ۋە «پاجىئە» لىرىڭىز ھەققىدە توختىماي ئويلىنىشىڭىز مۇمكىن.

مەن بىمارلىرىمنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ھەل قىلىشقا تېگىشلىك تۇنجى مەسىلىنىڭ ئۈمىدسىزلىك ئىكەنلىكىنى بايقىدىم. كەيپىياتنى ئۆزگەرتكىلى بولىدىغانلىقىنى بايقاش سىزنىڭ يېڭى تاكتىكىلارنى ياكى دورىلارنى سىناپ كۆرۈشىڭىزگە تۈرتكە بولىدۇ. كۈندىلىك تۇرمۇشنى ياكى مۇھىتنى ئالماشتۇرۇپ بېقىش سىزنى يېڭى قىلمىشلارنى سىناپ كۆرۈش ئۈچۈن زۆرۈر بولغان ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ بىلەن

تەمىنلىيەلەيدۇ. تەپەككۈرىڭىزنى ئۆزگەرتىشىڭىز، چۈشكۈنلۈكنى يوقىتىش ئۈچۈن داغدام يول ئاچقان بولىسىز.

تۆۋەندە، ئۈمىدسىزلىكنى قانداق يەتتىرىش بولىدىغانلىقى بىلەن تونۇشۇپ چىقايلى:

1. سىز نېمە سەۋەبلىك ئۈمىدسىزلىنىۋاتىسىز؟

بەلكىم سىز «كەيپىياتىم مەڭگۈ ئۆزگەرمەيدۇ، مەن ئىزچىل مۇشۇنداق چۈشكۈنلۈك ئىچىدە ئۆتۈشكە مەھكۇم» دەپ ئويلىشىڭىز مۇمكىن. ياكى سىز ئەھمىيەتلىك بىرەر مۇناسىۋەتنى روياپقا چىقىرىۋالغانلىقىڭىز ياكى ئۆزىڭىز زۆرۈر دەپ قارىغان باشقا نىشانلارنى ئىشقا ئاشۇرالمىغانلىقىڭىز سەۋەبلىك ئۈمىدسىزلىنىشىڭىز مۇمكىن. ئۇنداقتا، بىز كەيپىياتىڭىزنى تەھلىل قىلىپ باقايلى. ئەگەر ئەڭ زور دەرىجىدىكى ئۈمىدسىزلىككە ئون نومۇر قويۇشقا توغرا كەلسە، سىز ئۆزىڭىزنىڭ نۆۋەتتىكى ئۈمىدسىزلىك دەرىجىڭىزگە توققۇز نومۇر قويۇشىڭىز مۇمكىن. ئەلۋەتتە، بۇ ھەرقانداق ئادەمنى پەرىشان قىلىدىغان تولىمۇ كۆڭۈلىسىز ئەھۋال. لېكىن، بىز بۇ خىل ھېسسىياتنىڭ ئەتىسى ئۆزگىرىدىغان - ئۆزگەرمەيدىغانلىقىغا قاراپ باقايلى.

مەن ئويغاق ۋاقىتتىكى ئىجابىي ۋە سەلبىي كەيپىياتلارغا نومۇر قويۇشنىڭ بىمارلىرىغا تولىمۇ پايدىلىق ئىكەنلىكىنى بايقىدىم. ھەتتا ئەڭ ئېغىر دەرىجىدە «ئۈمىدسىزلىك» كە مۇپتىلا بولغانلارمۇ ئۆز كەيپىياتىنىڭ بىر كۈننىڭ ئوخشىمىغان ۋاقىتلىرىدا، نېمە قىلىۋاتقانلىقى، كىملىرى بىلەن بىللە ئىكەنلىكى ۋە نېمە ئويلاۋاتقانلىقى سەۋەبلىك ئۆزگىرىدىغانلىقىنى بايقىغان. ئەگەر كەيپىيات ئوخشاش بىر كۈننىڭ ئىچىدە ئۆزگىرىدىغان بولسا، ئۇنى تېخىمۇ كۆپ ئۆزگەرتىش ئەلۋەتتە مۇمكىن. ئۆزگىرىشكە نىسبەتەن ئۈمىدۋار بولۇڭ.

2. ھاياتىڭىزدا قايسى نىشانلاردىن «ئۈمىد بار»؟

بەلكىم سىزنىڭ ئىشقا ئېشىشىدىن ئۈمىد كۈتىدىغان — چوڭ - كىچىك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر — نۇرغۇن نىشانلىرىڭىز بولۇشى مۇمكىن. ئۇنداقتا، سىز ئىشقا ئاشۇرۇشقا پەقەت ئۈمىدىڭىز بولمىغان نىشانلارنىڭ ئورنىغا، دىققىتىڭىزنى (ئىشقا ئېشىشىدىن ئۈمىد بار بولغان) مۇشۇ نىشانلارغا مەركەزلەشتۈرۈڭ. بىز بىرەر ئىشتىن ئۈمىدسىزلىككە ئەندە، خۇددى روھىمىز گۆرۈگە ئېلىۋېلىنغاندەكلا، ئاشۇ بىر ئىشقا كىرىشىپ قالمايمىز. مەسىلەن، پەرەز قىلالىلىكى، سىز ئۆزىڭىزنى تەنھا ھېس قىلىسىز ۋە بۇ خىل تەنھالىق مەڭگۈ داۋاملىشىدۇ دەپ ئويلايسىز. ئۇنداقتا، سىز ئىشقا ئېشىشىدىن ئۈمىد ئۈزۈمگەن باشقا مۇئەييەن قىلمىش ياكى نىشانلار بارمۇ؟ تونۇش - بىلىشلەر بىلەن ئالاقىلىشىش، كىتاب ئوقۇش، چېنىقىش، يېڭى شەيئىلەرنى ئۆگىنىش، تەپەككۈر قىلىش، باشقىلارغا ياردەم بېرىش، ئۆز - ئۆزىڭىزگە كۆيۈنۈش دېگەندەك ئۆزىڭىز ئازدۇر - كۆپتۇر تىزگىنلىيەلەيدىغان قىلمىشلارنى سىناپ كۆرۈڭ.

«ئۈمىدسىزلىك» ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان مۇجمەل ئۇقۇمدەك كۆرۈنىدۇ. لېكىن، سىز ئۇنىڭ دائىرىسىنى پەقەت ئۆزىڭىز ئۈمىدسىزلىككە بىر ئىشقىلا تارايىتىڭىز (يەنى ھەرگىز ئۈمىدسىزلىكنى ھاياتىڭىزنىڭ ھەممە ساھەسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئومۇمىيۈزلۈك ئەھۋال دەپ قاراپ، ئۇنىڭ دائىرىسىنى بىھۇدە كېڭەيتىۋەتمەڭ) - دە، ئاندىن ئۆزىڭىز تىزگىنلىيەلەيدىغان ئىشلارغا يۈزلىنىڭ. سىز ئۆزىڭىز تىزگىنلىيەلەيدىغان نىشانلارغا يۈزلەنگەندە، ئۈمىدسىزلىكىڭىزمۇ يوقلىشقا يۈزلەنگەن بولىدۇ.

3. ئۆزىڭىزدىن «ئىلگىرىمۇ ئۈمىدسىزلىككە ئىمىدىم؟» دەپ سوراڭ ۋە شۇنىڭدىن كېيىن ئىشلارنىڭ ئۆزگەرگەن - ئۆزگەرمىگەنلىكىنى ئويلاڭ.

مەنچە، ھەممىمىز بەزىدە ئۈمىدسىزلىنىپ قالمىز. سىز جورىڭىز، دوست - يارەن، يېقىن - يورۇقلىرىڭىز بىلەن ئازارلىشىپ قېلىشىڭىز؛ دوستىڭىزدىن كۆڭلىڭىز قېلىشى؛ ھەتتا سۆيۈملۈك كىشىلىرىڭىزدىن بىرەرسى ئۆلۈپ كېتىشى مۇمكىن. نۇرغۇنلىرىمىز بۇ خىل ئىشلار سەۋەبلىك ئۈمىدسىزلىك پاتقىقىغا پاتىمىز. مەنمۇ ئۆز ھاياتىمدا نۇرغۇن قېتىم ئۈمىدسىزلىككە ئىگىنىمى ئىسلىيەلەيمەن. لېكىن، مەن ئاخىرىدا بۇ خىل ھېسسىياتنىڭ ئۆزگىرىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتتىم. ئەمەلىيەتتە، بىزدىكى كەيپىياتلارنىڭ ھەممىسى — مەڭگۈلۈكتەك كۆرۈنگىنىگە قارىماستىن — ئۆتكۈنچىدۇر. ئەگەر سىزنىڭ ئۆتمۈشتىكى ئۈمىدسىزلىك كەيپىياتىڭىز ئۆزگەرگەن بولسا، ئۇنداقتا سىز ئۆز - ئۆزىڭىزگە «نۆۋەتتىكى (سەلبىي) كەيپىياتىمۇ ئۆزگىرمەيدۇ، قانداق؟» دەپ سوئال قويۇپ بېقىشىڭىز كېرەك.

4. سىز نېمە ئۈچۈن ئىشلاردىن ئۈمىد يوق دەپ قارايسىز؟

بۇنداق دەپ قاراشتىكى سەۋەبلىرىڭىزنى يېزىپ، ئاندىن ئۇلارنى تەكشۈرۈپ چىقىڭ. مەسىلەن، پەرەز قىلايلىكى، سىز ئەڭ يېقىن دوستىڭىز بىلەن تەتۈر قارىشىپ قالغانلىق سەۋەبلىك بەكلا ئۈمىدسىزلىنىپ كەتتىڭىز ۋە «ئەمدى ھەرگىز خۇشال بولالمايمەن» دەپ ئويلىدىڭىز. ئەلۋەتتە، بۇ خىل ئەھۋالدا بۇنداق ئويلاش بىنورماللىق ئەمەس. لېكىن، سىز ئۆزىڭىزنىڭ شۇنىڭدىن كېيىن ھەرگىز خۇشال بولالمايدىغانلىقىڭىزغا «كاپالەتلىك» قىلالامسىز؟ ئۆزىڭىزنى ھازىرقىدىن زىنھار ياخشىلىنالمايدىغاندەك ئويلىشىڭىزنىڭ سەۋەبى نېمە؟ بەلكى سىز «مەن بەكلا ئازابلىنىپ كېتىۋاتىمەن، كەيپىياتىمنىڭ ياخشىلىنىشى تەسەۋۋۇر قىلالمايمەن» دېيىشىڭىز مۇمكىن. بۇ «ھېسسىيە يەكۈن» دەپ ئاتىلىدۇ. يەنى بۇ خىل ئەھۋالدا، سىز ئۆزىڭىزنىڭ مەۋجۇت ھېسسىياتى ئارقىلىق كەلگۈسىدىكى ھېسسىياتىڭىزنى مۆلچەرلەۋاتقان بولىسىز. سىزچە بۇنداق قىلىش مۇۋاپىقمۇ؟ ياكى سىز «مەن بۇ دوستۇمىز ھەرگىز خۇشال ئۆتمەيمەن» دەپ ئويلىشىڭىز مۇمكىن. ئۇنداقتا، ئەجەب سىز شۇ دوستىڭىز بىلەن تونۇشۇشتىن ئىلگىرى پەقەتلا خۇشال بولۇپ باقمىغانمۇ؟ كەلگۈسىدىكى كەيپىياتىڭىز توغرىسىدىكى سەلبىي مۆلچەرىڭىزنى ئۆزگەرتىشكە تىرىشىڭ. بىز كۆپىنچە ھاللاردا ئۆز كەلگۈسىمىزنى پەقەتلا توغرا مۆلچەرلىيەلمەيمىز.

5. مەۋجۇت ھالەتنى ئاڭقىرىش (mindful awareness) ئارقىلىق كەيپىياتىڭىزنى نورماللاشتۇرۇشنى مەشىق قىلىڭ.

سز ئۆزىڭىزنىڭ مۇشۇ پەيتنىڭ ئۆزى ئۈچۈن ئۈمىدسىزلىنەلمەيدىغانلىقىڭىزنى ۋە خالىغان ۋاقتىڭىزدا «مۇشۇ پەيت» كە قايتىپ كېلەلەيدىغانلىقىڭىزنى بايقايسىز. ئۈمىدسىزلىك ھەردائىم كەلگۈسى توغرىسىدا بولىدۇ. مەۋجۇت ھالەتنى ئاڭقىرىش بولسا مۇشۇ پەيتكە ئالاقىداردۇر. سز خالىغان مىقداردا مەۋجۇت ھالەتنى ئاڭقىرىش مەشىقى قىلىشىڭىز بولىدۇ. مەسىلەن، دىققىتىڭىزنى نەپەسلىنىشىڭىزگە، ئەتراپىڭىزدىكى مەنزىرىگە ياكى ئاۋازغا مەركەزلەشتۈرىشىڭىز بولىدۇ. ياكى ئاپپىلىسىنىڭ بىرەرنى ئاقلاپ، ئۇنىڭ خۇشپۇرىقىدىن ھۇزۇرلانسىڭىزمۇ بولىدۇ. ئۆزىڭىزنى مەۋجۇت پەيتنى — ھۆكۈمدىن خالىي رەۋىشتە — ئاڭقىرىدىغان ھالەتكە ئەكەلسىڭىز، شۇ پەيتتە ئۈمىدسىزلىكنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلالايسىز.

6. ئۈمىدسىزلىككە ئۈمىدسىزلىنەلمىگەندەك ھالەتتە قارشى تۇرۇڭ.

بىزنىڭ كۆز قاراشلىرىمىز ۋە كەيپىياتىمىز كۆپىنچە ھاللاردا ئۆز-ئۆزىنى ئىشقا ئاشۇرىدىغان بېشارەت (self-fulfilling prophecy) بولۇپ چىقىدۇ. ئەگەر مەن ئۈمىدسىزلىنەنسەم، ئۆزۈم يالغۇز بېكىنىۋالسىمەن، پاسسىپلىشىمەن ۋە توختىماي سەلبىي خىيال قىلىمەن. لېكىن، كەيپىياتنىڭ ئەكسىچە يول تۇتۇش كۆپىنچە ھاللاردا ئۈمىدسىزلىك كىشەنلىرىنى پاچاقلاپ تاشلاشنىڭ ياخشى چارىسىدۇر. ئەگەر سز ئۈمىدسىزلىنەلمىگەن بولسىڭىز، قانداق قىلغان بولاتتىڭىز؟ بەلكىم سز چىنقىشىڭىز، دوستلىرىڭىز بىلەن ئالاقىلىشىشىڭىز، يېڭى ۋەزىپىلەرنى قوبۇل قىلىشىڭىز، ئاللىكىمىلەر بىلەن پىلان تۈزۈشىڭىز، سەيلە قىلىشىڭىز... مۇمكىن ئىدى. خۇددى «... دەك» قىياپەتكە كىرىۋېلىش تېخىمۇ زور ئۈمىدكە تولغان كەلگۈسىگە يول ئېلىشنىڭ تۇنجى قەدىمىدۇر.

7. بەختلىك بولۇشىڭىزنىڭ ھەرقانداق مۇئەييەن شەخس ياكى كەچۈرمىشىگە باغلىق ئەمەسلىكىنى تونۇپ يېتىڭ.

گاھىدا بىز نەزەر دائىرىمىز تارىيىپ كەتكەنلىكى سەۋەبلىك ئۈمىدسىزلىنىمىز. يەنى بىز ئۆزىمىز زۆرۈر دەپ قارىغان مەلۇم بىر شەخسكە، كەچمىشكە، نىشانغا كىرىشىۋاليمىز. مەسىلەن، سز يېقىن دوستىڭىز بىلەن ئازارلىشىپ قالغاندىن كېيىن، بۇ ئادەمنى ئۆزىڭىزنىڭ بەختلىك بولۇشى ئۈچۈن «بولمىسا بولمايدۇ» دەپ ئويلىۋالسىز. ھالبۇكى، سز ئۇنىڭ بىلەن دوست بولۇشتىن ئىلگىرىمۇ خۇشال بولۇپ باققانىدىڭىز. ياكى سز خىزمىتىڭىزدىن ئايرىلىپ قالغانلىق سەۋەبلىك «مەندە ئۈمىد قالمدى» دەپ ئويلايسىز. ۋەھالەنكى، بۇ خىزمەت بەختلىك بولۇشنىڭ شەرتى ئەمەس. چۈنكى، ئاشۇ خىزمەتكە ئېرىشەلمىگەن تالاي ئادەملەرنىڭ ئۈمىدسىزلىنەنمەي خۇشال ياشاۋاتقانلىقى قىل سىغماس رېئاللىقتۇر. بۇ خىل زىيادە كىرىشىۋېلىش

ۋە ئېلاستىكىلىقتىن مەھرۇم بولۇش چۈشكۈنلۈكنى تېخىمۇ ئەدەتتەۋېتىدۇ. مۇئەييەن بىر نىشاننىڭ ئۆزىڭىز ئۈچۈن «بولمىسا بولمايدىغان» ئەمەسلىكىنىڭ سەۋەبلىرىنى يېزىپ چىقىپ، ئاندىن ئۆزىڭىز ئىشقا ئاشۇرالايدىغان باشقا نىشانلارغا يۈزلىنىڭ.

شۇنى ئۇنۇتماڭىكى، چۈشكۈنلۈك ۋە ئۈمىدسىزلىكنى يېڭىشكە ۋاقىت كېتىدۇ. بۇ يېڭى بىر ماھارەتنى، يېڭى تەپەككۈر ۋە قىلمىش مېتودىنى ئۆگىنىشكە ئوخشايدۇ.

ئىنگىلىزچىدىن ئۆتكۈر ئالماس تەرجىمىسى

مەنبە:

<https://www.psychologytoday.com/us/blog/anxiety-files/202104/how-overcome-hopelessness>

قەشقەرىيە دۆلىتىنىڭ ئەسكەرىي،
ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئەھۋالى

ياقۇپبەگ دەۋرىدىكى قەشقەر خانلىقىنىڭ ھەربىي، ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ۋەزىيىتى

كۆز ياشلىرىمىزدىن دۆلەت ۋۇجۇدقا چىقىش - چىقماسلىقى نائىبىنىق، لېكىن تۆككەن قانلىرىمىز دۆلەت قۇرۇشقا يەتكۈدەك دەرىجىدە كۆپ ئىدى. — ھەبىب خان

قەشقەر خانلىقى قۇرۇلغان شەرقىي تۈركىستان رايونى خىتاي، غەربىي تۈركىستان، ئافغانىستان، ھىندىستان ۋە رۇسىيە بىلەن چېگرالىنىدىغان بولۇپ، گېئوپولىتىك نۇقتىدىن ئاسىيانىڭ ئەڭ مۇھىم مەركەزلىرىدىن بىرىدۇر. بۇ يەر 600 مىڭ كۋادرات كىلومېتىرلىق باياۋان قاتارلىق خىلمۇخىل ئېكولوگىيەلىك سىستېمىنى، ئالتاي تېغى، قاراغۇ تاغ (قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ ئەڭ ئېگىز چوققىسى، ت)، تەڭرىتېغى قاتارلىق تاغلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر مىليون 823 مىڭ 428 كۋادرات كىلومېتىرلىق مۇشەققەتلىك تۈزۈلۈشكە ئىگە رايوندۇر. ماناس دەرياسى، تارىم دەرياسى، ئىلى دەرياسى قاتارلىق دەريالار مەزكۇر رايوننىڭ سۇ تەمىناتىنى كاپالەتكە ئىگە قىلغان. يەرئاستى بايلىقلىرى تولىمۇ مول بولغان شەرقىي تۈركىستاندا غايەت زور مىقداردا مىس، تۆمۈر، ئالتۇن، كۈمۈش، نېفىت، كۆمۈر زاپىسى مەۋجۇت. خوتەن، يەركەن، قەشقەر قاتارلىقلار مەزكۇر رايوندىكى ئەڭ مۇھىم شەھەرلەردىندۇر. بۇنىڭدىن سىرت، تارىخىي يىپەك يولى لىنىيەسى مۇشۇ رايوندىن ئۆتىدۇ.

مەزكۇر رايوندا ئالدى - كەينى بولۇپ ھونلار، كۆكتۈركلەر، ئۇيغۇرلار، قاراخانىيلار، چىڭگىز ئىمپېرىيەسى، چاغاتاي خانلىقى ۋە تېمۇرىيلار دۆلىتى ھۆكۈم سۈرگەن. تېمۇردىن كېيىن بۇ رايوندا سەئىدىيە ياركەنت خانلىقى قۇرۇلغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ دۆلەت ئۇزۇن دەۋر سۈرەلمەيلا، موڭغۇل - قالماقلار تەرىپىدىن ئاغدۇرۇلغان. شۇنىڭ بىلەن، بۇ رايوندىكى نوپۇز بوشلۇقىدا، خوجىلار ھاكىمىيىتى دەۋرى باشلىنىپ، رايون نوپۇز ساھىبلىرى بولمىش دىنىي زاتلار تەرىپىدىن ئىدارە قىلىنغان. ئارقىدىن، 1757 - يىلى مانجۇ ئىستېلاسىغا دۇچ كەلگەن ۋە 1864 - يىلىغا قەدەر، رايون خەلقى 42 قېتىم قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن بولسىمۇ، شەرقىي تۈركىستان يەنىلا ئىشغالىيەتتىن قۇتۇلالمىغان. مەزكۇر ئىشغالىيەت جەريانىدا مانجۇلار بۇ يەرنى تولىمۇ قاتتىق باشقۇرغان، ئۇلارغا قارشى چىققان خەلق قەتلىئامغا ئۇچراپ، ئىتائەت قىلىنىشقا مەجبۇرلانغان. نەتىجىدە، 1864 - يىلى مانجۇلارنىڭ مەركىزىي ھاكىمىيىتىنىڭ ئاجىزلىشىشى بىلەن، شەرقىي تۈركىستاننىڭ مۇھىم شەھەرلىرى مانجۇ ئىشغالىيىتىدىن قۇتۇلغان ۋە شۇنىڭدىن بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، ياقۇپبەگ بۇ رايوننىڭ ھاكىمىيىتىنى قولغا كىرگۈزۈپ، قەشقەر خانى بولغان (1).

ياقۇپ بەگنىڭ قانۇنىي سالاھىيىتى ۋە ھاكىمىيەت شەكلى

ياقۇپبەگنىڭ سالاھىيىتى ئۆزىدىن ئىلگىرىكى ھۆكۈمدارلارنىڭكىدىن پەرقلىقتۇر. چۈنكى، ئۇ قۇرغان ھاكىمىيەت، ئەمىرلىك ياكى خانلىقنىڭ يىلتىزى يوق ئىدى. ئۇنىڭ ھاكىمىيىتىنىڭ ئۇلۇق قانۇنىي سالاھىيىتى خەلقنىڭ ئېھتىياجلىرىنىڭ تەقەززاسى سۈپىتىدە داۋاملاشقاندى. ئۇ خوجىلار تەبىقىسىگە تەۋە بولمىغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ قارشىلىقىغا نىسبەتەن، باشقا ئۇسۇللاردا قانۇنىي سالاھىيەتكە ئېرىشىشكە ئۇرۇنغاندى (2). ئۇ خانلىق ئىچىدىكى كۈچنى پۇقرا ۋە تىجارەتچىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان خىلمۇخىل تائىپىلەر ئارقىلىق كاپالەتكە ئىگە قىلغاندى ۋە ئۆزى قۇرغان خانلىقنى ئەنگىلىيە، رۇسىيە ۋە چىڭ سۇلالىسى ئارىسىدىكى رىقابەتتىن پايدىلىنىپ ساقلاپ قېلىشقا تىرىشقاندى. چۈنكى، شەرقىي تۈركىستاندىكى مۇستەقىل تۈرك دۆلىتىنىڭ رۇسىيە بىلەن ئەنگىلىيە ئارىسىدا ئۆتكۈنچى بەلباغ بولىدىغانلىقى ئەنگىلىيە ئۈچۈن ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى. شۇ ۋەجىدىن، ئەنگىلىيە بىلەن رۇسىيە قەشقەردە قۇرۇلغان مۇستەقىل تۈرك خانلىقىنى ئېتىراپ قىلىپ، ئەلچىخانا تەسىس قىلغاندى.

ياقۇپبەگنىڭ قانۇنىي سالاھىيىتى خەلق ئىچىدە تالاش-تارتىش قىلىنمايتتى. لېكىن، خانلىق خىزمەتچىلىرىنىڭ باج توپلاش خۇسۇسىدىكى ئۆز بېشىمچىلىقى خەلقنىڭ ئوردىدىن نەپرەتلىنىشىگە سەۋەب بولغاندى. چۈنكى، بۇ جەھەتتىكى بىئارامچىلىق تىجارەتچىلەر ئارىسىدىمۇ ئومۇميۈزلۈك ئىدى. ياقۇپبەگ تەرىپىدىن ۋەزىپىگە قويۇلغان خىزمەتچىلەر تىجارەتچىلەرنىڭ ماللىرىنى خالىغانچە مۇسادىرە قىلاتتى. بۇ خىل ئەھۋال بۇ دۆلەتكە كەلگەن تىجارەتچىلەر ئارىسىدا تەشۋىش پەيدا قىلىپ، ياقۇپبەگنىڭ قانۇنىي سالاھىيىتىگە سوئال تاشلاپ تۇراتتى. ھەرقايسى رايونلارغا ئەمەلدار تەيىنلىگەندىمۇ ئوخشاش ئەھۋال كۆرۈلەتتى. دەرۋەقە، خوتەن، ئاقسۇ ۋە كورلا مەمۇرىيەت بوشلۇقى سەۋەبلىك ۋەيران بولغاندى. ياقۇپبەگ نە قەدەر دىندار كۆرۈنسىمۇ، زىيادە كۆپ توي قىلغانلىقى خەلق ئارىسىدا غۇلغۇلا پەيدا قىلغاندى. ئۇ يەرلىك خەلقنى سىرت، خىتاي، تۇڭگان، قالماق ۋە قازاق ئەسىرلەردىن غەنىيمەت ھېسابىدا ئالغان قىزلاردىن نۇرغۇنى بىلەن توي قىلىپ، ئۇلارنى ھەرىمىگە ئەكىرىۋالغاندى (3).

ئەنگىلىيەلىك تەتقىقاتچىلارنىڭ پەردازلاشلىرىنىڭ ئەكسىچە، يەرلىك خەلقنىڭ ياقۇپبەگكە قاراتقان تۇتۇمى ئىزچىل مۇقىم ئىدى. ئۇلارنىڭ قەشقەرگە «كەلگۈندى» ھېسابلىنىدىغان ياقۇپبەگنى ياقىتۇرغۇسى ۋە ئېتىراپ قىلغۇسى كەلمەيتتى. بولۇپ، خوتەن ئەسكەرلىرى قوشۇندا يۈكسەك سەۋىيەگە چىققانلىقى ئۈچۈن ياقۇپبەگنى قاتتىق ھۆرمەتلىسىمۇ، لېكىن خوتەن خەلقىنىڭ تۇتۇمى بۇنىڭغا تۈپتىن قارىمۇقارشى ئىدى. مۇسامى خامادا تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «خوتەن تارىخى» ناملىق ئەسەردە تۆۋەندىكىدەك شېئىر بار:

بېيجىڭدىن خىتايلار كەلدى، ئاسماندىكى يۇلتۇزلار كەبى،
ئەنجانلىقلار يۈكسەلدى، ئاقتى، ئورماندىكى توڭگۇزلار كەبى.
ئۇلار بىكار كەلدى، بىكار كەتتى، ئەنجانلىقلار،
ئۇلار قورققانچە كەتتى، پەرىشان بولدى، ئەنجانلىقلار.
ئۇلار ھەركۈنى يۈزى ئېچىلمىغان قىزلارنى خوتۇن قىلىدۇ،

ئۇلار چىرايلىق خوتۇنلارنى كۆرۈپ تاماشا قىلدى .
ئۇ (ياقۇپبەگ) تۇرپاندىن قېچىپ كورلىغا كەلدى ،
دۈشمەنگە ئوق چىقارماي ، نومۇس قىلماي تەسلىم بولدى .
سەن (ياقۇپبەگ) توخۇ يۈرەكلەرچە قەبرىگە كىردىڭ .
بارچە ئەسكەرلەر ئۇنىڭغا ھەيران بولدى .
ئاندىن شەھەرلەرگە بالا ياغدى ،
ختاي بېسىم قىلدى ،
مۇسۇلمانلار ئاللاھقا يىغلىماقتا (4) .

ياقۇپبەگ ئۆزىنىڭ نوپۇز ئاساسىنى دىن ئارقىلىق كاپالەتكە ئىگە قىلغان ۋە پۈتۈن تۈركىستاندا مۇجاھىد دەپ ئاتالغانىدى . چۈنكى ، ئۇنىڭ ئۇرۇشلىرى ئاساسەن چىڭ سۇلالىسىگە قارشى ئىدى ۋە ئۇ خەلىپە (ئوسمانلى سۇلتانى ئابدۇلئەزىز ، ت) بۇ رايوندا ھوقۇق بەرگەن بىردىنبىر كىشى ئىدى . شۇ ۋەجىدىن ، ئۇ ھېچقاچان سۇلتان ياكى شۇنىڭغا تەڭداش مەنەسەپ نامى قوللانماستىن ، «ئاتالىق غازى» ياكى «بەدەۋلەت» ناملىرىنى قوللىنىش بىلەن كۇپايىلەنگەنىدى . ئوسمانلى سۇلتانى ۋە ئىسلام خەلىپىسى بولغان ئابدۇلئەزىزنىڭ ئۇنى ئېتىراپ قىلىشى ئۇنىڭ مۇجاھىدلىق ئاتىقىنى تېخىمۇ ۋايىغا يەتكۈزگەنىدى . تاھارەت ئالغاندىمۇ دىنىي كۆرسەتمىلەرگە كەم - كۈتسىز رىئايە قىلىدىغان ۋە ئەتراپىدىكىلەردىنمۇ شۇنداق قىلىشىنى تەلەپ قىلغان ياقۇپبەگ رەسمىي كېلىشىملەردىمۇ «مۇجاھىد» ئۇنۋانىنى قوللىنىشىنى ئۇنتۇپ قالمايتتى (5) .

ياقۇپبەگنىڭ ھاكىمىيەتكە بولغان قەتئىي كونتروللۇقىنى دۆلەتنىڭ ھەممىلا يېرىدە ھېس قىلغىلى بولاتتى . ئۇ دۆلەتنىڭ 15 رايونىدا «دادخاھ» ئۇنۋانىدا ۋەزىپىدارلارنى تەيىنلەيتتى ۋە بۇلارغا چوڭ ھوقۇقلارنى بېرەتتى . لېكىن ، ئۆز نۆۋىتىدە بۇلارنىڭ ھوقۇقلىرىنى چەكلەپ تۇرىدىغان قازىلارنى تەيىنلەشنىمۇ ئۇنتۇپ قالمايتتى . يەنى ئۇ ئۆزى زور ھوقۇق بەرگەن ئەمەلدارلارنى شەرىئەت پىرىنسىپلىرى ئاساسىدا تىزگىنلەپ تۇرۇشقا تىرىشاتتى . ئوردىغا توختىماي خەۋەر يوللىنىپ ، ياقۇپبەگنىڭ ھەرئىشتىن ۋاقىپ بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىناتتى . خەلق يەرلىك ئەمەلدارلاردىن نارازى بولسا ، بۇ نارازىلىقلىرىنى قازىلار ئارقىلىق ئوردىغا يەتكۈزەتتى . شەرىئەت نىزاملرىغا قاتتىق ئەھمىيەت بەرگەن ياقۇپبەگ ئۈچۈن قازىلار تولىمۇ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى . ئۇ دۆلەتتىكى بارلىق ئەمەلدارلارنى ئۆزى بىۋاسىتە تەيىنلەيتتى (6) . قازىلارغا ئالاقىدار ئالاھىدە ساقچى تەشكىلاتى قۇرغان ياقۇپبەگ دۆلەتكە بولغان قاتتىق كونتروللۇقىنى ئەنە شۇ شەكىلدە كاپالەتكە ئىگە قىلىشنى ئويلايتتى . مەزكۇر ساقچى تەشكىلاتى كۈندۈزى قازىلارنىڭ ھۆكۈملىرىنى ئىجرا قىلسا ، كېچىلىرى ئامانلىق ساقلاشقا مەسئۇل ئىدى . ئۆزىگە خاس فورمىلىرى بار بولغان

بۇ ساقچىلار شەھەر ئىچى ۋە شەھەر سىرتى تەشكىلاتلىرىغا ئايرىلغانىدى. شەھەر سىرتى ساقچىلىرى ئومۇمەن شەھەر سىرتىدىكى يوللارنىڭ بىخەتەرلىكىگە مەسئۇل ئىدى. ئۇلار ئەترەت ھالىتىدە يول چارلاپ، ئامانلىققا كاپالەتلىك قىلاتتى.

ساداقەتمەنلىككە ناھايىتى قاتتىق تەلەپ قويغان ياقۇپبەگ ئۆز ئەتراپىدىكىلەرنىڭ سادىقلىقىنى داۋاملاشتۇرۇشى ئۈچۈن، ئۇلارغا كەڭ زېمىنلارنى ئىنئام قىلاتتى. بۇ خىل ساداقەت بىلەن بىللە، ئوردا ئەركانلىرىنىڭ ئىنتىزامچانلىقىمۇ قۇسۇرسىز ئىدى. ھەتتا، ئائىلە ئەزالىرىمۇ ئۇنىڭغا بەك يېقىن كېلەلمەيتتى ۋە ئوردا قائىدىلىرىگە قاتتىق رىئايە قىلاتتى. بوۋىلگېر (Boulger) بۇ ئەھۋالنى بايان قىلىپ شۇنداق دېگەن: «بىر قانچە نەپەر تۇغقىنى ۋە ئۆزىگە يېقىن ھېسابلايدىغان كىشىلەردىن باشقا ھېچكىمنىڭ ئۇنىڭ ھۇزۇرىدا ئولتۇرۇشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇلار (يەنى ياقۇپبەگنىڭ ئۇشۇ يېقىنلىرى)مۇ ھۆكۈمدارنىڭ ئەتراپىدا ئەمەس، نېرىسىدىراق ئولتۇرايىتى.»

قەشقەر شەھىرى

قەشقەرنىڭ جەنۇبىدا قاراقۇرۇم تېغى، شىمالىدا تەڭرىتاغلىرى، غەربىدە پامىر يايلىقى، شەرقىدە بولسا تەكلىماكان قۇملۇقى بار. قەشقەرنىڭ ئىسمى ئۇيغۇرچىدىكى «قاشىشى» دىن كەلگەن. ساتۇق بۇغراخان دەۋرىدە ئىسلام دىنى بۇ رايوندا ھۆكۈمران ئورۇنغا چىققان. رۇسلار بولسا قەشقەرنى ئالتۇن شەھەر دەپ ئاتىدى. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ، بۇ يەر شەرقىي تۈركىستاندىكى ئەڭ مۇھىم سىياسىي ۋە كۈلتۈرلەر شەھەرلەردىن بىرىگە ئايلانغان. 15- ئەسىردە، موڭغۇللار قەشقەرنى قولىغا كىرگۈزۈپ، بۇ يەردىكى مۇسۇلمانلىشىش جەريانىنى توسقۇنلۇققا ئۇچراتقان. 19- ئەسىردە، بۇ رايوندا تولىمۇ كۆپ ساندىكى قىرغىز ۋە قازاق ياشىغان. ھونلارنىڭ نەسلىدىن بولغان قىرغىزلار ۋە قازاقلار قابىل جەڭچىلەردىن ئىدى ۋە ئۇلارنى تىزگىنلەش قىيىن ئىدى. قازاقلار رەڭدار ئەتلەسلەرنى ۋە سۇ ئۆتكۈزمەيدىغان يامغۇرلۇققا ئوخشاش كىيىملەرنى بۇخاراغا سېتىش ئارقىلىق مۇھىم تىجارەت تورى بەرپا قىلغانىدى. قەشقەردىكى بىر تاغدا ياشايدىغان قالماقلار بولسا كۆچمەن چارۋىچى ھالەتتە ياشاۋاتقان بولۇپ، ئۇلارنىڭ بەگلىرى «قاشقا» دەپ ئاتىلاتتى.

ئۇيغۇرلار قەشقەر شەھىرىنىڭ نوپۇسىنى تەشكىل قىلىدىغان يەنە بىر مىللەت ئىدى. شەھەردە خىتايىلار كەمدىن كەم ئۇچرايتتى. يىپەك يولىدىكى ئەڭ مۇھىم شەھەرلەردىن بىرى بولغان قەشقەرنىڭ 19- ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا 16 مىڭ تۈتۈن (تەخمىنەن سەكسەن مىڭ ئادەم) نوپۇسى ۋە 11 مېتىر ئېگىزلىكتىكى قەلئە سېپىلى بار ئىدى. شەھەر نۇرغۇنلىغان جىلغا ۋە مەھەللىگە بۆلۈنگەنىدى. قەشقەر شەھىرىنى ئۆزىنىڭ جۇغراپىيەلىك ئورنى ۋە تارىخىي بايلىقى سەۋەبلىك شەرقىي تۈركىستاننىڭ يۈرىكى دېيىشكە بولاتتى. خىتايىلارنىڭ ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ ئولتۇراق رايونلىرى ئايرىم ئىدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ باشقۇرۇشى ئاستىدىكى قەشقەر شەھىرىدە مانجۇ ۋە خىتاي ئەمەلدارلار ئۈچۈن يېڭى بىر شەھەر بەرپا قىلىنىپ، شۇ ئارقىلىق خەلق

بىلەن باشقۇرغۇچىلار تائىپىسى ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت ئۈزۈلگەن، تۈركلەر بىلەن مانجۇلارنىڭ قارشى تەرەپنىڭ شەھىرى بىلەن بولغان ئالاقىسى ئەڭ تۆۋەن سەۋىيەگە چۈشۈرۈلگەندى. قىزىلسۇ دەرياسى تەرىپىدىن كونا شەھەر ۋە يېڭى شەھەردىن ئىبارەت ئىككى قىسىمغا ئايرىلغان قەشقەر شەھىرى ئۆزئارا كۆۋرۈك ئارقىلىق تۇتاشتۇرۇلغانىدى (9). مەھمەد ئارىق قەشقەر شەھىرىنىڭ پاسسىللىرىنى بايان قىلىپ شۇنداق دېگەن: «قەشقەر قىتئەسى شىمالدا سىبىرىيە، رۇسلار خىتايىلاردىن تارتىۋالغان غۇلجا ۋە قوقەندىنىڭ بىر قىسمى بىلەن؛ جەنۇبتا ھىندىستان، ئافغانىستان ۋە خىتاينىڭ بىر قىسمى بىلەن؛ شەرقتە يەنە خىتاي بىلەن؛ غەربتە بولسا تۈركىستان، يەنى خارەزىم ۋە ماۋارائۇننەھىر بىلەن چېگرالىنىدۇ» (10).

خىتايىلارنىڭ قەشقەر شەھىرىگە تۇتقان پوزىتسىيەسى باشقا ئەللەرنىڭكىدىن پەرقلىق ئىدى. قەشقەر خىتايغا نىسبەتەن مەركەزدىن يىراق جاي بولغاچقا، خىتاي ھۆكۈمەتلىرى شەرقىي تۈركىستان بىلەن بولغان تىجارەتنى راۋاجلاندۇرۇشقا كۆڭۈل بۆلمىگەندى. خىتاينىڭ بۇ تۇتۇمى سەۋەبلىك، شەرقىي تۈركىستان بىلەن خىتاي ئارىسىدىكى سودا مۇناسىۋىتى ئۈزۈلۈش گىردابىغا بېرىپ قالغانىدى. بۇنىڭ نەتىجىسى سۈپىتىدە، شەرقىي تۈركىستاندا خىتاي سودىگەرلەر ئاز ئىدى. خىتايىلار ئاچقان دۇكانلارمۇ پەقەت خىتايىلارنىڭلا ئېھتىياجىنى قاندۇراتتى. ھالبۇكى، قەشقەر رۇسىيە ئۈچۈن بىر تىجارەت مەركىزى ئىدى. ياقۇپبەگ دەۋرىدەمۇ، رۇس سودىگەرلەر بۇ رايوندىكى ئەڭ تەسىردار سودىگەرلەردىن ھېسابلىناتتى. رۇسلارنىڭ تۈركىستاندا ئۇزۇندىن بۇيان مەۋجۇت بولۇپ كەلگەنلىكى سەۋەبلىك، بۇ رايوندا ھەم رۇس سودىگەرلەرنىڭ ئىناۋىتى ئاشقان، ھەم رۇس ماللىرىغا بولغان ئېھتىياج كۈچەيگەندى. ئېگىز تاغلار ئارقىلىق غەربىي تۈركىستاندىن ئايرىلىپ تۇرغان قەشقەر ئۈچۈن ئۆتكىلى بولىدىغان (يەنى رۇسىيەنىڭ ئىشغالىيىتى ئاستىدىكى غەربىي تۈركىستان بىلەن ئالاقە قىلغىلى بولىدىغان) لىنىيەلەرمۇ چەكلىك ئىدى. تەڭرىتاغلىرىدىن قەشقەرگە سوزۇلغان يوللار ئارىسىدا ئەڭ بىخەتەرلىرى تىرەك، تۇرۇغات، تويۇن ۋە سۈيەك يوللىرى ئىدى. بۇ يوللار قىش ئايلىرىدىمۇ غەرب بىلەن بولغان باردى-كەلدەردە ئىشلىتىلىدىغان كۆڭۈلدىكىدەك لىنىيەلەر ئىدى (11). ھىندىستان ئارقىلىق تۈركىستان رايونى بىلەن زىچ مۇناسىۋەت ئورنىتىشقا ئۇرۇنغان ئەنگىلىيە ھۆكۈمىتى ئۈچۈن بولسا، بۇ رايون تىجارەتتىن بەكرەك سىياسىي ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى. بولۇپمۇ، رۇس ھاكىمىيىتىگە قارشى ئۆتكۈنچى بەلباغلىق رولىنى ئوينايدىغان شەرقىي تۈركىستاندا ئەنگىلىيەلىكلەرمۇ ياقۇپبەگ بىلەن سودا مۇناسىۋىتى ئورنىتىشقا باشلىغانىدى.

قەشقەردىكى دىنىي كۈنلەر

قەشقەر خەلقى ئۈچۈن دىنىي كۈنلەر ۋە يەرلەر مۇھىم ئىدى. ئاپاق خوجىنىڭ مازىرى قەشقەر خەلقى ئۈچۈن ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇپ، قەشقەرلىكلەر ئالاھىدە كۈنلەردە ۋە مۈشكۈلاتقا دۇچ كەلگەندە ئالدى بىلەن مۇشۇ يەرنى زىيارەت قىلاتتى. دىنىي مۇراسىملار موللىلارنىڭ رىياسەتچىلىكىدە ئۆتكۈزۈلەتتى. بۇ موللىلار ياقۇپبەگ تەرىپىدىن تەيىنلىنەتتى. ئۇ دىنىي كۈنلەردە ساپ يىپەكتىن تىكىلگەن كىيىملەرنى

كېيىشنى ياقۇراتتى (12). رامزان ئېيى قەشقەردە ھاياجان ئىلكىدە كۈتۈۋېلىناتتى. رامزان ئېيى كىرىشتىن ئىلگىرى قاتتىق تەييارلىقلار قىلىناتتى. رامزان كېچىلىرى قەشقەرنىڭ «ھېيتگاھ» دېيىلىدىغان شەھەر مەيدانىدا پائالىيەتلەر ئۆتكۈزۈلەتتى.

شەرقىي تۈركىستاننىڭ قەشقەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان شەھەرلىرىدىكى جىنازا مۇراسىملىرى ئىسلام دۇنياسىنىڭ باشقا رايونلىرىدىكىگە ئوخشاش ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولسىمۇ، لېكىن بۇ يەردە دەپنە ئىشلىرى ۋاپات بولغۇچىنىڭ ماددىي ئىمكانىيىتىگە كۆرە پەرقلىق بولاتتى. پېقىر بىر كىشى ئۆلسە، شۇ كۈنلا دەپنە قىلىناتتى. پۇلدار كىشى ئۆلگەندە بولسا، يېقىنلىرى مېيىت نامىزىغا ئۈلگۈرۈۋالسۇن دەپ، مېيىتى دەپنە قىلىنماستىن بىر قانچە كۈن ساقلىناتتى. مېيىت ۋاپات بولغان يەردە يۇيۇلۇپ، شۇ يەردە كېپەنلىنەتتى. كېپەن بولسا ئىككى قىسىمدىن تەركىب تاپاتتى. يەنى مېيىتقا ياقىسى ئويۇق، ئۇزۇنلۇقى بەلگە كېلىدىغان بىر كۆڭلەك بىلەن بەلدىن تىزغىچە كېلىدىغان يەنە بىر كىيىم كىيىدۈرۈلەتتى. ئاندىن ئۇنىڭ ئۈستىگە مېيىتنىڭ بېشىنىڭ چوققىسىدىن پۈتتىغىچە ياپىدىغان كېپەن كىيىدۈرۈلەتتى (13).

ئەرلەر رامزاننىڭ تۇنجى كۈنىدىن باشلاپ، دورغا بەگ سارىيىنىڭ ئالدىدىكى ساماۋەرخانىغا يىغىلىپ سوھۇر ۋاقتىنىڭ كېلىشىنى كۈتەتتى. بامدات نامىزىغا بارمىغانلار يامان كۆرۈلەتتى. ياقۇپبەگ سالدۇرغان ھېيتگاھ مەسجىدى ھېيت كۈنلىرى تولۇپ تاشاتتى. نامازدىن كېيىن ئوغۇل - قىزلار چوڭلىرى بىلەن ھېيتلىشاتتى.

ياقۇپبەگ دەۋرىدىكى ھەربىي ۋەزىيەت

ياقۇپبەگ 1864 - يىلى قەشقەرگە («قۇشېيىگى» مەنسىپى بىلەن، بۇزۇك خوجىغا) ياردەم ئۈچۈن كەلگەندە، قول ئاستىدا پەقەت تەرتىپسىز بىر ئوچۇم ئەسكەرلا بار ئىدى. 1865 - يىلى رۇسلار بىلەن بولغان ئۇرۇشتا يېڭىلىگەن قوقەند قوشۇنىغا تەۋە ئەسكەرلەر قەشقەرگە كېلىپ، شەرقىي تۈركىستان قوشۇنىغا قوشۇلدى. ياقۇپبەگ بۇ يېڭى ئەسكەرلەر ئارقىلىق ھەم ئۆز قوشۇنىدىكى ئەسكەر سانىنى كۆپەيتىۋالدى، ھەم ئۆز نەزىرىدىكى ناقابل قوشۇنى تەربىيەلەش ئۈچۈن زۆرۈر بولغان ئوفىتسىر ۋە قورال - ياراغلارغا ئېرىشتى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ سىستېمىلىق قوشۇن نىزامى ئورنىتىپ، قوشۇنىنى يېڭىدىن تەشكىللىدى. دەسلەپتە قوشۇننىڭ ئەسكەر مەنبەسى ئۆز رازىلىقى بىلەن قوشۇنغا كىرگەنلەر ۋە باشقا جايلاردىن كەلگەن سابىق ئەسكەرلەر ئارقىلىق كاپالەتلەندۈرۈلگەنىدى. لېكىن، ياقۇپبەگ يېڭى بىر نىزام ئارقىلىق مەجبۇرىي ئەسكەرلىك تۈزۈمىنى يولغا قويدى. ئەسكەر ئېلىشتا قاتتىق شەرتلەر قويۇلدى. قوشۇننىڭ ئېھتىياجىغا كۆرە، 15 ياشتىن 35 ياشقىچە بولغان ئارىلىقتىكى ئەرلەر ئەسكەرلىككە ئېلىندى. ئىككى ياكى تېخىمۇ كۆپ ئوغۇل بالا بار ئائىلىلەر ئەسكەر ئېلىشتا ئالدىن ئويلىشىلاتتى. بىرلا ئوغۇل بالا بار ئائىلىلەردىن بولسا، ئومۇمەن ئەسكەر ئېلىنمىسلىققا تىرىشىلاتتى (14).

قوشۇن يېڭى تەشكىللەنگەن بۇ مەزگىلدە زەمبىرەكچىلەر قىسمى تەسىس قىلىنىمىغان، قوشۇن پەقەت پىيادە ئەسكەرلەر ۋە ئاتلىق ئەسكەرلەردىن ئىبارەت ئىككى قىسىمغا بۆلۈنگەنىدى. ئوردا سېپىلىغا جايلاشتۇرۇلغان مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنى. بىردىنبىر زەمبىرەكچى قىسىم ئىدى. بۇلار زۆرۈرىيەت بولۇپلا قالماستىن، ئوردىدىن ئايرىلماي، ئوردا سېپىلىدىكى زەمبىرەكلەرنى ئاسراش ۋە رېئونت قىلىش ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولاتتى (15). قوشۇن «يىگىت» نامى بېرىلگەن ئاتلىق ئەسكەرلەر ۋە «سەرۋاز» دېيىلىدىغان پىيادە ئەسكەرلەردىن تەركىب تاپقاندى. كېيىن زەمبىرەكچىلەر قىسىمىنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن قوشۇن ئۈچ ئاساسىي بۆلەككە ئايرىلدى.

قوشۇندا تۆت ئاتلىق پولك ۋە بىر پىيادىلەر پولكى بار ئىدى. بىر پولكتە ئۈچ مىڭ ئەسكەر بار ئىدى (16). ئوفتسىپىلار ئىككى قىسىمغا بۆلۈنەتتى. قوشۇننىڭ باش قوماندانى ياقۇپبەگ ئىدى. ئۇنىڭدىن بىر دەرىجە تۆۋەن تۇرىدىغان قوشۇن قوماندانى «لەشكەربېشى» لىق مەنسىپى بىلەن قوشۇنغا قوماندانلىق قىلاتتى. «يىگىت» (يەنى ئاتلىقلار) پولكىنىڭ ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارى لەشكەربېشى ئىدى. لەشكەربېشىدىن كېيىن 500 كىشىنى باشقۇرىدىغان «پانىسات» مەنسىپىگە ئىگە ئەمەلدارلار بار ئىدى. پانىساتلارنىڭ قول ئاستىدا يۈز بېشى، يۈز بېشىنىڭ قول ئاستىدا پەنجاھ، پەنجاھلارنىڭ قول ئاستىدا ئونبېشى بار ئىدى. «سەرۋاز» دېيىلگەن پىيادىلەر قوشۇنىنىڭ ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارى «نائب» ئىدى. نائىبتىن كېيىن لاۋەر، لاۋەرنىڭ قول ئاستىدا سەرزان، ئۇنىڭدىن كېيىن يۈز بېشى، پەنجاھ ۋە ئون بېشى بار ئىدى (17).

خانلىقتىكى ئەسكەر سانى		
قەشقەر شەھىرى	2200 سەرۋاز 1000 يىگىت يىگىرمە زەمبىرەك	بۇ يەردىكى يىگىت ۋە سەرۋازلار چاقماقلىق مىللىتى بىلەن كارابىن مىللىتى ئىشلىتەتتى. زەمبىرەكلەر «كرۇپ» (Krupp) ماركىلىق ئىدى. ئاتلىق ۋە پىيادە ئەسكەرلەر ماتادىن تىكىلگەن ھەربىي فورما كىيەتتى.
توقسۇن قەلئەسى	3500 يىگىت 2000 سەرۋاز بەش زەمبىرەك	زەمبىرەكلەرنىڭ كۆپىنچىسىگە تېگى تەرەپتىن ئوق سېلىنىدىغان بولۇپ، ئىشلەتكىلى بولمايتتى. ئاتلىق ئەسكەرلەر ئارقىدىن ئوق سېلىنىدىغان، پىيادىلەر بولسا ئېغىزدىن ئوق سېلىنىدىغان مىللىتى ئىشلىتەتتى.

ئاقسۇ شەھىرى	1100 سەرۋاز 100 يىگىت	بۇ يەردىكى ئەسكەرلەرنىڭ كۆپىنچىسى قوشۇنغا يېڭى ئېلىنغان بولۇپ، مۇنتىزىم تۈزۈم ئاستىدا تەربىيەلەنگەن، چاقماقلىق مىللىتى ئىشلىتىدىغان ۋە ئوخشاش فورما كىيىدىغان ئەسكەرلەر ئىدى.
كۇچا شەھىرى	500 سەرۋاز 1000 يىگىت ئىككى زەمبىرەك	بۇ يەردىكى ئاتلىق ئەسكەرلەر پۈتۈنلەي خوتەندىن كەلگەن. ئىنتايىن ياخشى تەربىيەلەنگەن بولۇپ، چاقماقلىق مىللىتى ئىشلىتەتتى. ماتادىن تىكىلگەن بىر خىللا فورما كىيەتتى.
كورلا شەھىرى	660 سەرۋاز 2340 يىگىت ئۈچ زەمبىرەك	بۇلار داۋاملىق ئورنىنى ئالماشتۇرۇپ تۇرىدىغان ئەسكەرلەر ئىدى. توقسۇن ۋە تۇرپان شەھىرىدىن كەلگەن ئەسكەرلەر بۇ يەردە بىر مەزگىل تۇرغاندىن كېيىن قايتىپ كېتەتتى.
تۇرپان شەھىرى	3500 يىگىت 5000 سەرۋاز يىگىرمە زەمبىرەك	ئاتلىق ئەسكەر پىلىكلىك قورال، پىيادە ئەسكەرلەر بولسا چاقماقلىق مىللىتى ئىشلىتەتتى.

قەشقەر خانلىقىنىڭ ئاساسلىق شەھەرلىرىدىكى ئەسكەر سانى ۋە قورال - ياراغلار يۇقىرىدىكى جەدۋەلدە كۆرسىتىلگەندەكتۇر. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، كوروپاتكىن «قەشقەرىيە» (بۇ كىتابنىڭ ئۇيغۇرچىسى بار، ت) ناملىق ئەسىرىدە چېگرا قەلئەلىرىدىكى قىسىملارنى، ھەمدەمچى قوشۇنلارنى ۋە خانلىققا قاراشلىق بولغان تۇڭگان قىسىملىرىنىمۇ قوشۇن تەركىبىدە ھېسابلاپ، خانلىقنىڭ جەمئىي 45 مىڭ 360 ئەسكىرى بارلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان بولۇپ، بۇلارنىڭ 13 مىڭ يىگىت (ئاتلىق ئەسكەر)، 11 مىڭ 560 سەرۋاز (پىيادە ئەسكەر)، 9500 ھەمدەمچى ئاتلىق قوشۇن، ئىككى مىڭ زەمبىرەكچى ۋە تۇڭگان قىسىملىرى ئىدى (18).

قەشقەر خانلىقىنىڭ ئەڭ مۇھىم ھەربىي كۈچى ئاتلىق قىسىملار ئىدى. مىڭبېشى ئىسمايىل ھاكىمى بىزنى لەشكەربېشىنىڭ باشقۇرۇشىدىكى ئاتلىق پۈلك ھەققىدە ئەڭ ئوچۇق ئۇچۇر بىلەن تەمىنلەپ، ئاتلىق قىسىملارنى تۆۋەندىكىدەك تونۇشتۇرغان:

«ئاتلىق ئەسكەرلەر قەشقەر قوشۇنىنىڭ مۇھىم قىسمى ئىدى. ئۇلارنىڭ قوراللىرى ئارىسىدا (كىشى بېشىغا) بىردىن ياكى ئىككىدىن سىتۋوللۇق، كاپسۇللۇق ياكى پىلىكلىك مىلتىق ۋە قىلىچ بار ئىدى. بىرلىككە كەلگەن فورمىسى يوق ئىدى. بەزىلىرى بېشىغا سەللە يۆگەيتتى، يەنە بەزىلىرى باشقىچە كىيىملەرنى كىيەتتى. بەلبېغىغا بىر قانچە تال ھەميان چىگىپ، ئۇلارغا مىلتىق ئوقى ۋە ئوق دورىسى قاچىلايتتى. لېكىن، ئەسكەرلەرنىڭ كۆپ قىسمى «جەرمىنە» دېيىلىدىغان كىيىمنى كىيەتتى. ئاتلىق ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى ئۆز ئېتىنى ئۆزى باقاتتى ۋە ھەرۋاقىت ئۇرۇشقا تەييار ھالەتتە تۇراتتى. شۇ ۋەجىدىن، ئۇلار دائىم ئوغلاق تارتىشىش ئويىنايتتى ۋە ھەربىي تەلىم - تەربىيەنى توختىتىپ قويمايتتى. ئاتلىق ئەسكەرلەر يىلدا بىر قېتىم كۆزدىن كەچۈرۈلىدىغان بولۇپ، بۇ پائالىيەت «كۆرۈن» (بۇ بۈگۈنكى «ھەربىي پارات» شۇ، ت) دەپ ئاتىلاتتى. ياقۇپبەگنىڭ ھۇزۇرىدا ئۆتكۈزۈلگەن پاراتتىن كېيىن، ئاتلىق ئەسكەرلەرگە ئېھتىياجلىرىنى قامدايدىغان يېزىلار بۆلۈپ بېرىلەتتى ۋە بۇ «يەتە» دەپ ئاتىلاتتى. بۇ يېزىلار پانساتلارغا بۆلۈپ بېرىلەتتى. ھەر پانساتنىڭ يېنىدا ئىككى لاۋەر، ھەر لاۋەرنىڭ يېنىدا ئىككى سەرزان، ھەر سەرزاننىڭ يېنىدا ئىككى نەپەر يۈز بېشى تۇراتتى. ھەر يۈز بېشىنىڭ يېنىدا ئىككى پەنجاھېشى ۋە ھەر پەنجاھېشىنىڭ يېنىدا ئىككى نەپەر ئون بېشى بار ئىدى» (19).

ياقۇپبەگ ئوسمانلى دۆلىتىدىن تەلەپ قىلغان ھەربىي تەلپىمدارلار ئارقىلىق زامانىۋى ھالەتكە ئەكەلگەن قوشۇنىنى «نزامى جەددى» دەپ ئاتايتتى. ئۇ قوشۇندىكى ھەربىي ئەمەلدارلارنى زامانىۋىلاشتۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، «قازى ئەسكەر» ئارقىلىق قوشۇندىكى ئىنتىزامنى ساقلاشقا ئۇرۇنغانىدى. قوشۇندىكى ھەر پولىكنىڭ بىردىن ئەسكەر قازىسى بار ئىدى. ياقۇپبەگ قوماندانلارنى تاللاشقا ئالاھىدە سەزگۈر مۇئامىلە قىلاتتى. بولۇپمۇ، ئۆزىگە سادىق كىشىلەرنى قوشۇنغا قوماندان قىلىپ تەيىنلەيتتى. دۆلەتتىكى مۇھىم قەبىلىلەرگە ھەربىي مەنسەپ بەرمەسلىكى شۇ قەبىلىلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ يىرىكلىشىشىدىكى ئەڭ ئاساسلىق سەۋەب ئىدى. ياقۇپبەگنىڭ ئۆزىگە سادىق، لېكىن خەلق بىلەن زىچ مۇناسىۋىتى يوق كىشىلەرنى قوماندان قىلىپ تەيىنلىشى ئۇنىڭ خەلق بىلەن ئازارلىشىشىغا سەۋەب بولغانىدى (20).

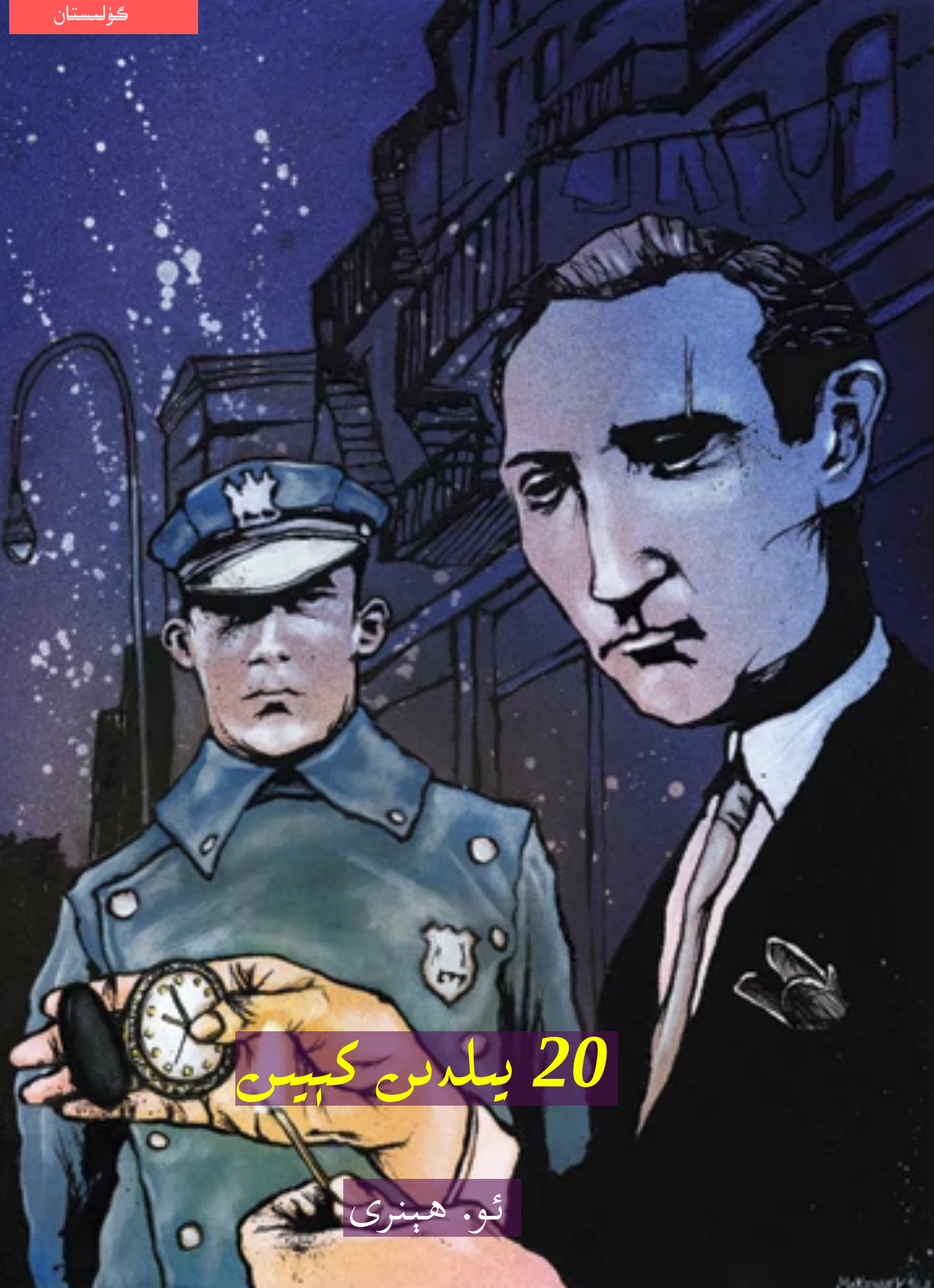
قەشقەر قوشۇنىدىكىلەر بىرلىككە كەلگەن مىللىي تەركىبكە ئىگە بولماستىن، قوشۇن ئىچىدە تۈرلۈك مىللەتلەرگە تەۋە ئەسكەرلەر بار ئىدى. قوقەندىك ئەسكەرلەرنىڭ سانى باشقىلارنىڭكىدىن خېلى بەكلا كۆپ ئىدى. بۇلاردىن سىرت، بۇخارادىن ۋە رۇسلار ئىشغال قىلىۋالغان باشقا رايونلاردىن كەلگەن ئەسكەرلەرمۇ بار ئىدى. ياقۇپبەگنىڭ ئەڭ يېقىن ھەقىمىسايىلىرى بولغان قوقەندىكىلەر قوشۇندا ئالاھىدە كىشىلەر ھېسابلىناتتى. ئۇلار ھۆكۈمەت ۋە قوشۇندا مۇھىم ۋەزىپىلەرگە تەيىنلەنگەنىدى. شۇنداقلا، (قوقەندىك) بۇ ئەسكەرلەر ياقۇپبەگنىڭ ئىشەنچلىك قوللىغۇچىلىرى ئىدى. قوشۇندا قوقەندىن ۋە غەربىي تۈركىستاننىڭ باشقا جايلىرىدىن كەلگەن ئەسكەرلەردىن سىرت، بىر بۆلۈك ئافغان، ئاز ساندا ھىندى، تۇڭگان، خىتاي ۋە قىرغىز ئەسكەرلەرمۇ بار ئىدى. بۇ قوشۇندىكى خىتاي ئەسكەرلەر 1863~1864 - يىللىرىدىكى قەشقەر قوزغىلىڭىدا يوقىتىلغان مانجۇ قوشۇنىنىڭ قالدۇقلىرى بولۇپ، ئىسلامنى قوبۇل قىلىپ جېنىنى ساقلاپ قالغان ۋە بالىلىرى بىلەن بىرلىكتە ياقۇپبەگنىڭ قوشۇنىغا قوشۇلغانىدى (21).

قەشقەر قوشۇنى يېڭى قۇرۇلغاندا زەمبەرەكچىلەر قىسمى يوق ئىدى. قوشۇندىكى بىردىنبىر زەمبەرەكچىلەر قىسمى قەشقەر ئوردىسىنى ۋە قەلئە سېپىلىنى قوغداشقا مەسئۇل ئىدى. ياقۇپبەگ ئۆز ئائىلىسىگە ناھايىتى كۆڭۈل بۆلەتتى ۋە شۇ سەۋەبتىن، ئۇلارنى قوغداشقا مەسئۇل ئەسكەرلەرنىمۇ ئۆزى ئىشلىتىدىغان كىشىلەر ئارىسىدىن تاللاشقا ئەھمىيەت بېرەتتى. شۇ ۋەجىدىن، زەمبەرەكچىلەر قىسمىنى ئەڭ دەسلەپتە ئوردا مۇھاپىزىتى ئۈچۈن ئىشلەتكەندى. ئوردىدىكى زەمبەرەكچىلەرنىڭ ھەممىسى تۈركلەر ئىدى. لېكىن، فەتىھ ئۇرۇشلىرىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، زەمبەرەكچىلەر قىسمىغا بولغان ئېھتىياج كۈچەيگەن. دەسلەپتە تەسىس قىلىنغان زەمبەرەكچىلەر قىسمىدىكىلەر قوشۇندىكى ئەڭ ئاجىز تەبىقە دەپ قارىلاتتى ۋە شۇ سەۋەبتىن قوشۇندىكى باشقا كۈندىلىك ئىشلارنىمۇ شۇلار قىلاتتى. زەمبەرەكچىلەر قىسمىدا تۇتقان ۋە خىتاي ئەسكەرلەر بەكلا كۆپ ئىدى. خىتايلار بىلەن تۇتقانلارغا ئىشەنمىگەن ياقۇپبەگ بۇ ئىككى تائىپىنى قوشۇندىكى ئەڭ ئاجىز ھالقا ھېسابلىنىدىغان زەمبەرەكچىلەر قىسمىغا ئورۇنلاشتۇرغانىدى (22).

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

«ياقۇپ بەگ» ناملىق ئەسەردىن ھېكمەت يار ئىبراھىم تەرجىمىسى

* نەقىل مەنبەلىرى ئۈچۈن ئەسەرنىڭ ئەسلى نۇسخىسىغا مۇراجىئەت قىلغايىسىز.

20 يىلدىن كېيىن

ئو. ھېنرى

يىگىرمە يىلدىن كېيىن

ئو. ھېنرىي

ساقچى تولىمۇ سۈرلۈك قىياپەتتە چوڭ كوچىنى چارلاۋاتاتتى. ئۇ ئەتەي سۈر كۆرسەتكەن بولماستىن، تەبىئىي ھالدىلا ئاشۇنداق سۈرلۈك ئىدى. كېچە سائەت ئون بولاي دەپ قالغان، يەنە كېلىپ سوغۇق شامال يامغۇردىن شەپە بېرىۋاتقاندا ھۇشقىرتىپ تۇرغاچقا، كوچىدا ئاساسەن ئادەم دىدارى قالمىغانىدى.

ساقچى تولىمۇ بەستىلىك ۋە بەھەيۋەت كىشى ئىدى. ئۇ قولىدىكى ساقچى كالتىكىنى ئۇياق - بۇياققا پۇلاڭلاقتىنچە ئىشىكىمۇ ئىشىك قاراپ، كۆزىنى مېڭىۋاتاتتى. ئۇنىڭ گامىدا جىمجىت كوچىغا ھوشيارلىق بىلەن قاراپ قويۇشى كىشىگە تىنچلىق مۇئەككىلىدەكلا تۇيغۇ بېرەتتى. بۇ رايوندا كېچىلىك دۇكانلار ئانچە كۆپ ئەمەس ئىدى. تاماكا دۇكانلىرىنىڭ ياكى تۇنبويى ئېچىلىدىغان يېمەكلىك دۇكانلىرىنىڭ چىراغلىرى ئاندا - ساندا كۆزگە چېلىقسىمۇ، لېكىن مۇتلەق كۆپ قىسىملىرى چوڭ دۇكانلار بولغاچقا، بالدۇرلا تاقىلىپ بولاتتى.

ساقچى بىر كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلگەندە، تۇيۇقسىز قەدەملىرىنى ئاستىلاتتى. بىرى قاپقاراڭغۇ مېتال بۇيۇملار دۇكىنىڭ ئالدىدا تامغا يۆلىنىپ، تۇتاشتۇرۇلمىغان سىگارتىنى چىشىلىگەن ھالدا تۇراتتى. ساقچى ئۇنىڭغا قاراپ مېڭىۋىدى، ئۇ ئاۋال ئېغىز ئېچىپ شۇنداق دېدى:

— ھېچ ئىش يوق، ئوفتسىپەر! مەن بۇ يەردە بىر دوستۇمنى ساقلاۋاتىمەن. بىز يىگىرمە يىل ئىلگىرىلا بۈگۈنكى چېسىلدا كۆرۈشۈشكە كېلىشىپ قويغانىدۇق. بۇ ئاڭلىماققا تولىمۇ كۈلكىلىك تۇيۇلىدۇ، شۇنداقمۇ؟ ئەگەر يەنىلا خاتىرجەم بولالمىسىڭىز، مەن سىزگە ئېنىق چۈشەندۈرۈپ قويمەن. ئالاھىزەل شۇنچە يىل ئىلگىرى، بۇ دۇكاننىڭ ئورنىدا بىر ئاشپۇزۇل، يەنى جوۋ بېرىدىنىڭ ئاشخانىسى بار ئىدى.

— ئۇ ئاشخانا بەش يىل ئاۋۋالمۇ بار ئىدى، شۇ چاغدا چېقىۋېتىلدى، — دېدى ساقچى.

دۇكان ئىشىكىنىڭ يېنىدا تۇرغان بۇ كىشى سەرەڭگىگە ئوت يېقىپ، سىگارتىنى تۇتاشتۇرۇۋىدى، شۇندىلا ئۇنىڭ تاتراڭغۇ چاسا يۈزى ئېنىق كۆرۈنىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى نۇرلۇق، ئوڭ قېشىنىڭ يېنىدا ئاپئاق تانۇق بار ئىدى. گالىستۇكىنىڭ ئىلغۇچىغا خېلىلا چوڭ ئالماستىن بىرى قويۇلغان بولۇپ، قارىماققا تولىمۇ غەلىتە كۆرۈنەتتى.

— يىگىرمە يىل ئاۋۋالقى مۇشۇ كېچىدە، — دېدى ئۇ، — جىمىي ۋېلىس ئىككىمىز جوۋ بېرىدى ئاشخانىسىدا تاماق يېگەندۇق، جىمىي مېنىڭ ئەڭ يېقىن ئاغىنەم، شۇنداقلا دۇنيادىكى ئەڭ ياخشى ئادەم ئىدى. ئىككىمىز يەرلىك نيۇيوركلقلاردىن بولۇپ، ئاكا - ئۇكىلاردەك ئۆتەتتۇق. ئۇ چاغدا مەن 18 ياشتا، جىمىي 20 ياشتا ئىدى. مەن ئەتەسى چۈشتىن بۇرۇن ئىگىلىك تىكلەش ئۈچۈن غەربكە بارماقچى ئىدىم.

لېكىن، مەن جىمىنى ئەكېتەلمەيتتىم. چۈنكى، ئۇ بۇ يەرنى دۇنيادىكى ئەڭ ياخشى جاي دەپ قارايتتى. بىز شۇ كۈنى كېچىدە كېيىنكى ئەھۋالىمىزنىڭ قانداق بولۇشىدىن، قانچىلىك ئۇزۇن يول يۈرۈشىمىزدىن قەتئىينەزەر، يىگىرمە يىلدىن كېيىنكى مۇشۇ كۈننىڭ مۇشۇ سائىتىدە مۇشۇ يەردە كۆرۈشۈشكە دېيىشكەندۇق. بىز كېلەچىكىمىزنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، يىگىرمە يىلدا قىسمىتىمىز ئاساسەن بەلگىلىنىپ، ئانچە - مۇنچە ئۆي - بىناسلىرىمىز بار بولىدۇ، دەپ ئويلىغاندۇق.

— ئاڭلىماققا تولىمۇ قىزىقارلىقكەن، — دېدى ساقچى، — لېكىن، مەنچە بۇ ئىككى قېتىملىق ئۇچرىشىشنىڭ ئارىسى بەك ئۇزىراپ كېتىپتۇ. سىز ئۇ يەرگە كەتكەندىن كېيىن دوستىڭىزدىن خەت - چەك تاپشۇرۇۋالدىڭىزمۇ؟

— شۇنداق، بىر مەھەل خەت - چەك يېزىشقاندۇق، — دېدى ئۇ، — لېكىن، ئارىدىن بىر - ئىككى يىل ئۆتكەندىن كېيىن ئىز - دېرىكىمىزنى قىلىشالمىدۇق. سىزمۇ بىلىسىز، غەربىي رايون تولىمۇ كەڭ جاي. مەن ئۇ يەرلەردە ھېلى ئۇنىڭ بىلەن، ھېلى بۇنىڭ بىلەن ئالدىراش بولۇپ كەتتىم. لېكىن، مەنچە جىمىي ئەگەر ھاياتلا بولسا، چوقۇم مەن بىلەن كۆرۈشكىلى بۇ يەرگە كېلىدۇ. ئۇ بۇنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالمايدۇ. مەن مۇشۇ يەردە ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىش ئۈچۈن مىڭ مىل يول يۈردۈم. كونا بۇرادىرىم كەلسىلا، بۇ قىلغانلىرىم ئەرزىگەن بولىدۇ.

ئۇ شۇنداق دېگىنىچە قاپقىنى ئالماس بىلەن زىننەتلەنگەن قويۇن سائىتىنى چىقاردى.

— ئونغا ئۈچ مىنۇت باركەن، — دېدى ئۇ، — ئەينى چاغدا بىز ئىشىك ئالدىدا خوشلاشقاندا، سائەت دەل ئون بولغانىدى.

— غەربىي رايوندا ئىش - ئوقتىڭىز يۈرۈشكەندۇ ھەقاچان؟ — دەپ سورىدى ساقچى.

— پەرىزىڭىز توغرا! جىمىينىڭ مېنىڭ يېرىمىمچىلىك بولالمىغان بولۇشىنى ئۈمىد قىلىمەن. ئۇ بەكمۇ تىرىشچان، ئاجايىپ ياخشى ئادەم ئىدى. مەن پۇل تېپىش ئۈچۈن پەۋقۇلئاددە زېرەك كىشىلەر بىلەن رىقابەتلەشمەسم بولمايدۇ. كىشى نيۇيوركتا قائىدە - يوسۇن بويىچە ئىش كۆرۈپ، راھەت ياشىيالايدۇ. لېكىن، غەربىي رايوندا گېلىڭىزغا پىچاق تىرەلگەندەك، ئەندىكىپىلا يۈرىسىز.

ساقچى قولىدىكى كالتەكنى پۇلاڭلاتقىنىچە، بىر - ئىككى قەدەم چامدىدى:

— مەن ماڭاي، دوستىڭىزنىڭ كېلىشىگە تىلەكداشمەن. ئۇ دېيىشكەن ۋاقىتتا كېلەرمۇ؟

— مەنچە ناتايىن، — دېدى ھېلىقى ئادەم، — مەن ئۇنى كەم دېگەندە يەنە يېرىم سائەت ساقلايمەن. ئەگەر جىمىي ھاياتلا بولسا كەلمەي قالمايدۇ. خەير - خوش، ئوفتسىر.

— خەيرلىك كېچىلەر، ئەپەندىم، — ساقچى شۇنداق دېگىنىچە يۈرۈپ كەتتى ۋە داۋاملىق ئىشىكىمۇ ئىشىك چارلاشقا باشلىدى.

بۇ چاغدا سىم-سىم يامغۇر يېغىشقا باشلىغانىدى. شامالۇ توختىماي چىقىۋاتاتتى. كوچىدىكى بىر قانچە كىشىمۇ پەلتولرىنىڭ ياقىسىنى تىكلەپ، قولىنى يانچۇقىغا تىقىپ، لام-سىم دېمەستىن كېتىۋاتاتتى. ئۇ بولسا ياش ۋاقتىدىكى دوستى بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن مىڭ مىل يولنى بېسىپ كەلگەنىدى. بۇ ئەسلىدىنلا تازا ئىشەنچ قىلغىلى بولمايدىغان ئۇچرىشىش بولغاچقا، ئۇنىڭ سىگارت چەككەچ ساقلاشتىن باشقا ئامالى يوق ئىدى.

ئۇ ئالاھىزەل يىگىرمە مىنۇت ساقلىغاندىن كېيىن، ئۇزۇن پەلتو كىيىپ، ياقىسىنى تىكلۋالغان ئېگىز بويلۇق بىر ئەر كوچىنىڭ قارشى تەرىپىدىن ئۇنىڭغا قاراپ كەلدى.

— بۇ سەنمۇ؟ بوب، — دېدى ئۇ قورۇنۇپراق.

— بۇ سەنمۇ؟ جىمىي ۋېلىس، — دېدى دۇكان ئالدىدىكى ھېلىقى كىشى.

— تەڭرىگە شۈكۈر! — دېدى بايا كەلگەن كىشى قارشى تەرەپنىڭ ئىككىلاي قولىنى چىڭ سىققىنىچە، — سەن راستلا بوب ئىكەنسەن. ھاياتلا بولساڭ، سېنى چوقۇم تاپالايدىغانلىقىمغا ئىشەنەتتىم. پاه! پاه! يىگىرمە يىل نېمە دېگەن ئۇزۇن ۋاقىت ھە! ھېلىقى ئاشخانا چېقىۋېتىلدى، بوب، ئەگەر جايدا بولغان بولسا، شۇ يەردە تازا ئوبدان غىزالانغان بولاتتۇق - دە! غەربتىكى ئىشلىرىڭ قانداقراق؟ بۇرادەر!

— قەدەر ئەھۋال، ئۇ يەر ماڭا كۈتكەنلىرىمنىڭ ھەممىنى بەردى. سەن بەكلا ئۆزگىرىپ كېتىپسەن، جىم. سېنى بۇنچىۋالا ئېگىز بولۇپ كەتكەندۇ دەپ ئويلايمۇ باقىمىغاندىم.

— شۇنداق، بويۇم يىگىرمە ياشتىن كېيىنمۇ ئازراق ئۆستى.

— نىيۇيوركتىكى ئىشلىرىڭ قانداقراق؟ جىمىي.

— ئىنتايىن ياخشى. شەھەرلىك ھۆكۈمەت ئۈچۈن ئىشلەيمەن. يۈرە بوب، مەن بىلىدىغان بىر يەر بار، شۇ يەرگە بېرىپ، ئۆتكەن ئىشلار توغرىسىدا قانغۇچە پاراڭلىشايسىز.

ئىككىيلەن قول تۇتۇشقىنىچە كوچىنى بويلاپ ماڭدى. غەربتىن كەلگەن، مۇۋەپپەقىيەتلىرى سەۋەبلىك تېرىسگە سىغماي قالغان ھېلىقى كىشى ئۆزىنىڭ تەرەققىيات مۇساپىسىنى قىسقىچە سۆزلەپ بەردى. يەنە بىرەيلەن پەلتوسغا پۈركۈنگىنىچە جىمجىتلىق تىگىۋاتاتتى.

دوقمۇشتىكى مىلچىمال دۇكىنىنىڭ چىراغلىرى ۋاللىداپ يېنىپ تۇراتتى. ئىككىيلەن شۇ دۇكاننىڭ يېنىغا كەلگەندە، ھەر ئىككىيلەن توختاپ، بىر-بىرىنىڭ چىراغىغا زەن سالىدى.

غەربتىن كەلگەن ھېلىقى كىشى تۇيۇقسىز قەدەملىرىنى توختىتىپ، يېنىدىكى كىشىنىڭ قولىنى قويۇۋەتتى ۋە جىددىي ئاھاڭدا:

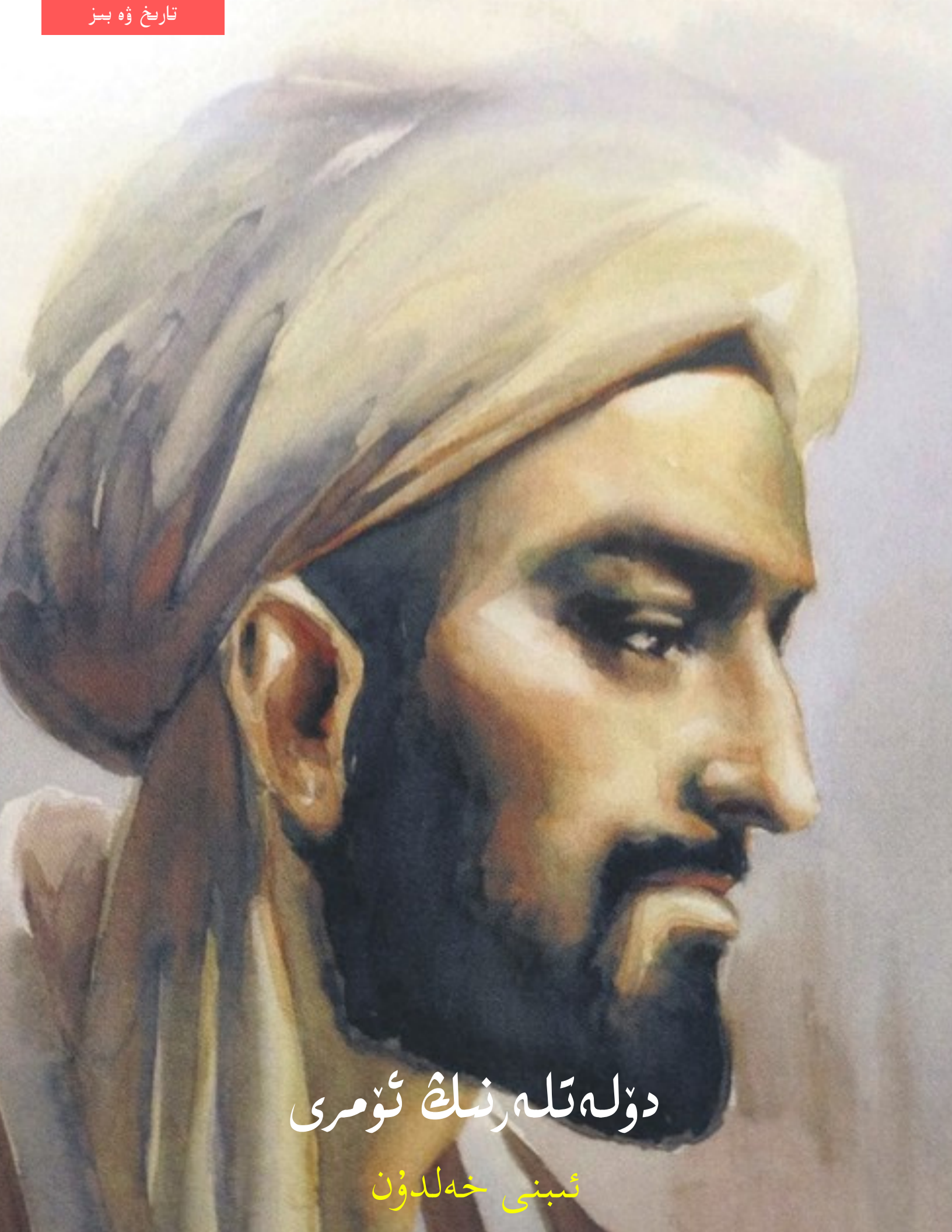
— سەن جىمىي ۋېلىس ئەمەس. يىگىرمە يىل ھەرقانچە ئۇزۇن بولسىمۇ، لېكىن قاڭشارلىق ئادەمنى پاناق قىلىۋېتەلمەيدۇ، — دېدى.

— لېكىن بەزىدە ياخشى ئادەمنى ئەسكى قىلىۋېتەلەيدۇ، — دېدى ھېلىقى ئېگىز بويلۇق كىشى،
— سەن قولغا ئېلىنغىلى ئون مىنۇت بولدى، بوب. چىكاگو ساقچىلىرى سېنى نيۇيوركتا بېرىشى مۇمكىن
دەپ قاراپ، بىزگە ساڭا كۆز-قۇلاق بولۇشنى جېكىلىگەندى. سەن يەنىلا جىمىدە مەن بىلەن بىللە
ماڭسەنغۇ- ھە؟ مەنچە شۇنداق قىلغىنىڭ تۈزۈك. لېكىن، مەن ئالدىدا ساڭا بىر ئامانەتنى تاپشۇرۇۋېتەي.
سەن ئۇنى مۇشۇ يەردە چىراغ يورۇقىدا ئوقۇۋالساڭ بولىدۇ. بۇنى ۋېلىس ئىسىملىك ساقچى ماڭا
بەرگەندى.

غەرىبتىن كەلگەن ھېلىقى كىشى بىر پارچە قەغەزنى ئاچتى ۋە ئىچىدىكى خەتلەرنى ئوقۇۋېتىپ قوللىرى
تېرەشكە باشلىدى:

«بوب! مەن دېيىشكەن ۋاقىتتا، دېيىشكەن ئورۇنغا باردىم. لېكىن، مەن چىكاگو ساقچىلىرى
تەرىپىدىن تۇتۇش بۇيرۇقى چىقىرىلغان بىرەيلەننىڭ چىرايىنى كۆردۈم. مەن سېنى ئۆزۈم قولغا ئېلىشنى
خالىمىغاچقا، باشقا بىر ساقچىنى بۇ ئىشنى ئورۇنداشقا ئەۋەتتىم. — جىمىي»

ئىنگىلىزچىدىن ئۆتكۈر ئالماس تەرجىمىسى

دۆلەتلەرنىڭ ئۆمرى

ئىبنى خەلدۇن

دۆلەتلەرنىڭمۇ شەخسلەرگە ئوخشاش تەبىئىي ئۆمرى بار

ئىبنى خەلدۇن

بىلگىنىكى، دوختۇرلارنىڭ ئىلگىرى سۈرۈشىچە، شەخسلەرنىڭ تەبىئىي ئۆمرى 120 يىلدۇر ۋە (باشقا ئامىللارغا كۆرە) بۇ شۇنىڭدىن كۆپمۇ، ئازمۇ بولىدۇ. بۇ ئۆمەتنىڭ، يەنى مۇسۇلمانلارنىڭ ئۆمرى ھەدىستە رىئايەت قىلىنغاندەك، ئاتىمىش يىل بىلەن يەتمىش يىل ئارىسىدىدۇر. پەۋقۇلئاددە ئەھۋال بولمىغاندا، شارائىتتا، تەبىئىي ئۆمۈر 120 يىلدىن ئۇزۇن بولمايدۇ. نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ، شۇنداقلا ئاد ۋە سەمۇد قەۋملىرىگە تەۋە ئاز بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئۆمرىنىڭ بۇنىڭدىن ئۇزۇن بولۇشى ئەنە شۇنداق پەۋقۇلئاددە ئەھۋاللاردىندۇر.

دۆلەتلەرنىڭ (خانلىقلارنىڭ ۋە سۇلالىلەرنىڭ) ئۆمرىمۇ ئاساسەن ئۈچ نەسىلدىن ئېشىپ كەتمەيدۇ. بىر نەسىل بىر شەخسنىڭ ئوتتۇرىچە ئۆمرىدىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ زورىيىش-راۋاجلىنىش مۇددىتىنىڭ ئاخىرقى چېكى بولغان قىرىق يىلدۇر. ئاللاھ تائالا: {ئىنسان كۈچ-قۇۋۋەتكە تولۇپ، قىرىق ياشقا يەتكەندە...} دېگەن [سۈرە ئەھقاف 15-ئايەت]. ئەنە شۇ سەۋەبتىن، «بىر شەخسنىڭ ئۆمرى بىر نەسىلنىڭ ئۆمرىدۇر» دەيمىز. بەنى ئىسرائىلنىڭ تەم چۆلىدە قىرىق يىل قېلىشىدىكى ھېكمەتمۇ بۇ خۇسۇسنى دەلىللىمەكتىدۇر. بىز دېگەندۇقكى، ئۇ يەردە قىرىق يىل قالدۇرۇلۇشىدىكى مەقسەت بەنى ئىسرائىل قەبىلىلىرىدىن مەۋجۇت بىر نەسىلنىڭ ئۆلۈپ تۈگىشى ۋە ئۇلارنىڭ ئورنىغا خارلىققا ئۇچرىمىغان ۋە ئۇنىڭغا كۆنۈپ قالمىغان باشقا بىر نەسىلنىڭ يېتىشىپ چىقىشىدۇر. شۇ ۋەجدىن، بەنى ئىسرائىلنىڭ چۆلدە قىرىق يىل قېلىش ۋەقەلىكى بىر نەسىلنىڭ ئۆمرىنى قىرىق يىل دەپ ھېسابلاشقا دەلىل بولىدۇ. شۇنداقلا، بۇ قىرىق يىل مۇددەت بىر شەخسنىڭ ئۆمرىدىن ئىبارەتتۇر.

«دۆلەت ۋە خانلىقنىڭ ئۆمرى كۆپىنچە ھاللاردا ئۈچ نەسىلدىن (يەنى 120 يىلدىن) ئېشىپ كەتمەيدۇ» دېيىشىمىزنىڭ سەۋەبى شۇدۇر:

بىرىنچى نەسىل: بۇلار مۇشكۈل تۇرمۇش شارائىتلىرىغا بەرداشلىق بېرىش، جەڭگىۋارلىق، ياۋۇزلۇق، شان-شەرەپتە ئورتاقلىشىش قاتارلىق بەدەۋىيلىكنىڭ خۇسۇسىيىتىنى، قاتتىقلىقنى ۋە ۋەھشىيلىكنى ساقلاپ قالغان بولىدۇ ھەمدە شۇ سەۋەبلىك، ئۆملۈك ئېگىنىڭ تەسىرى ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدا داۋاملىشىدۇ. ئۇلارنىڭ قىلىچلىرى ئۆتكۈر، ئەتراپىدىكىلەر قورقۇنچلۇق بولۇپ، خەلق ئۇلارنىڭ ئالدىدا قول باغلاپ تۇرغۇچىدۇر.

ئىككىنچى نەسىل: بۇلارنىڭ ئەھۋالى ھاكىمىيەت ۋە پاراۋانلىق سەۋەبلىك، بەدەۋىيلىكتىن شەھەرلىشىشكە، قىيىنچىلىقلاردىن باياشاتچىلىققا، ئورتاق شان-شۆھرەت ساھىبى بولۇشتىن ئۇنىڭغا (ئاز بىر

قىسىم كىشىلەرنىڭ) يەككە شەخس سۈپىتىدە ئىگە بولۇپ، قالغانلار شان - شەرەپ ئۈچۈن تىرىشمايدىغان، ھورۇن بولۇشقا؛ ئىززەت - ھۆرمەتكە سازاۋەرلىكتە ھەممىدىن ئۈستۈن ئورۇندىن، خارلىقنىڭ تۆۋەن دەرىجىسىگە چۈشۈشكە قاراپ ئۆزگىرىدۇ - دە، شۇ رەۋىشتە ئۆملۈك ئېگىنىڭ ۋەزنى قىسمەن ئاجىزلايدۇ. بۇ ئەھۋالدا قالغانلارغا بويۇن ئېگىش ۋە خارلىقتا قېلىش سۈپەتلىرى ئۆزلىشىشكە باشلايدۇ. لېكىن، يۇقىرىدا زىكىر قىلىنغان ياخشى خىسلەتلەرنىڭ كۆپىنچىسى يەنىلا ئۇلاردا تېپىلىدۇ. چۈنكى، ئۇلار بىرىنچى نەسىل بىلەن ئۆلپەتلەشكەن، ئۇلارنىڭ ئەھۋاللىرىغا، جۈملىدىن ئۇلارنىڭ ئىززەت ۋە ئېتىبارنى قانداق قولغا كەلتۈرگەنلىكىگە، شان - شەرەپكە ئېرىشىش ئۈچۈن قانداق تىرىشقانلىقىغا، مۇداپىئەدە نېمىنى كۆزلىگەنلىكىگە بىۋاسىتە شاھىت بولغان. شۇ سەۋەبتىن، ئۇلار بۇ خۇسۇستا نۇرغۇن نەرسىلەردىن ئايرىلىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن شۇ خۇسۇسلارنىڭ ھەممىسىنى تەرك ئېتىشى مۇمكىن بولمايدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بىرىنچى نەسىلنىڭكىگە ئوخشاش ھالەتكە قايتىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ ياكى ئۇلاردىكى خىسلەتنى ئۆزلىرىدىمۇ بار دەپ قارايدۇ.

ئۈچىنچى نەسىل: ئۇلار خۇددى ئۆز ۋۇجۇدىدا ھېچقاچان مەۋجۇت بولۇپ باقمىغاندەك، بەدەۋىي، قوپال دەۋرلىرىنى پاكپاكىز ئۇنتۇپ كېتىشىدۇ. ئىززەت - ھۆرمەتتىن كېلىدىغان ھۇزۇرنى ۋە ئۆملۈك ئېگىنى يوقىتىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى، ئۇلارنىڭ ئەزگۈچى ھاكىمىيەتنىڭ ئاستىدا ياشىغانلىقىدۇر. ئۇلار ئۆزلىرى ناھىل بولغان نېمەتلەر ئارقىلىق پاراۋانلىقنىڭ يۇقىرى چېكىگە يېتىدۇ - دە، شۇ ئارقىلىق دۆلەتكە نىسبەتەن (ھالىدىن خەۋەر ئېلىشقا ۋە بېقىشقا موھتاج بولغان) ئائىلىگە ئايلىنىدۇ. ئۇلار قوغداشقا موھتاج ئاياللار ۋە بالىلارنىڭ ئورنىغا چۈشۈپ قالىدۇ. ئۆملۈك ئېگى تامامەن يوقىلىدۇ. مۇداپىئە، جەڭگىۋارلىق، ئىنتىلىشچانلىق دېگەنلەرنىڭ نېمىلىكىنىمۇ ئۇنتۇپ كېتىشىدۇ. تاشقى قىياپەت، كىيىم - كېچەك، چەۋەندازلىق ۋە ئېسىل ماھارەتلەر جەھەتتە، ئۆزىنى خەلققە ھەقىقىي ھالىتىدىن باشقىچە كۆرسىتىپ، ئۇلارنىڭ كۆزىنى بويايدۇ. ھالبۇكى، ئۇلار ئاتقا مىنىۋېلىشقا قارىماستىن، ئومۇمەن ئاياللاردىنمۇ بەكرەك قورقۇنچاق تۇر. ھەقىقىي تەلپ قىلغان بىرى ئۇنىڭ ئالدىدا پەيدا بولسا، ئۆزىنى قوغداش مەقسىتىدە ئۇنىڭ بىلەن تىرىكەشمەيدۇ. بۇ خىل ئەھۋالدا، دۆلەت ۋە خانلىقنىڭ ساھىبى ئۇلاردىن باشقا ئۆزىگە يار - يۆلەك بولالغۇدەك كۈچلۈك ۋە باھادىر كىشىلەرگە موھتاج بولىدۇ ۋە ھىماتچىلىرىنى كۆپەيتىدۇ. دۆلەتنى قوغداش خۇسۇسىدا ئۆزىگە قىسمەن بولسىمۇ ياردەم قىلالايدىغانلارنى ئەتراپىغا توپلايدۇ. نەتىجىدە، مەزكۇر دۆلەتنىڭ مۇنقەرز بولۇشى توغرىسىدا ئاللاھنىڭ ھۆكۈمى كەلگەنگە قەدەر ئەھۋال مۇشۇ تەرىقىدە داۋاملىشىدۇ. ئاللاھنىڭ ھۆكۈمى كەلگەندە، دۆلەت ۋە ئۇنىڭ ئىچىدىكى بارچە نەرسە يوقىلىدۇ.

مەلۇم بولغىنىدەك، بۇ يەردە ئۈچ نەسىل بار بولۇپ، دۆلەت مۇشۇ مۇددەت ئىچىدە قېرىيدۇ ۋە چېكىنىدۇ. شۇ ۋەجىدىن، دۆلەت تۆتىنچى نەسىلگە كەلگەندە مۇنقەرز بولىدۇ. دەرۋەقە، سەلتەنەت ۋە شانۇ - شەۋكەتنىڭ تۆت نەسىلدە ئاياغلىشىدىغانلىقىنى زىكىر قىلغان ۋە بۇ خۇسۇستىكى دەلىل - ھۆججەتلەرنى بايان قىلغاندۇق. شۇ دەلىللەر يېتەرلىك، ئوچۇق ۋە شۇنىڭدىن ئىلگىرىكى مەزمۇنلارغا تايانغاندۇر. ياخشى ئويلىنىپ كۆرگىنىكى، ئەگەر ئىنساپ ئىگىسى بولساڭ، ھەقتىن چەتنەپ كەتمەيسەن.

گېپى بولۇنغان ئۈچ نەسلىنىڭ ئۆمرى 120 يىلدۇر. دۆلەت ۋە خانلىقلارنىڭ ئۆمرى بۇنىڭدىن بىر ئاز ئۇزۇن ياكى قىسقا بولۇشى مۇمكىن بولسىمۇ، ئەمما ئاساسەن مۇشۇ پاسىلدىن چەتنەپ كەتمەيدۇ، پەقەت (دۆلەتكە) ھېچكىم ھۇجۇم قىلمىغان ئەھۋال بۇنىڭدىن مۇستەسنا. (دۆلەتتە) قېرىلىق ئومۇملاشسا، (ئۇنىڭ سەلتەنتىگە) كۆز تىكىدىغانلار چىقمايدۇ. لېكىن، شۇنداق بىرى چىققان ھامان، ئۇنى توسۇيالايدىغان ھېچكىم چىقمايدۇ. {ئۇلارنىڭ (ھالاك بولۇش) ۋاقتى كەلگەندە قىلچە ۋاقتىمۇ كېچىكتۈرۈلمەيدۇ، (ۋاقتى كەلمىسە) قىلچە ۋاقتىمۇ ئىلگىرى سۈرۈلمەيدۇ.} [سۈرە نەھل 61 - ئايەت]

دۆلەتنىڭ ئۆمرىنى شەخسنىڭكىگە تەققاسلاشقا بولىدۇ. شەخس «تۇرغۇنلۇق يېشى» غىچە يۈكسىلىپ ماڭىدۇ. ئاندىن «قايتىش يېشى» غا يۈزلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، «دۆلەتنىڭ ئۆمرى يۈز يىلدۇر» دېگەن گەپ خەلق ئارىسىدا كەڭ تارالغان بولۇپ، بۇ سۆزنىڭ مەنىسى دەل مۇشۇدۇر. (نەسەب شەجەرلىرى قانداق تۈزىتىلىدۇ ۋە بېكىتىلىدۇ؟) بۇنىڭدىن يەكۈنلىنىدىغان قانۇنىيەت ئارقىلىق — ئۆتمۈشتىكى يىل سانىنى بىلگەن ئاساستا — خالىغان نەسەب شەجەرىسىدىكى ئەجدادلارنىڭ سانىنىڭ توغرا - خاتالىقىنى بىلەلەيسەن. ئەگەر ئەجدادلارنىڭ سانىدا ئىككىلىنىپ قالساڭ، (نەسەب شەجەرىسىدىكى) ئەڭ دەسلەپكى ئەجدادىڭدىن ھازىرغىچە ئارىدىن قانچە يىل ئۆتكەنلىكىنى بىلسەڭ، ئۇنداقتا ھەر يۈز يىلدا ئۈچ ئەجداد ئۆتكەن دەپ ھېسابلىغىن. ئەگەر مەزكۇر قانۇنىيەت ۋە قىياسقا بىنائەن، يىللارنىڭ سانى ئەجداد سانى بىلەن تەڭ تۈگىسە، ئۇنداقتا نەسەب شەجەرىسى توغرىدۇر. ئەگەر (يىللار) بىر نەسەب كەم چىقسا، نەسەب شەجەرىسىگە بىر ئەجداد ئارتۇق قوشۇۋېتىلگەن بولىدۇ. ئەگەر يىللار شۇنچىلىك ئارتۇق چىقسا، ئۇنداقتا (نەسەب شەجەرىسىدە) بىر ئەجداد چۈشۈپ قالغان بولىدۇ. ئەگەر ئەجدادلىرىڭنىڭ سانىنىڭ بىلسەڭ، شۇنىڭغا ئاساسەن يىل سانىنىمۇ مۇشۇ شەكىلدە (ھەر يۈز يىلدا ئۈچ ئەجداد ئۆتكەن، دېگەن شەكىلدە) ھېسابلىساڭ بولىدۇ. ياخشى ئويلىنىپ باقساڭ، بۇ قانۇنىيەتنىڭ كۆپىنچە ھاللاردا توغرا ئىكەنلىكىنى بايقايسەن. {كېچە بىلەن كۈندۈزنىڭ (ئۇزۇنلۇقى) نى ئالدىنئالا بەلگىلىگۈچى ئاللاھتۇر.} [سۈرە مۇزەمەل 20 - ئايەت]

ئىبنى خەلدۇننىڭ «مۇقەددىمە» ناملىق ئەسىرىدىن ھېكمەتپار ئىبراھىم تەرجىمىسى

رۇسىيە بىلەن خىتاي

لەندىسپى مائىزلەند

رۇسىيە بىلەن خىتاي: ئىككى مۇستەبىت ھاكىمىيەت ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت توغرىسىدا ئىزدىنىش

لىندسېي ماينزەند

تونۇشتۇرۇش

رۇسىيە بىلەن خىتاينىڭ مۇناسىۋىتى ئۇزۇن ۋە مۇرەككەپ تارىخقا ئىگە بولۇپ، ئۇلار گاھدا ئىتتىپاقلاشسا، گاھدا زىددىيەتلىشىپ كەلگەن. گەرچە بۇ ئىككى دۆلەت ئۆتكەن ئون يىلدا مۇناسىۋىتىنى كۈچەيتكەن بولسىمۇ، لېكىن بەزى مۇتەخەسسسلەر ئۇلارنىڭ «ئىستراتېگىيەلىك شېرىكچىلىك» مۇناسىۋىتىنىڭ ئۆزلىرى دەۋا قىلغاندەك پۇختا ئەمەسلىكىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، «بۇ ئىككى دۆلەت ئارىسىدىكى ئىتتىپاقداشلىققا قانداقتۇر بىر-بىرىگە بولغان مايىللىق ئەمەس، بەلكى ئامېرىكادىن ئىبارەت ئورتاق دۈشمەنگە ئىگە ئىكەنلىكى سەۋەب بولغان» دەپ قاراشماقتا.

ئۆتمۈشتە كوممۇنىزم تەلىماتى، پەۋقۇلئاددە ئۇزۇن (تەخمىنەن 4200 كىلومېتىرغا يېقىن) ئورتاق چېگرا ۋە خىتاي ۋىرۇسى ۋاباسى قاتارلىقلار ۋەزىيەتتىكى جىددىيلىككە سەۋەب بولغانىدى. بۈگۈنمۇ ئىككى دۆلەت خەلقلىرى ئارىسىدىكى ئالاقە يەنىلا ناھايىتى ئاجىز. گەرچە ئىككى دۆلەت ھەمكارلىشىدىغانلىقىنى رەسمىي جاكارلىغان بولسىمۇ، لېكىن ئەمەلدارلار يەنىلا بىر-بىرىگە ئىشەنمەيدۇ. نۇرغۇن تاشقى سىياسەت تەھلىلچىلىرى «رۇسىيەنىڭ 2022-يىلى ئۇكرائىناغا تاجاۋۇز قىلغانلىقى ئىككى دۆلەت ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ بۇرۇلۇش نۇقتىسى بولۇپ قېلىشى؛ شۇنداقلا، ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتىدىكى ئۆزگىرىش دۇنيا تەرتىپىگە زور تەسىر كۆرسىتىشى مۇمكىن» دەپ قاراشماقتا.

رۇسىيە بىلەن خىتاي ئىتتىپاقداشمۇ؟

رۇسىيە بىلەن خىتاي رەسمىي ئەھدىنامە ئىمزالاشقان ئىتتىپاقداشلاردىن ئەمەس، بۇ ئۇلارنىڭ بىر-بىرىنى قوغداش مەجبۇرىيىتى يوقلۇقىدىن دېرەك بېرىدۇ. لېكىن، ئۇلار بىر-بىرىنى «ئىستراتېگىيەلىك شېرىك» دەپ ئاتىشىدۇ، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋىتىمۇ يېقىنقى بىر قانچە يىلدا بارغانسېرى كۈچەيدى. 2022-يىلى 2-ئايدا، يەنى رۇسىيەنىڭ ئۇكرائىناغا تاجاۋۇز قىلىشىدىن 20 كۈن ئىلگىرى خىتاي رەئىسى شى جىنپىڭ بىلەن رۇسىيە پرېزىدېنتى ۋىلادىمىر پۇتىن كۆرۈشتى ۋە ئۆزلىرىنىڭ ھەمكارلىقىنى «چەكسىز» دەپ سۈپەتلىدى، شۇنداقلا ئوخشىمىغان ساھەلەردىكى ھەمكارلىقنى تېخىمۇ كۈچەيتىشكە ۋەدىلەشتى. شى جىنپىڭ بىلەن پۇتىن ئارىسىدىكى شەخسىي مۇناسىۋەت خېلىلا قويۇق دەپ قارىلىدىغان بولۇپ، ئۇلار 2012-يىلىدىن بۇيان قىزىق قېتىمىدىن كۆپرەك كۆرۈشكەن.

لېكىن، بەزى مۇتەخەسسسلەرنىڭ بىلدۈرۈشىچە، ھەر ئىككى دۆلەتنىڭ «ئامېرىكا بىزنىڭ مەنپەئەتىمىزنى تەھدىتكە ئۇچراتتى» دەپ قارايدىغانلىقى بۇ خىل ھەمكارلىققا سەۋەب بولغان ئاساسلىق ئامىلدۇر. ئامېرىكانىڭ رەھبەرلىرىمۇ يېقىنقى يىللاردا خىتاي بىلەن رۇسىيەنى ئۆزىنىڭ ئەڭ چوڭ رەقبىلىرى دەپ سۈپەتلىدى. يېپىل قانۇن ئىنستىتۇتىدىكى سۇسان سورنتون (Susan A. Thornton) بۇ ھەقتە شۇنداق دەيدۇ: «مەنچە رۇسىيە بىلەن خىتاي تەبىئىي ئىتتىپاقداشلاردىن ئەمەس. بۇ ئىككى دۆلەتنىڭ ئامېرىكا بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ يىرىكىلىشىشى ئۇلارنىڭ ئۆزئارا يېقىنلىشىشىغا سەۋەب بولغان.»

ئۇلارنىڭ تاشقى سىياسەت ۋە مەنپەئەت سېلىشتۇرمىسى

خىتاي بىلەن رۇسىيەنىڭ سىياسىي تۈزۈلمىسى بەزى ئوخشاشلىقلارغا ئىگە: ھەر ئىككىسى مۇستەبىت ھاكىمىيەت بولۇپ، ھوقۇق ئۇزۇن مەزگىل تەختتە ئولتۇرىدىغان بىرلا كىشىنىڭ قولىغا مەركەزلەشكەن. خىتايدا «خىتاي كومپارتىيەسى» دىن ئىبارەت بىرلا پارتىيە بار، رۇسىيەدە بولسا پۈتۈننىڭ «رۇسىيە بىرلىك پارتىيەسى» ھاكىمىيەت بېشىدا بولسىمۇ، ئەمما كۆپ پارتىيەلىك سىستېما بار. ھەر ئىككى دۆلەت ھۆكۈمىتى دۆلەت ئىچىدىكى ئۆكتىچىلەرنى بارغانسېرى قاتتىق باستۇرماقتا ۋە ئۆز ھاكىمىيىتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن «قانۇن ئارقىلىق ئىدارە قىلىش» پىرىنسىپىنى دەپسەندە قىلماقتا.

ئۇلار يەنە ئاغدۇرما خاراكىتلىك غەيرىي ھەربىي تاكتىكىلار ئارقىلىق ئۆز تەسىر كۈچىنى چەتئەللەرگىچە كېڭەيتىپ، دېموكراتىك قائىدە-نىزاملارنى ۋەيران قىلماقتا. مەسىلەن، رۇسىيە توردىدا ساختا ئۇچۇر تارقىتىش ۋە خاككېرلىق ھۇجۇملىرى قاتارلىق ۋاسىتىلەر ئارقىلىق 2016-يىلىدىكى ئامېرىكا پىرىزدېنتلىق سايلىمىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان چەتئەل سايلاملىرىغا مۇداخىلە قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، خىتاينىڭ («خەلقئارالىق تېلېۋىزىيە تورى» غا ئوخشاش) دۆلەت تاراتقۇلىرى نەچچە ئونلىغان دۆلەتلەردىكى ئۇچۇر بوشلۇقىنى ئىگىلەپ، خىتاي ھاكىمىيىتىگە پايدىلىق ئۇچۇرلارنى كەڭ كۆلەمدە تارقىتىشقا باشلىدى.

خىتاي بىلەن رۇسىيە بىر-بىرىگە خەۋپسىزلىك كېڭىشىدە بىر-بىرىنى قوللايدىغان (ھېچبولمىغاندا ئۆزئارا قارشى چىقىمايدىغان) بولۇپ، بۇ ئىككىلىسى مەزكۇر كېڭەشنىڭ رەت قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە دائىمىي ئەزالىرىدۇر. گەرچە ئۇلارنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مەنپەئەتى پەرقلىق بولسىمۇ — رۇسىيە مەزكۇر سابىق سوۋېت جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ بىخەتەرلىكى ۋە (ئۆزىگە بېقىنغان) سىياسىي مۇقىملىقىغا كاپالەتلىك قىلىشنى ئويلىسا، خىتاي ئۆزىنىڭ بۇ يەردىكى تىجارەتلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ كويىدا — ئۇلار ئۆزئارا توقۇنۇشتىن ساقلىنىپ كەلدى، شۇنداقلا «شاڭخەي ھەمكارلىق تەشكىلاتى» ئارقىلىق رايوننىڭ بىخەتەرلىكىنى ساقلاش جەھەتتە ھەمكارلاشتى.

ھالبۇكى، ئۇلار تاشقى سىياسەت نىشانلىرىنى بېكىتىش ۋە شۇ نىشانلارنى ئىشقا ئاشۇرۇش جەھەتتە زور پەرققە ئىگە. خىتاينىڭ ئىقتىسادى ئامېرىكانىڭكىدىن قالسىلا دۇنيادا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان بولۇپ، كۆلەم جەھەتتە رۇسىيەنىڭكىدىن سەككىز ھەسسىسىگە توغرا كېلىدۇ. شۇنداقلا، خىتاي ئىقتىسادى تاجىسىمان

ۋىروس ۋاباسىغا قارىماستىن يەنىلا ئېشىۋاتىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن، رۇسىيەنىڭ ئىقتىسادى — ئۇكرائىناغا تاجاۋۇز قىلىشتىن ئىلگىرى دۇنيادا 11- ئورۇندا ئىدى — يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئىزچىل تۇرغۇن ھالەتتە تۇرۇپ كەلدى. رۇسىيە 2022- يىلى ئۇكرائىناغا تاجاۋۇز قىلغاندىن كېيىن، غەرب ئەللىرى ئۇنىڭغا قارىتا مىسلىسىز ئىقتىسادىي جازالارنى يۈرگۈزدى. مەزكۇر جازالارنىڭ ئالدىمىزدىكى يىللاردىمۇ رۇسىيە ئىقتىسادىنىڭ ئېشىشىغا توسقۇنلۇق قىلىدىغانلىقى مۆلچەرلەنمەكتە. مۇتەخەسسسلەرنىڭ بىلدۈرۈشىچە، ئارىدىكى بۇ خىل پەرقلەر خىتاي ھۆكۈمىتىدىكى بەزى شەخسلەرنىڭ رۇسىيەنى «ئاجىز ھەمراھ» دەپ قارىشىغا سەۋەب بولغان.

	خىتاي	رۇسىيە
نوپۇس (2022)	1 مىليارد 400 مىليون	142 مىليون
GDP (2021)	16.6 تىرلىيون	1.7 تىرلىيون
كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان GDP (2021)	11 مىڭ 819 دوللار	11 مىڭ 654 دوللار
ھەربىي خىراجەت (2021)	293 مىليارد دوللار	65.9 مىليارد دوللار
تەتقىقات خىراجىتى (2018)	465.2 مىليارد دوللار	41.5 مىليارد دوللار

مەنبە: ئامېرىكا مەركىزى ئىستىخبارات ئىدارىسىنىڭ دۇنيا ئەھۋالى دوكلاتى؛ خەلقئارا پۇل فوندى تەشكىلاتى؛ ستوكھولم خەلقئارا تىنچلىق تەتقىقات يۇرتى؛ «ب د ت مائارىپ، ئىلىم-پەن ۋە كۈلتۈر تەشكىلاتى» نىڭ سىتاتىستىكا تەتقىقات ئورنى.

بەزىلەرنىڭ قارىشىدا، خىتاي مەۋجۇت دۇنيا تەرتىپىدىن ناھايىتى زور نەپكە ئېرىشكەن بولغاچقا، شۇڭا ئۇ مەزكۇر تەرتىپنى ئاغدۇرۇشنى ئەمەس، بەلكى ئۇنى «ئىسلاھ» قىلىپ، ئۆز مەنپەئەتىگە تېخىمۇ ئۇيغۇن ھالەتكە ئەكىلىشىنى ئويلايدۇ. دەرۋەقە، خىتاي 2001- يىلى «دۇنيا سودا تەشكىلاتى» غا ئەزا بولغاندىن كېيىنكى دەسلەپكى يىللاردا، خىتاي ئەمەلدارلىرى ئۆز دۆلىتىنىڭ تەرەققىياتىنى ئامېرىكا ۋە ئۇنىڭ ئىتتىپاقداشلىرى بىلەن ھەربىي توقۇنۇشتىن ساقلىنىشنى مەقسەت قىلغان «تىنچ قەد كۆتۈرۈش» دەپ تەرىپلەپ كەلگەنىدى. لېكىن، دۆلەت ئىقتىسادىنىڭ زورىيىشى ۋە مىللىي دارامەتنىڭ ئېشىشىغا، بولۇپمۇ شى جىنپىڭنىڭ تەختكە چىقىشىغا ئەگىشىپ، خىتاينىڭ خورىكى بىر قانچە بالداق ئۆستى. نۆۋەتتە، خەلقئارالىق دېڭىز ھېسابلىنىدىغان جەنۇبىي خىتاي دېڭىزىدا سۈنئىي ئارال بەرپا قىلىش ۋە بۇ ئاراللارنى ھەربىيەلەشتۈرۈش؛ تەيۋەنگە توختاۋسىز ھەيۋە قىلىش؛ «بىر بەلباغ، بىر يول تەشەببۇسى» ئارقىلىق ئۆزىنى مەركەز قىلغان ئىقتىسادىي سىستېما بەرپا قىلىپ، نامرات دۆلەتلەرنى قەرز ئارقىلىق ئۆزىگە باغلاش؛

دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا «كۇڭزى ئىنىستىتۇتلىرى» قۇرۇش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ كۈلتۈرەل تەسىرىنى زورايتىشقا ئۇرۇنۇش قاتارلىق بىر قاتار قىلمىشلىرى خىتاينىڭ دۇنياغا خوجا بولۇش غەرىزىنى ئوپىئوچۇق نامايەن قىلىپ تۇرماقتا.

يەنە بىر تەرەپتىن، رۇسىيەمۇ باشقا دۆلەتلەرنىڭ سايلىمىغا مۇداخىلە قىلىش، ئۆكتەپچىلەرنى قەستلەش ۋە خاككېرلىق ھۇجۇمى قاتارلىق ۋاسىتىلەر ئارقىلىق خەلقئارا قانۇن-نەزاملارنى دەپسەندە قىلماقتا. جورجيا شىتاتلىق ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى مارييا رېپنىكوۋا (Maria Repnikova) بۇ ھەقتە شۇنداق دەيدۇ: «رۇسىيە (خىتايغا قارىغاندا) بەكرەك قۇتراتقۇ، خىتاي بولسا غەرب بىلەن بولغان رىقابەتتە ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئۇزۇن مۇددەتلىك تەدبىر قوللانماقتا. ھالبۇكى، بۇ ئىككىلىسى دۇنيادا مۇستەبىتلىك يۈزلىنىشىنىڭ كۈچىيىشىگە سەۋەب بولغان دۆلەتلەردۇر.»

ئىككى دۆلەت ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت دۇچ كېلىۋاتقان ئاساسلىق خىرىس قايسى؟

1. ئىشەنچسىزلىك.

نۇرغۇنلىغان خىتاي ۋە رۇسىيە ئەمەلدارلىرى، شىركەت خوجايىنلىرى ۋە پۇقرالار بىر-بىرىگە ئىشىنىشىمەيدۇ. گەرچە شى جىنپىڭ بىلەن خىتاينىڭ مۇناسىۋىتى قويۇقتەك كۆرۈنىمۇ، لېكىن بۇ ئىككى دۆلەتنىڭ رەھبەرلىرى تارىختىن بۇيان ئانچە يېقىن ئۆتەلمىگەن. بۇنىڭدىن سىرت، ھەممىگە مەلۇم بولغىنىدەك، ھەر ئىككى دۆلەت پۇقرالىرىدا قارشى تەرەپنى كەمسىتىدىغان مىللەتچىلىك خاھىشى مەۋجۇت. ھەر ئىككى دۆلەتتىكى شىركەتلەر قارشى تەرەپ بىلەن ھەمكارلىشىشنىڭ مۇشكۈل ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈشىمەكتە. گەرچە ئىككى دۆلەت پەۋقۇلئاددە ئۇزۇن ئورتاق چېگراغا ئىگە بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى سايھەت ۋە ئاكادېمىك باردى-كەلدەلەر تولمۇ چەكلىك. شۇنداقلا، خىتاي ۋىروسى ۋاباسمۇ ئىككى دۆلەت ئارىسىدىكى ئىشىنىشىمەسلىكىنى كۈچەيتىۋەتتى.

2. ئۇكرائىنادىكى ئۇرۇش

رۇسىيەنىڭ ئۇكرائىناغا تاجاۋۇز قىلىشى خىتاينى تەڭقىسلىقتا قويدى. گەرچە، رۇسىيەنىڭ خىتايدىن ياردەم تەلەپ قىلغانلىقى توغرىسىدا خەۋەرلەر تارقالغان بولسىمۇ، لېكىن خىتاي ئامېرىكا ۋە ياۋروپا ئىتتىپاقىدىن كېلىدىغان تەنقىد (تېخىمۇ توغرىسى ئىقتىسادىي جازا) تىن قورقۇپ، ھازىرچە ئۇكرائىنادا رۇسىيەگە ئاشكارا ھەربىي ياردەم قىلمىدى. بۇنىڭدىن سىرت، رۇسىيەنىڭ ئۇكرائىناغا ھۇجۇم قىلىشىغا ھەمدەمدە بولۇش خىتاينىڭ ئۆزى ئۇزۇندىن بۇيان داۋاراك سېلىپ كەلگەن «مۇداخىلە قىلماسلىق» سىياسىتىگىمۇ زىت ئىدى. لېكىن، خىتاي ئەمەلدارلىرى مەزكۇر ئۇرۇش سەۋەبلىك پۇتىنى تەنقىدلەشتىن ئۆزىنى تارتتى. ھەتتا، ئامېرىكا بىلەن شىمالىي ئاتلانتىك تەشكىلاتىنى «رۇسىيەنىڭ چىشىغا تەگدى» دەپ تەنقىدلىدى.

3. ھىندىستان

رۇسىيە سوغۇقچىلىق ئۇرۇشىدىن بېرى ئىزچىل ھالدا ھىندىستان بىلەن دوستانە مۇناسىۋەتنى ساقلاپ كەلمەكتە. ھىندىستان قورال-ياراغلارنىڭ زور قىسمىنى رۇسىيەدىن سېتىۋالىدۇ. لېكىن، خىتاي ھىندىستان بىلەن ئۇزۇندىن بېرى داۋاملىشىپ كەلگەن، 1962-يىلى قىسقا مۇددەتلىك ئۇرۇشقا، 2020-يىلىدىكى توقۇنۇشقا ۋە باشقا قاتمال ۋەزىيەتلەرگە سەۋەب بولغان چېگرا تالاش-تارتىشلىرى تۈپەيلى، ھىندىستاندىن ھەرۋاقىت ھەزەر قىلىدۇ.

ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتىدىكى بۇرۇلۇش نۇقتىلىرى قايسىلار؟

نەچچە ئون يىلدىن بۇيان، خىتاي-رۇسىيە مۇناسىۋىتى نۇرغۇن ئېگىز-پەسلىكلەرنى باشتىن كەچۈرگەن بولۇپ، شۇلارنىڭ ئىچىدىكى بەزىلىرى ئالاھىدە كۆزگە چېلىقىدۇ.

خىتاي بىلەن رۇسىيەنىڭ بىردەك ھالدا ماركسىزمچى - لېنىنىزمچى كوممۇنىستىك ئىدىئولوگىيەگە چوقۇنغانلىقى بىر مەھەل بۇ ئىككى دۆلەتنى بىر-بىرىگە يېقىنلاشتۇرغان، ھەتتا خىتاي رەھبىرى ماۋ زېدوڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنى سوتسىيالىستىك جەمئىيەت بەرپا قىلىشنىڭ ئۆرنىكى، دەپ قارىغانىدى. ئۇلار 1950-يىلى ئوتتۇز يىللىق ئىتتىپاقداشلىق كېلىشىمى ئىمزالاشتى. سوۋېت ئىتتىپاقى خىتاينىڭ يادرو قورالى ياساشقا ھەمدەمدە بولدى ۋە خىتاينى ئەنئەنىۋى قوراللار بىلەن تەمىنلىدى. شۇنداقلا، ئاكادېمىكلەرنى ۋە ئالىملارنى خىتاي ھۆكۈمىتىگە مەسلىھەتچىلىككە ئەۋەتتى.

1960-يىللىرىغا كەلگەندە، مەزكۇر مۇناسىۋەت ناچارلاشتى ۋە ئاخىرىدا «خىتاي-سوۋېت بۆلۈنۈشى» گە ئايلاندى. بۇنىڭغا قىسمەن ھالدا كوممۇنىستىك ئىدىئولوگىيەگە بولغان تونۇشتىكى ئىختىلاپ (نىكىتا خروۇشېفنىڭ تەختكە چىققاندىن كېيىن ستالىننى ۋە ئۇنىڭ سىياسىي مېتودىنى كۈچلۈك تەنقىد قىلىشى ھەمدە «كوممۇنىزمىنى ئىسلاھ قىلىش»، يەنى رېۋىزىئونىزم خاھىشى خىتاي رەھبەرلىرىگە — بولۇپمۇ ماۋ زېدوڭغا — ياقىمىغان، ھەتتا خىتاي «يەتتىنچى نومۇرلۇق ھۆججەت» نى ئېلان قىلىشتىن ئىلگىرى، «شەرقىي تۈركىستاندىكى ئاساسىي خەۋپ سوۋېتچە رېۋىزىئونىزمىدىن كېلىدۇ» دەپ جار سېلىپ يۈرگەنىدى، ت) سەۋەب بولغان بولسا، بۇ ئىككى دۆلەتنىڭ غەرب بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى قويۇقلاشتۇرۇش - قويۇقلاشتۇرما سىلىق جەھەتتىكى تۇتۇمى، شۇنداقلا رۇسىيەنىڭ ھىندىستانغا تۇتقان پوزىتسىيەسىمۇ بۇ خىل يىرىكچىلىكنى ئەدەتتە تەكەندى. ھالبۇكى، 1969-يىلى خىتاي ئەسكەرلىرىنىڭ تالاش-تارتىش ئىچىدىكى دەريا ئاراللىرىنىڭ ئەتراپىدا سوۋېت بىخەتەرلىك خادىملىرىغا ھۇجۇم قىلىشى سەۋەبلىك باشلىنىپ، بىر نەچچە ئاي داۋاملاشقان چېگرا توقۇنۇشى بۇ خىل زىددىيەتنى رەسمىي ئەۋجىگە چىقاردى. ئەينى چاغدا، بەزى مۇتەخەسسسلەر «سوۋېت ئىتتىپاقى خىتاينىڭ قارشى يادرو قورالى ئىشلىتىشى مۇمكىن» دەپ ئەنسىرەشكەندى، لېكىن سوۋېت ئىتتىپاقى ئۇنداق قىلمىدى. 1980-يىلىغا كەلگەندە

«ختاي سوۋېت ئىتتىپاقداشلىق كېلىشىمى» نىڭ مۇددىتى توشتى - دە، ئىككى دۆلەت ئاساسەن بىر - بىرىدىن ئايرىلدى.

1980 - يىللارنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، جىددىيلىك پەسىيىشكە باشلىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى رەھبىرى مىخائىل گورباچېف 1989 - يىلى بېيجىڭنى زىيارەت قىلدى. بۇ سوۋېت - خىتاي رەھبەرلىرىنىڭ ئوتتۇز يىلدىن بۇيانقى تۇنجى قېتىملىق رەسمىي ئۇچرىشى ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن، گورباچېف بىلەن خىتاي رەھبىرى دېڭ شياۋپىڭ ئىككى دۆلەت مۇناسىۋىتىنى نورماللاشتۇرىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. 1991 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىن، خىتاي - رۇسىيە مۇناسىۋىتى داۋاملىق تەرەققىي قىلدى. 2001 - يىلى، ئۇلار «ياخشى قوشنىدارچىلىق ۋە دوستانە ھەمكارلىق كېلىشىمى» ئىمزالاپ، بىر - بىرىگە قارشى يادرو قورالى ئىشلەتمەسلىك ۋە ھەمكارلىقنى كۈچەيتىش توغرىسىدا ۋەدىلەشتى.

2008 - يىلىدىكى خەلقئارالىق پۇل مۇئامىلە كرىزىسى مەزگىلىدە، خىتاي بىلەن رۇسىيە غەربنى چۆكۈۋاتىدۇ، دەپ قاراپ، «كېسەك ئالتۇن دۆلەتلىرى گۇرۇھى» (BRIC) ئارقىلىق ئۆزئارىسىدىكى، شۇنداقلا برازىلىيە ۋە ھىندىستان قاتارلىق يېڭىدىن گۈللىنىۋاتقان ئىقتىسادىي گەۋدىلەر بىلەن بولغان ھەمكارلىقنى كۈچەيتتى.

رۇسىيەنىڭ 2014 - يىلى قىرغىنى بېسىۋېلىشى — گەرچە خىتاي قىرغىنىنىڭ رۇسىيەگە تەۋە بولغانلىقىنى ئېتىراپ قىلمىغان بولسىمۇ — خىتاي - رۇس ھەمكارلىقىنى زور دەرىجىدە تېزلەتتى. ئامېرىكا ۋە باشقا نۇرغۇن دۆلەتلەرنىڭ رۇسىيەگە ئېمبارگو يۈرگۈزۈشىگە ۋە رۇسىيە بىلەن تىجارەت قىلىشتىن ئۆزىنى تارتىشىغا ئەگىشىپ، «رۇسىيە ئۆزىنىڭ (ئىقتىسادىي جەھەتتە) خىتايغا تېخىمۇ بەك تايىنىشقا ۋە ئاسىياغا يۈزلىنىشكە موھتاجلىقىنى تونۇپ يەتتى» دەيدۇ ئامېرىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى جوسېف تورىگىيان (Joseph Torigian). شى جىنپىڭنىڭ 2015 - يىلىدىكى موسكۋا زىيارىتى مۇناسىۋەتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش جەھەتتىكى ئوچۇق سىگنال ئىدى. شۇ قېتىملىق ئۇچرىشىشتا ئىككى دۆلەت رەھبەرلىرى يېڭى قورال - ياراغ سېتىۋېلىش كېلىشىمىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان يىگىرمىدىن ئارتۇق قوش تەرەپلىك كېلىشىم ئىمزالاشتى.

ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئىقتىسادىي مۇناسىۋەت قانداق؟

گەرچە ئىككى دۆلەت ئارىسىدىكى تىجارەت ئۆتكەن يىگىرمە يىلدا ئېشىپ، 2021 - يىلى 147 مىليارد دوللارلىق تارىخىي رېكورت ياراتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي مۇناسىۋىتى تولىمۇ تەڭپۇڭسىزدۇر. خىتاينىڭ رۇسىيەگە تايىنىشىغا سېلىشتۇرغاندا، رۇسىيەنىڭ خىتايغا بولغان تايىنىشى خېلى بەكلا ئېغىر بولۇپ، بۇ مەسىلە رۇسىيە دائىرىلىرىنى تەشۋىشلەندۈرۈپ كەلمەكتە. مەسىلەن، خىتاي رۇسىيەنىڭ ياۋروپا ئىتتىپاقىدىن كېيىنكى ئەڭ چوڭ سودا ھەمراھى بولسىمۇ، رۇسىيە خىتاينىڭ سودا ھەمراھلىرى ئىچىدە 14 - قاتاردا تۇرىدۇ. رۇسىيەنىڭ خىتاي بىلەن بولغان تىجارىتى ئۇنىڭ ئومۇمىي تىجارىتىنىڭ 18 پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. بۇنىڭغا سېلىشتۇرغاندا، خىتاينىڭ رۇسىيە بىلەن بولغان تىجارىتى

ئۇنىڭ ئومۇمىي تىجارىتىنىڭ ئارانلا ئىككى پىرسەنتىنى ئىگىلەيدۇ. رۇسىيە يەنە ئېنېرگىيە ۋە تېلېگراف ئۇل مۇئەسسەسەلىرىگە مەبلەغ سېلىشتىمۇ خىتاي شىركەتلىرىگە ۋە بانكىلىرىغا تايىنىدۇ.

ياۋروپا ئىتتىپاقىنىڭ (ئۇكرائىنا كرىزىسى سەۋەبلىك) رۇسىيەنىڭ نېفىتلىرىنى ئىمپورت قىلىشقا چەكلىمە قويۇشىغا ئەگىشىپ، رۇسىيە خىتاي بىلەن بولغان تىجارەتكە تېخىمۇ بەك بېقىنىپ قېلىشى مۇمكىن. خىتاي بىلەن رۇسىيە ئارىسىدىكى تىجارەت ئەسلىدىنلا ئېنېرگىيەنى ئاساس قىلىدىغان بولۇپ، بۇنىڭغا ئۇلارنىڭ مۇتەخەسسسلەرنىڭ تەبىرىدىكى «ئۆزئارا تولۇقلىغۇچى ئىقتىسادىي گەۋدىلەر» ئىكەنلىكى سەۋەب بولغان. خىتاينىڭ ئېنېرگىيەگە بولغان ئېھتىياجى پەۋقۇلئاددە كۈچلۈك، رۇسىيەدە بولسا مول مىقداردا نېفىت ۋە تەبىئىي گاز بار. دەرۋەقە، 2020-يىلى رۇسىيەدىن خىتايغا ئېكسپورت قىلىنغان نەرسىلەرنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى ئېنېرگىيەگە ئالاقىدار ئىدى. 2021-يىلى، خىتاينىڭ خام نېفىت ئىمپورتىنىڭ 16 پىرسەنتىنى، كۆمۈر ئىمپورتىنىڭ 15 پىرسەنتىنى، تەبىئىي گاز ئىمپورتىنىڭ ئون پىرسەنتىنى رۇسىيە تەمىنلىدى.

ئىگىلىنىشىچە، ئۇكرائىنادىكى ئۇرۇش باشلىنىشتىن ئىلگىرى، شى جىنپىڭ بىلەن پۈتۈن 2024-يىلىغا بارغاندا ئۆزئارىسىدىكى تىجارەت مىقدارىنى ئەللىك پىرسەنت ئاشۇرۇشقا ۋەدىلەشكەن ۋە چېگرا ھالقىغان تەبىئىي گاز تۇرۇبا لىنىيەسى قۇرۇشنى پىلانلىغان (نۆۋەتتە، رۇسىيەنىڭ تەبىئىي گاز تۇرۇبىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ياۋروپاغا گاز يەتكۈزۈۋاتقان بولۇپ، پەقەت بىرلا خىتايغا گاز يەتكۈزۈۋاتىدۇ). لېكىن، خەۋەر قىلىنىشىچە، بىر قىسىم خىتاي شىركەتلىرى خەلقئارالىق ئىقتىسادىي جازالارغا ئۇچراشتىن قورققانلىقتىن، رۇسىيەدە يېڭى تۈرلەرنى ئېلىشقا جۈرئەت قىلالمايۋېتىپتۇ.

خىتاي بىلەن رۇسىيە ئۆزلىرىنىڭ غەربنىڭ بانكا سىستېمىسىغا بولغان تايىنىشىنى ۋە ئىقتىسادىي جازالارغا بولغان ئاجىزلىقلىرىنى ئازايتىش مەقسىتىدە، ئۆزئارىسىدىكى تىجارەتتە دوللار ئىشلەتمەسلىكىگە باشلىدى. بۇ جەريان «دوللارسىزلاشتۇرۇش» (de-dollarization) دەپ ئاتالدى. رۇسىيە چەتئەل سودىلىرىدا ياۋرونى بارغانسېرى كۆپ ئىشلىتىشكە باشلىغان بولسىمۇ، لېكىن خىتاي بىلەن بولغان تىجارەتلىرىدە خىتاي پۇلى ياكى رۇبلىنى تېخىمۇ كۆپ ئىشلەتمەكتە. لېكىن، خىتاي ھېلىمۇ رۇسىيەنىڭ SPFS پۇل يۆتكەش سىستېمىسىغا كىرگىنى يوق. مەزكۇر سىستېما ئامېرىكانىڭ يېتەكچىلىكىدىكى SWIFT سىستېمىسىنىڭ ئورۇنباسارى سۈپىتىدە قۇرۇلغانىدى.

ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ھەربىي مۇناسىۋەت قانداق؟

خىتاي بىلەن رۇسىيەنىڭ ئارىسىدا رەسمىي ئىتتىپاقداشلىق مۇناسىۋىتى يوق. شۇنداقلا، بۇ ئىككى دۆلەت ئارمىيەسى ئەزەلدىن بىر سەپتە ئۇرۇش قىلىپ باقمىغان. لېكىن، 2014-يىلىدىن بۇيان، ئىككى دۆلەت ئارىسىدىكى دۆلەت مۇداپىئە ھەمكارلىقى كۈچەيدى. ئىككى دۆلەت باشقۇرۇلىدىغان بومبىدىن ئاگاھلاندىرۇش سىستېمىسىنى تەتقىق قىلىپ ياساش جەھەتتە ھەمكارلىشىشقا باشلىدى. ئۇلار يەنە سۈنئىي

ھەمراغا تايىنىدىغان يول باشلاش سىستېمىلىرىنى بىرلەشتۈرۈشنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئالەم بوشلۇقى ھەمكارلىقلىرىنىمۇ كۈچەيتمەكتە .

ستوكھولم خەلقئارا تىنچلىق تەتقىقات يۇرتىنىڭ دوكلاتىغا كۆرە ، 20 - ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرىدىن باشلاپ ، خىتاي ئىمپورت قىلغان قوراللارنىڭ كۆپىنچىسى سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە رۇسىيەدىن كەلگەن . لېكىن ، يېقىنقى يىللاردا ، رۇسىيە خىتايغا ساتىدىغان قورال - ياراغلارنىڭ مىقدارى ئازايدى . بۇنىڭ سەۋەبلىرى شۇكى ، بىر تەرەپتىن خىتاي دۆلەت مۇداپىئە سانائىتىدە ئىلگىرىلىدى (يەنى شۇ سەۋەبلىك رۇسىيەگە ئىلگىرىكىدەك موھتاج بولمايۋاتىدۇ) . يەنە بىر تەرەپتىن ، رۇسىيە خىتاينىڭ تېخنىكا ئوغرىلىشىدىن قورققانلىقى ئۈچۈن ، ئەڭ ئىلغار قوراللىرىنى خىتايغا سېتىپ بەرمەيۋاتىدۇ . خىتاي ھازىر ئۆز قوراللىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىنى ئۆزى ئىشلەپچىقىرىۋاتىدۇ ھەمدە ئۇ دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ قورال ئېكسپورتچىلىرىنىڭ بىرىگە ئايلاندى .

خىتاي بىلەن رۇسىيەنىڭ بىرلەشمە مانىۋېرلىرى كۆپىيىۋاتقان بولۇپ ، ئۇلار 2003 - يىلى تۇنجى قېتىم بىرلەشمە مانىۋېر ئۆتكۈزگەندىن بۇيان ، جەمئىي نەچچە ئون قېتىم بىرلەشمە مانىۋېر ئۆتكۈزۈپ بولدى . شۇنداقلا ، مانىۋېرلار (قېتىم سانى ئېشىشتىن سىرت) تېخىمۇ چوڭايدى ۋە مۇرەككەپلەشتى . بىر قىسىم مۇتەخەسسسلەرنىڭ بىلدۈرۈشىچە ، مەزكۇر مانىۋېر خىتاي - رۇسىيە ئارمىيەلىرىنىڭ ماسلىشىشچانلىقىنى ۋە ئۆزئارا ئىشەنچىنى ئاشۇرۇشىغا تۈرتكە بولغان . يەنە بەزىلەر: «مەزكۇر مانىۋېرلار ئۆزىنىڭ ھەربىي ئۈنۈمىدىن سىرت ، ئامېرىكاغا ۋە ياۋروپا ئەللىرىگە بەرگەن سىگنالى بىلەن تېخىمۇ دىققەتكە سازاۋەردۇر» دەپ قارايدۇ . بۇ يىل 5 - ئايدا ئامېرىكا پىرىزدېنتى جوۋ بايدېن ۋە «تۆت تەرەپ بىخەتەرلىك دىيالوگى» غا ئەزا باشقا دۆلەتلەرنىڭ رەھبەرلىرى توكيونى زىيارەت قىلىۋاتقاندا ، خىتاي بىلەن رۇسىيە ئۆزلىرىنىڭ «ئىستراتېگىيەلىك ھەمكارلىقى» نى يەنە بىر قېتىم دەبدەبىلىك نامايەن قىلىپ ، ياپونىيەنىڭ ئەتراپىدا بومباردىمانچى ئايروپىلانلىرىنى ئۇچۇردى . بۇ ئۇكرائىنادىكى ئۇرۇش باشلانغاندىن بۇيان ، رۇسىيە بىلەن خىتاينىڭ تۇنجى قېتىملىق بىرلەشمە مانىۋېرى ئىدى .

ئىنگىلىزچىدىن ھېكمەت يار ئىبراھىم تەرجىمىسى

مەنبە:

<https://www.cfr.org/background/china-russia-relationship-xi-putin-taiwan-ukraine>

ئاتونۇش مۇھىت تەشۋىشى توغرىسىدا

ستىفن ۋالت

ئاتونۇش مۇھىت تەشۋىشى توغرىسىدا

ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ ماددىي تەرەققىياتىغا ۋە شۇنىڭغا ياندىشىپ كەلگەن پەۋقۇلئاددە تېز تۇرمۇش رېتىمىغا ئەگىشىپ، ئىنسانلار ئاجايىپ - غارايىپ پىسخىكىلىق مەسىلىلەرگە دۇچ كەلمەكتە. بۈگۈن بىز تونۇشتۇرماقچى بولغان «ئاتونۇش مۇھىت تەشۋىشى» (Agoraphobia) ئەنە شۇلارنىڭ تىپىك مىساللىرىدىن بىرىدۇر.

ئۇنداقتا، «ئاتونۇش مۇھىت تەشۋىشى» زادى نېمە؟

«Agoraphobia» گىرىكچىدىكى «بازار، مەيدان» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدىغان «Agora» كەلىمىسىدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، ئەسلىدە «بازاردىن قورقۇش» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. دېمىسىمۇ، تاللا بازار، سودا سارايلىرى، ترامۋاي، پويىز، ئايروپىلان، ئايرودرۇم قاتارلىق ئاۋات ئاممىۋى سورۇنلار ئاتونۇش مۇھىت تەشۋىشى بىمارلىرى ئۈچۈن ئەڭ قورقۇنچىلىق جايلاردۇر. لېكىن، ئۇلارنىڭ قورقۇنچى بۇ خىل ئاۋات جايلار بىلەنلا چەكلىنىپ قالماستىن، ئۇلار قۇپقۇرۇق زال ياكى باغچا دېگەندىن جايلاردىنمۇ قورقىدۇ.

يىغىپ ئېيتقاندا، ئاتونۇش مۇھىت تەشۋىشى بىر خىل ئەندىشە بىنورماللىقى بولۇپ، بۇ خىل كېسەلگە گىرىپتار بولغۇچى ئۆزىگە تونۇشلۇق بولغان ياكى ئۆزى بىخەتەر دەپ قارىغان مۇھىتتىن ئايرىلىشتىن ئەنسىرەيدۇ. ئەھۋال ئېغىرلىشىپ كەتكەندە، ئاتونۇش مۇھىت تەشۋىشىگە گىرىپتار بولغۇچى ئۆز ئۆيىنى بۇ دۇنيادىكى بىردىنبىر بىخەتەر جاي دەپ قاراپ، ئۇدا نەچچە كۈن، نەچچە ئاي، ھەتتا نەچچە يىلغىچە سىرتقا چىققىلى ئۇنىمايدۇ.

كۆپىنچە ھاللاردا، ئاتونۇش مۇھىت تەشۋىشى مۇئەييەن ھادىسە، ئورۇن ياكى ئەھۋالغا بولغان يېنىك تەشۋىشتىن باشلىنىدۇ ۋە ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ، ئاممىۋى سورۇنلارغا بولغان ئومۇمىيۈزلۈك تەشۋىشكە ئايلىنىپ كېتىدۇ. پىسخىك ساغلاملىق مۇتەخەسسسلەرنىڭ قارىشىچە، ئاتونۇش مۇھىت تەشۋىشىنىڭ مەنبەسى تەشۋىشكە بولغان روھىي ۋە جىسمانىي تۇيغۇ جەھەتتىكى قورقۇنچ؛ شۇنداقلا، ئىشلارنى تىزگىنلىيەلمەسلىككە ۋە قىيىن ئەھۋالدا قېلىشقا بولغان ئەندىكىشتۈر. ئاتونۇش مۇھىت تەشۋىشىگە گىرىپتار بولغۇچىلار «خەتەرلىك» جايلارغا بېرىشنى خالىمايدۇ، چۈنكى ئۇلار بۇنداق قىلىشنىڭ تەشۋىش ياكى قورقۇنچقا سەۋەب بولۇشىدىن ئەنسىرەيدۇ.

ئاتونۇش مۇھىت تەشۋىشىنىڭ ئالامەتلىرى تۆۋەندىكىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى مۇمكىن:

«بىخەتەر» دەپ قارالغان مۇھىتتىن يىراقلىشىپ كېتىشكە بولغان تەشۋىش.

نەپەس ئېلىشى قىيىنلىشىش، تەرلەش، بېشى قېپىش، يۈرەك سوقۇشى تېزلىشىش، تۇنجۇقۇپ قېلىۋاتقاندا ھېس قىلىش، كۆڭلى ئاينىش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئالاقزادىلىك. بىخەتەر مۇھىتتىن ئايرىلىش تەلەپ قىلىنغاندا ئەندىكىش. ئۆزىنى قەدىرلىمەسلىك ۋە ئۆزىگە بولغان ئىشەنچسىزلىك ئۆيدىن ئايرىلىشنى ياكى تونۇش مۇھىتىنىڭ سىرتىغا چىقىشنى خالىماسلىق. بەزىدە بۇنىڭغا چۈشكۈنلۈك مۇ ياندىشىپ كېلىشى مۇمكىن.

ئاتونۇش مۇھىت تەشۋىشى تەدرىجىي پەيدا بولىدۇ

ئاتونۇش مۇھىت تەشۋىشى كۆپىنچە ھاللاردا خىزمەتتىن ئايرىلىپ قېلىش ياكى (نىكاھ مۇناسىۋىتى، ئەل - ئاغىنىدارچىلىق قاتارلىق) مۇناسىۋەتلەرنىڭ بۇزۇلۇشى دېگەندەك كىشىگە بېسىم ئەكېلىدىغان مەلۇم بىر ۋەقەدىن باشلىنىدۇ. بۇنداق ۋەقەگە دۇچ كەلگەن كىشى ئازابلىنىدۇ ۋە ئۆزىنىڭ تاشقى دۇنيا بىلەن بولغان ئالاقىسىگە چەك قويىدۇ (بۇ «ئۆزىنى قاچۇرۇش قىلمىشى» (avoidance behaviour) دەپ ئاتىلىدۇ). ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ، ئۇلارنىڭ نەزىرىدە بېرىش چەكلەنگەن ئاممىۋى سورۇنلارنىڭ دائىرىسى بارغانسېرى كېڭىيىدۇ - دە، ئاخىرىدا ئۇلار ئۆيىگە تەلتۆكۈس قاپسىلىپ قالىدۇ. باشقا خىل ئەھۋاللاردا، قاتتىق بېسىملىق ۋەقەلەر ئالاقزادىلىككە سەۋەب بولىدۇ. كىشى بۇنىڭدىن بەكلا بىئارام بولغاچقا، يەنە بىر قېتىم تېخىمۇ ئېغىر ئەھۋالغا دۇچ كېلىپ قالماستىن ئۇچۇن، ئاشۇ خىل ۋەقەگە سەۋەب بولۇشى مۇمكىن دەپ قارىغان ھەرقانداق ئەھۋال ياكى ئورۇندىن ئۆزىنى قاچۇرىدۇ.

ئاتونۇش مۇھىت تەشۋىشىنىڭ سەلبىي تەسىرلىرى

ئاتونۇش مۇھىت تەشۋىشى ۋاقىتدا داۋالانمىغان تەقدىردە، كىشىنىڭ تۇرمۇش سۈپىتىگە ئېغىر دەرىجىدە تەسىر يەتكۈزەلەيدۇ. مەسىلەن:

* ئۆي سىرتىدىكى خىزمەت، ئوقۇش، ئىجتىمائىي ئالاقە، قىزىقىش ۋە خىلمۇخىل چىنىقىش پائالىيەتلىرى توختاپ قالىدۇ.

* ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق، بېكىنىمچىلىك، يالغۇزلۇق ۋە زېرىكىش تېخىمۇ چوڭ ئازابقا سەۋەب بولۇشى ۋە چۈشكۈنلۈك خەۋپىنى ئاشۇرۇۋېتىشى مۇمكىن.

* كىشى ئۆزىدىكى قورقۇنچىلارنىڭ نامۇۋاپىقلىقىنى ھېس قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۆزىنى بۇ خىل ھالەتنى ئۆزگەرتىشكە قانداق ئەمەستەك ھېس قىلىشى مۇمكىن.

* كىشى ئۆز - ئۆزىگە ئاچچىقلىنىپ، ئۆز - ئۆزىدىن ئۈمىدسىزلىنىپ كېتىشى مۇمكىن.

* بۇ خىل سەلبىي ھېسسىياتلار ئۆزىنى قەدىرلەش تۇيغۇسىنى سۇسلاشتۇرۇپ، چۈشكۈنلۈككە، شۇنداقلا باشقا خىل تەشۋىش ۋە قورقۇنچىلارغا سەۋەب بولىدۇ.

* كىشى (ھەددىدىن زىيادە كۆپ يەپ - ئىچىش، زەھەرلىك چېكىملىك چېكىش، ھاراق ئىچىش دېگەندەك) خاتا ئۇسۇللارغا مۇراجىئەت قىلىشى مۇمكىن، بۇ ئۆز نۆۋىتىدە يەنە تۈرلۈك كېسەللىكلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ ياكى ئېغىرلاشتۇرۇۋېتىدۇ.

ئاتونۇش مۇھىت تەشۋىشىگە دىياگنوز قويۇش

ئادەتتە بۇ كېسەلگە بىمارلار مەلۇم قىلغان ئەھۋاللارغا ئاساسەن دىياگنوز قويۇلىدۇ. لېكىن، دوختۇر بىماردىكى ئالامەتلەرگە بەدىنىدىكى مەلۇم كېسەللىكلەرنىڭ سەۋەب بولغان - بولمىغانلىقىنى ئايدىڭلاشتۇرۇش مەقسىتىدە، بىر قاتار تىببىي تەكشۈرۈشلەرنى قىلىشىمۇ مۇمكىن. شۇنداقلا، دوختۇر بىمارنىڭ تېخىمۇ ئىچكىرىلەپ تەكشۈرتۈش ۋە داۋالاش ئۈچۈن پسخولوگقا ياكى پسخىكا دوختۇرغا كۆرۈنۈشىنى تەۋسىيە قىلىشىمۇ مۇمكىن.

ئاتونۇش مۇھىت تەشۋىشىنى داۋالاش

ئاتونۇش مۇھىت تەشۋىشىنى داۋالاش ھامان، خېلىلا ياخشى ئۈنۈمى كۆرۈلىدۇ. دوختۇر تەۋسىيە قىلغان داۋالاش لايىھەلىرى بىمارنىڭ ئەھۋالى ۋە قىزىقىشىغا ئاساسەن ئۆزگىرىدىغان بولىشىمۇ، كۆپىنچە ھاللاردا تۆۋەندىكىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى مۇمكىن:

چۈشكۈنلۈككە ياكى تەشۋىشلىنىشكە قارشى دورىلار ئارقىلىق داۋالاش

بىلىش قىلىشى ۋە قورقۇشقا خىرىس ئېلان قىلىش ئارقىلىق داۋالاش

مەسلىھەت بېرىش ۋە سۆھبەت ئارقىلىق داۋالاش

ئارام ئالدۇرۇش مەشقىلىرى

ئۆز - ئۆزىنى داۋالاش ئۇسۇللىرى جەھەتتە يېتەكچىلىك قىلىش

ئاتونۇش مۇھىت تەشۋىشىنى يېڭىش جەھەتتىكى ئۆز - ئۆزىنى داۋالاش ئۇسۇللىرىدىن بەزىلىرى

ئاتونۇش مۇھىت تەشۋىشىنى يېڭىشنىڭ ئاچقۇچلۇق ئامىللىرىدىن بىرى تەشۋىشنىڭ ئالامەتلىرىنى

تىزگىنلەشنى ئۆگىنىۋېلىش ۋە ئۆزى قورقىدىغان مۇھىتقا (ياكى ئەھۋالغا) ئاستا - ئاستا سىڭىپ كىرىشتۈرۈش.

بۇ جەھەتتە، كۆپ قوللىنىلىدىغان ئۆز - ئۆزىنى داۋالاش مېتودلىرى تۆۋەندىكىلەرنى ئۆز ئىچىگە

ئالىدۇ:

ئاستا نەپەسلىنىش: بەك تېز نەپەسلىنىش ئالاقزادىلىك ئالامەتلىرىنى تېخىمۇ ئېغىرلاشتۇرۇۋېتىدۇ. شۇڭا، ئاڭلىق ھالدا نەپەسلىنىشنى ئاستىلىتىش. ھەر قېتىم نەپەس ئالغاندا، كۆكرەك قىسمىڭىزنىلا ئەمەس، قورسىقىڭىزنى كېڭەيتىشكە دىققەت قىلىڭ.

جىددىيلىكنى پەسەيتىش تېخنىكىسىنى ئىشلىتىش: بۇ چوڭقۇر تەپەككۇر قىلىش، مۇسكۇلنى بوشتىش ياكى دائىملىق چېنىقىش قاتارلىق ئۇسۇللارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۆزىڭىزگە ماس كېلىدىغان جىددىيلىكنى پەسەيتىش مېتودىنى تېپىش ئۈچۈن تۈرلۈك چارىلەرنى سىناپ بېقىڭ.

ئەھۋالىڭىزنى چۈشىنىش: ناتونۇش مۇھىت تەشۋىشىنى يېڭىش ئۈچۈن تەشۋىشنىڭ روھقا ۋە بەدەنگە قانداق تەسىر قىلىدىغانلىقىنى چۈشىنىش كېرەك.

تۇرمۇش ئۇسۇلىڭىزنى ئۆزگەرتىڭ: بۇ جەھەتتە، قەھۋە، ھاراق ۋە بەزى دورىلاردىن ساقلىنىشنىڭ پايدىسى بار. قەرەللىك چېنىقىش بېسىم پەيدا قىلىدىغان خىمىيەلىك ماددىلارنى كۆيدۈرۈپ، تەشۋىش دەرىجىسىنى تۆۋەنلىتىدۇ. بۇ جەھەتتە تېخىمۇ كۆپ ئۇچۇرغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن دوختۇردىن مەسلىمەت سوراڭ.

ئۆزىڭىز قورققان جايلارغا بېرىش قېتىم سانىڭىزنى تەدرىجىي كۆپەيتىڭ. شۇنداق قىلغاندا، شۇ يەرلەرگە بارغان تەقدىردىمۇ، ھېچقانداق يامان ئەھۋالغا دۇچ كەلمەيدىغانلىقىڭىزنى بايقاپ يېتەلەيسىز. بۇ جەھەتتە، ئالدى بىلەن ئىشەنچلىك دوستىڭىز ياكى دوختۇرىڭىز بىلەن بىللە، ئۆز نەزىرىڭىزدە تەھدىتى ئەڭ تۆۋەن بولغان جايغا بېرىڭ. بۇ جەرياندا، تەشۋىشىڭىزنى كونترول قىلىش ئۈچۈن ئاستا نەپەسلىنىڭ ۋە ئۆگەنگەن باشقا مېتودلارنى قوللىنىڭ. مۇشۇ رەۋىشتە تەكرار مەشىق قىلىش ئارقىلىق مۇئەييەن ئورۇن ياكى ئەھۋالغا بولغان تەشۋىشىڭىز تەدرىجىي تۆۋەنلەيدۇ. بۇ خىل چارە «سىستېمىلىق سېزىمىسىزلىك شىتۇرۇش» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ جەھەتتە كەسپىي روھىي ساغلاملىق خادىملىرىڭىزنىڭ كۆرسەتمىلىرى تولىمۇ مۇھىم.

ئىنگىلىزچىدىن ھېكمەت يار ئىبراھىم تەرجىمىسى

مەنبە:

<https://www.betterhealth.vic.gov.au/health/conditionsandtreatments/agoraphobia>

ئىسلامدا ئاياللارنىڭ ئورنى

ئا. ئەركىن

ئىسلامدا ئاياللارنىڭ ئورنى

ئا. ئەركىن

مىڭ يىللاردىن بېرى مۇسۇلمانلىق كىملىكى ئاستىدا ياشاپ كەلگەن مىللەت بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن، ئىسلامدا ئاياللارنىڭ قانداق ھۆرمەتلەنگەنلىكىگە ۋە قانداق ھەق - ھوقۇققا ئىگە ئىكەنلىكىنى بىلىشىمىز ئەڭ كەمىدە ئاياللارغا زورلۇق - زومبۇلۇق قىلىش، زۇلۇم قىلىش نەتىجىسىدە ئائىلە كىرىزىسىغا پېتىپ قېلىشىمىزدىن ساقلىنىشىمىزدىكى؛ چوڭ جەھەتتىن ئېيتقاندا ئىسلامنىڭ ئاياللارغا كۆرسەتكەن ھۆرمەت - ئىلتىپاتىدىن خەۋەرسىز ھالدا، بۇ ھەقتە كالىمىزغا ئورناپ قالغان بىر تەرەپلىمە چۈشەنچىلەردىن قۇتۇلۇپ، مۇسۇلمانلىق نامىغا لايىق كىشىلەردىن بولالىشىمىزدا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

ئۇنداقتا، ئىسلام قىز - ئاياللار ھەققىدە نېمە دەيدۇ؟ ئىسلام قىز - ئاياللارنىڭ شەنىنى، ئىززەت - ھۆرمىتىنى قايسى دەرىجىدە كۆتۈرگەن؟ بۇ ھەقتە ئىسلامنىڭ ئىككى ئاساسى بولغان قۇرئان ئايەتلىرى ۋە سەھىھ ھەدىسلەرنىڭ بۇ ھەقتىكى يوليورۇق - كۆرسەتمىلىرىنى ھوزۇرۇڭلارغا سۇندۇم. ئىسلامنىڭ ئاياللارغا بولغان مەيداننى ئۆزىمىزنىڭ تەسەۋۋۇرى بويىچە شەرھىلىگەننىڭ ئورنىغا، ئىسلامنىڭ ئاساسى بولغان قۇرئان بىلەن سۈننەتنىڭ بۇ ھەقتىكى كۆرسەتمىسىنى ئوچۇق - ئاشكارا رەۋىشتە بايان قىلساق، ئىسلامنىڭ ئاياللارغا قانداق قارايدىغانلىقى روشەن رەۋىشتە مەلۇم بولىدۇ، ئىنشائاللاھ.

ئىسلام ئانىنى ھۆرمەتلەشنى ئاللاھقا ئىبادەت قىلىشنىڭ كەيدىنىلا تۇرىدىغان ئەڭ چوڭ پەرز قىلىپ

بېكىتكەن

ئاللاھ قۇرئاندا مۇنداق دەيدۇ: {بىز ئىنساننى ئاتا - ئانىسىغا ياخشىلىق قىلىشقا بۇيرۇدۇق.} (سۈرە ئەنكەبۇت، 8 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى)

ئاللاھ قۇرئاندا يەنە مۇنداق دەيدۇ: {(ئى ئىنسان!) ماڭا ۋە ئاتا - ئاناڭغا شۈكۈر قىلغىن، ئاخىر قايتىدىغان جاي مېنىڭ دەرگاھىمدۇر.} (سۈرە لوقمان، 14 - ئايەت)

ئاللاھ قۇرئاندا يەنە مۇنداق دەيدۇ: {بىز ئىنساننى ئاتا - ئانىسىغا ياخشىلىق قىلىشقا بۇيرۇدۇق. ئىنساننى ئانىسى مۇشەققەت بىلەن قورساق كۆتۈرۈپ، مۇشەققەت بىلەن تۇغدى. ئۇنىڭغا قورساق كۆتۈرۈش مۇددىتى ۋە ئۇنى سۈتتىن ئايرىش مۇددىتى 30 ئايدۇر.} (سۈرە ئەھقاف، 15 - ئايەت)

ئاللاھ قۇرئاندا يەنە مۇنداق دەيدۇ: {پەرۋەردىگارنىڭ پەقەت ئۇنىڭ ئۆزىگىلا ئىبادەت قىلىشىڭلارنى ۋە ئاتا - ئاناڭلارغا ياخشىلىق قىلىشىڭلارنى تەۋسىيە قىلدى. ئۇلارنىڭ بىرى، يا ئىككىلىسى سېنىڭ قول ئاستىڭدا بولۇپ ياشىنىپ قالسا، ئۇلارغا ئوھوي دېمىگىن (يەنى ماللىقنى بىلدۈرىدىغان شۇنچىلىك

سۆزنىمۇ قىلمىغىن)، ئۇلارنى دۈشكەلمىگىن، ئۇلارغا ھۆرمەت بىلەن يۇمشاق سۆز قىلغىن. { (سۈرە ئىسرا، 23- ئايەت)

ئەبۇ ھۈرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن مۇنداق رىۋايەت قىلىندۇ: بىرەيلەن پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ يېنىغا كېلىپ «ئى ئاللاھنىڭ رەسۇلى! مەن ياخشىلىق قىلىشقا ئەڭ ھەقلىق كىشى كىم؟» دەپ سورىدى. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم «سېنىڭ ئاناڭ» دېدى. ئۇ كىشى «ئاندىنچۇ؟» دېدى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم «سېنىڭ ئاناڭ» دېدى. ئۇ كىشى يەنە «ئاندىنچۇ؟» دېدى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم «سېنىڭ ئاناڭ» دېدى. ئۇ كىشى «ئاندىنچۇ؟» دەپ سورىۋىدى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم «داداڭ» دېدى. (بۇخارى 5626؛ مۇسلىم 5248)

(ئىسلامنىڭ ئاتا-ئانىلار ھەققىدىكى كۆرسەتمىلىرى توغرىلۇق تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشەنچىگە ئېرىشمەكچى بولسىڭىز، ژۇرنىلىمىزنىڭ 28- سانىدا ئېلان قىلىنغان «ئىسلامدا ئاتا-ئانىنى ھۆرمەتلەش توغرىسىدىكى كۆرسەتمىلەر» ناملىق ماقالىمىزگە مۇراجىئەت قىلغايىسىز.)

ئىسلام ئاياللارغا ياخشى مۇئامىلە قىلىشنى پەرز قىلىپ بېكىتكەن؛ ئۇلارنى خورلاشنى، قالايمىقان ئۇرۇپ-دۇمبالاشنى ھارام قىلىپ بەلگىلىگەن

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئاياللارغا ياخشى مۇئامىلىدە بولۇڭلار.» (بۇخارى 3331- ھەدىس، مۇسلىم 1468- ھەدىس)

پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېگەن: «سىلەرنىڭ ئەڭ ياخشىڭلار ئائىلىسىگە ئەڭ ياخشى مۇئامىلە قىلىدىغانلاردۇر. ئاراڭلاردا مەن ئائىلىمگە ئەڭ ياخشى مۇئامىلە قىلغۇچىمەن.» (تىرمىزى 3895- ھەدىس، ئىبنى ماجە 1977- ھەدىس)

پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېگەن: «ئايالنىڭ بىلەن خالىغىنىڭچە يېقىنچىلىق قىل؛ ئۆزۈڭ يېسەڭ ئۇنىڭغىمۇ يېگۈز، ئۆزۈڭ كەيسەڭ ئۇنىڭغىمۇ كەيگۈز، ئۇنىڭ يۈزىگە يامان سۆز قىلما، ئۇنى ئۇرما.» (سەھىھ جامىئۇس سەغىر 17؛ سەھىھ ئەبۇ داۋۇد 2143؛ ھەسەن سەھىھ)

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھادىن مۇنداق دەيدۇ: «پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم خىزمەتچىسىنى ياكى ئاياللىرىنى قەتئىي ئۇرۇپ باقمىغان.» (ئەبۇ داۋۇد 4786)

ئىسلام ئەر كىشىنىڭ ئۆزىگە خىراجىئەت قىلىپ، ئايالغا كەلگەندە خىراجىئەت قىلىشتىن باش تارتىشنى چەكلەيدۇ

ئاللاھ قۇرئاندا مۇنداق دەيدۇ: {ئاياللىرى ئۈستىدە ئەرلەرنىڭ ھەقلىرى بولغىنىدەك، ئەرلىرى ئۈستىدە ئاياللارنىڭمۇ ھەقلىرى بار.} (سۈرە بەقەرە، 228- ئايەتنىڭ بىر قىسمى)

مۇئاۋىيە ئىبنى ھەدىيان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دەيدۇ: مەن رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمدىن «ئى ئاللاھنىڭ رەسۇلى! ئاياللارنىڭ بىزنىڭ ئۈستىمىزدىكى ھەققى نېمە؟» دەپ سورىغان

ئىدىم، رەسۇلۇللاھ «ئۆزۈڭ يېسەڭ، ئايالىڭغىمۇ يېگۈزۈشۈڭ. ئۆزۈڭ كىيسەڭ ئايالىڭغىمۇ كىيگۈزۈشۈڭ، يۈزىگە يامان سۆز قىلماسلىقىڭ ۋە ئۇنى ئۇرماسلىقىڭدۇ» دېدى. (ئەبۇ داۋۇد 244۱2؛ ئىبنى ماجە 1850؛ ئەھمەد 446۱4)

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئايالىرىڭلارنىڭ ھالىدىن ياخشى خەۋەر ئېلىڭلار.» (ترمىزى 1851؛ ئىبنى ماجە 1163)

ئىمام ئىبنى قۇدامە مۇنداق دېگەن: ئىسلام ئالىملىرى — ئايال كىشى ئېرىگە قارشى چىقىدىغان ئاياللاردىن بولمىغان تەقدىردە — ئەر كىشىنىڭ ئايالىنىڭ خەرج-خىراجىتىنى قىلىپ بېرىشىنىڭ پەرزلىكىدە ئىجمائىقا \ ئىتتىپاققا كەلگەن. بۇنىڭ پەرزلىكىدە ئىجمائىقا بارلىقىنى ئىبنى مۇنزىر ۋە باشقىلار نەقىل قىلغان. (564۷)

ئىمام ئىبنى ھەجەر ئەسقىلانىي (ۋاپاتى: ھىجرىيە 852؛ مىلادىيە 1474-يىلى) سەھىھۇل بۇخارىنىڭ شەرھى «فەتھۇل بارى» ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دېگەن: كىشىنىڭ ئايالىنىڭ چىقىملىرىنى قىلىپ بېرىشىنىڭ پەرز ئىكەنلىكى توغرىسىدا بارچە ئىسلام ئالىملىرى ئىجمائىقا \ ئىتتىپاققا كەلگەن. (فەتھۇلبارى 498۱9)

ئەگەر ئەر كىشى ئايالىنى قويىۋەتكەن بولسا، قويىۋېتىلگەن ئايال ئۈچ ئايىل ئىددەت تۇتىدۇ. بۇ جەرياندا ئايالىنىڭ خىراجىتىنى ئەر كىشىنىڭ قىلىپ بېرىشى ئىسلامدا بەلگىلەنگەن. ئاللاھ بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: {تالاق قىلىنغان ئاياللارغا قائىدە بويىچە نەپىقە بېرىش لازىم. (ئۇ) تەقۋادارلارنىڭ ئۆتەشكە تېگىشلىك مەجبۇرىيىتىدۇر.} (سۇرە بەقەرە، 241-ئايەت)

ئىسلامدا ئايالغا ياخشى مۇئامىلە قىلىش ۋە ئاسراش گۈزەل ئەخلاقنىڭ ۋە ھەقىقىي ئىماننىڭ سىمۋوللىرىدىن بىرى دەپ قارىلىدۇ

جاھىلىيەت دەۋرىدە ئەرلەر ئاياللارنى خالىغانچە ئىدارە قىلاتتى. بىر ئايالنىڭ ئېرى ئۆلۈپ كەتسە، ئۇ ئايال ئۆلۈپ كەتكەن ئېرىنىڭ باشقا ئايالىدىن بولغان ئوغلى ياكى ئېرىنىڭ ئاكا-ئىنىلىرى قاتارلىق تۇغقانلىرى تەرىپىدىن قۇلغا ئوخشاش تۇتۇپ تۇرۇلاتتى. ئەر كىشى ئۆلسە، ئايال كىشى ئەر كىشىنىڭ ئورۇنباسارلىرىغا مىراس سۈپىتىدە قالاتتى. ئاللاھ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ئىسلام شەرىئىتى بىلەن پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتىش ئارقىلىق، ئاياللارغا قىلىنغان بۇنداق خورلۇقنى ئەمەلدىن قالدۇردى. قۇرئاندا مۇنداق دەيدۇ: {ئى مۆمىنلەر! ئاياللارغا زورلۇق قىلىپ، ئۇلارنى مىراس قىلىپ ئالماق (يەنى بىر ئادەمنىڭ قولىدىن يەنە بىر ئادەمنىڭ قولىغا ئۆتۈپ تۇرىدىغان مال ئورنىدا قىلىۋالماق) سىلەرگە دۇرۇس بولمايدۇ؛ ئۇلار ئويۇنچۇق بىر پايھىشە ئىشىنى قىلمىغان ھالەتتە، سىلەر ئۇلارغا بەرگەن مەھرىدىن بىر قىسمىنى يۇلۇۋېلىش ئۈچۈن، ئۇلارغا بېسىم ئىشلەتمەڭلار، ئۇلار بىلەن چىرايلىقچە تىرىكچىلىك قىلىڭلار، ئەگەر ئۇلارنى ياقتۇرمىساڭلار (سەۋر قىلىڭلار)، چۈنكى سىلەر ياقتۇرمايدىغان بىر ئىشتا اللە كۆپ خەيرىيەتلەرنى پەيدا قىلىشى مۇمكىن.} (سۇرە نىسا، 19-ئايەت)

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن بايان قىلىنغان ھەدىستە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: مۆمىنلەرنىڭ ئىچىدە ئىمانى ئەڭ كامىراتقى ئۇلارنىڭ ئەخلاقى ئەڭ گۈزەل بولغانلىرىدۇر. سىلەرنىڭ ياخشىلىرىڭلار ئۆز ئاياللىرى ئۈچۈن ئەڭ ياخشى ئەخلاقتا بولغانلىرىڭلاردۇر. (تىرمىزى رىۋايىتى 1162 - ھەدىس)

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «سىلەردىن بىرەيلەن ئايالنى (جاھىلىيەتتىكى كىشىلەر) قۇلنى ئۇرغاندەك قۇرمىسۇن.» (بۇخارى 4908)

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاغرىق ئايالى ئۈچۈن پۇچىلىنىشى

ئائىشە رەزىيەللاھۇئەنھا مۇنداق دەيدۇ: پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بەقىدىن قايتىپ كەلگەندە مېنىڭ بېشىم ئاغرىپ قالغانىتى، ۋاي بېشىم دەپ ياتسام، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام كىرىپ: ئى ئائىشە سىنىڭ ئۈچۈن مېنىڭ بېشىم ئاغرىسۇن دېگەن. (ئىبنى ماجە رىۋايىتى 1465 - ھەدىس)

ئىسلامدا شەھىدلىك ئىنتايىن يۇقىرى مەرتىۋە بولۇپ، شەھىدكە جەننەتنىڭ ئەڭ ئۈستىنى بېرىلىدۇ. ئىسلام تۇغۇتىدا ۋاپات بولغان مۇسۇلمان ئايالغا مانا مۇشۇ يۇقىرى مەرتىۋىنى بەرگەن پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېگەن: «تۇغۇتىدا ۋاپات بولغان (مۆمىنە) ئايال شەھىدتۇر.» (مالىك، ئەھمەد، ئىبنى ماجە، نەسائىي، ئەبۇ داۋۇد؛ سەھىھۇلجامى 2096)

ئىسلامدا تۇل ئاياللارغا غەرەزسىز ياخشىلىق قىلىشنى ئاللاھنىڭ دىنىنى ئۈستۈن قىلىش ئۈچۈن كۈرەش قىلغان مۇجاھىد بىلەن تەڭ قاتاردا تىزغان پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېگەن: «تۇل ئاياللارغا ۋە غېرىپ - مىسكىنلەرگە ياخشىلىق قىلىپ، ھالىدىن خەۋەر ئالغۇچى ئاللاھ يولىدا جىھاد قىلغان مۇجاھىدقا ئوخشاش.» (تەبرىنى ئەلئەۋسەت؛ ئەلبانى سەھىھۇلجامى 1476)

ئىسلامدا باشقا دىنلاردىكىدەك ھەيزدار ئايال ئېرى تەرىپىدىن پەس كۆرۈلمەيدۇ ۋە يەكلەنمەيدۇ

ئەنەس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن مۇنداق رىۋايەت قىلىنىدۇ: يەھۇدىيلار ئايالى ھەيزدار بولسا ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ يەپ ئىچمەيتتى. بۇ ۋەجىدىن پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېگەن: «(ھەيزدار ئايال بىلەن) جىنسىي مۇناسىۋەتتىن باشقا ھەممە ئىشنى قىلىڭلار.» (مۇسلىم؛ بۇلۇغۇلمەرام 141)

ئىسلامدا ئەسىرگە چۈشۈپ قالغان، تۈرمىگە كىرىپ قالغان ئاياللارنى قۇتقۇزۇش جەننەت بىلەن مۇكاپاتلىنىدىغان كاتتا ساۋابلىق ئەمەل قىلىپ بەلگىنەنگەن

كەئىب ئىبنى مۇررە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىندۇكى ، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېگەن: «باشقا ئايالى ئازاد قىلغان (ھەر قانداق) مۇسۇلمان ئايال ، قىيامەت كۈنى ئوتتىن ئازاد قىلىندۇ.» (ئەبۇ داۋۇد؛ بۇلۇغۇل مەرام 1464)

ئىسلامدا ئايال كىشىنىڭ يولدىشىنىڭ مال - مۈلكىنى يولدىشىنىڭ رۇخسىتىسىز ياخشىلىق يوللىرىغا سەرپ قىلىشىمۇ ، ئايال كىشىگە ساۋاب بېرىلىدۇ دەپ بەلگىلەنگەن

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىندۇكى ، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېگەن: «ئەگەر ئايال كىشى ئېرىنىڭ رۇخسىتىسىز ئۇنىڭ مال مۈلكىدىن سەدىقە قىلسا ، ئېرى ئېرىشكەن ساۋابىنىڭ يېرىمىغا ئېرىشىدۇ.» (بۇخارى 2066)

ئىسلام جەڭدە دۈشمەنگە تەۋە ئاياللارنى ۋە بالىلارنى ئۆلتۈرۈلۈشىنى چەكلەيدۇ

ئىسلام مۇسۇلمان ئاياللارنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىنى ھىمايە قىلىپلا قالماي ، مۇسۇلمان بولمىغان ، ھەتتا دۈشمەن قەۋمنىڭ قىز - ئاياللىرىنىڭ جېنىغا زىيان سېلىشىنىمۇ چەكلەنگەن .

سەھىل ئىبنى سەئىد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن مۇنداق رىۋايەت قىلىندۇ: پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم بىر غازاتتا بىر ئايالنى ئۆلتۈرۈلگەن ھالەتتە كۆرۈپ ، ئاياللار بىلەن بالىلارنى ئۆلتۈرۈشتىن توستى . (بۇخارى 3014)

ئىسلامدا ئاياللىرىنىڭ ئارىسىدا ئادالەتلىك بولمىغۇچىغا قاتتىق ئېغىر تەھدىت بار

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىندۇكى ، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېگەن: «بىر ئەر كىشىنىڭ ئىككى ئايالى بولۇپ ، ئىككى ئايالى ئارىسىدا ئادىللىق قىلمىسا ، قىيامەت كۈنى يېرىمى يوق ھالەتتە كېلىدۇ.» (ترمىزى ، ھاكىم ؛ سەھىھۇلجامى 761)

ئىسلامدا پەرزەنتى ۋاپات بولۇپ كەتكەن مۇسۇلمان ئايالغا كاتتا خۇش خەۋەر بېرىلگەن

ئىسلام ئەرلەرنى تۇغۇمچان ئاياللار بىلەن ئۆيلىنىشكە بۇيرۇغان بولۇپ ، ئىسلام ئۆلىمالىرى «كىشى ئۆيلەنمەكچى بولغان ئايال كىشىنىڭ تۇغۇمچان ياكى ئەمەسلىكى ئۇ ئايالنىڭ ئانىسى ، ئاچا - سىڭلىرى ، ھاممىلىرى قاتارلىقلارنىڭ تۇغۇمچاي ياكى ئەمەسلىكىگە ، يەنى نەچچە بالا تۇغقانلىقىغا قاراپ بىلەلەيدۇ» دېگەن . ئىسلام نەسلىنى ئاۋۇتۇش كۈچەپ تەرغىپ قىلىنغان بولۇپ ، نەسلىنىڭ ئاۋۇشى مىللەتنىڭ كۈچىيىشىدىكى ، يوقاپ كېتىشتىن ياكى سانىنىڭ ئاز بولۇشى سەۋەبلىك خارلىققا قېلىشتىن ساقلىنىپ قېلىشتىكى ئەڭ مۇھىم ئامىللاردىن بىرىدۇر . ناۋادا ئايال كىشىنىڭ بالىلىرى ئۆلۈپ كەتسە ، بۇ مۇسبەت ئانا بولغۇچى ئۈچۈن ھاياتىدىكى ئەڭ ئېغىر مۇسبەتتۇر . پەرزەنتىنى جاپا تارتىپ قورساق كۆتۈرۈپ ، ئاچچىق تولغاق يەپ ، مىڭ ئۆلۈپ مىڭ تىرىلىپ تۇغقان ئايال ئۆز يۈرەك پارىسىدىن ئايرىلىپ قالسا ، بۇ ھال ئۇنىڭ

ئۈچۈن ئۆلۈمدىنمۇ بەتتەردۇر. مېھرىبان ئاللاھ پەيغەمبىرىنىڭ تىلى بىلەن بۇنداق مۇسۇلمان ئاياللارغا تەسەللىي بېرىپ، ئۇلارنىڭ تارتقان ئازابى ۋە زىيىنىنىڭ بەدىلىگە ئۇلارنى جەننەت بىلەن مۇكاپاتلايدىغانلىقى پەيغەمبىرىنىڭ تىلى ئارقىلىق خەۋەر بەرگەن.

ئەبۇ سەئىد خۇدرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىندۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېگەن: «قايسى بىر (مۆمىنە) ئايالنىڭ ئۈچ بالىسى ئۆلۈپ كەتسە، بۇ بالىلار قىيامەت كۈنى ئۇ ئايال ئۈچۈن دوزاختىن پەردە بولىدۇ.» (بۇخارى؛ ئەلبانى سەھىھۇل جامىئى 2706)

ئەنەس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىندۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم «كىمكى ئۈچ پەرزەنتىدىن (ئايىرىلىپ قالغىنى ئۈچۈن) ساۋاب ئۈمىد قىلسا، ئاللاھ ئۇنى جەننەتكە كىرگۈزىدۇ» دېدى. بىر ئايال ئورنىدىن تۇرۇپ «ئىككى پەرزەنتىدىن ساۋاب ئۈمىد قىلسىچۇ؟» دەپ سورىدى. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم «ئىككى پەرزەنتىدىن (ئايىرىلىپ قالغىنىغا ساۋاب ئۈمىد قىلسىمۇ)» دېدى. ئۇ ئايال مۇنداق دەيدۇ: مەن «بىر پەرزەنتىدىن (ئايىرىلىپ قالسىچۇ)» دەپ سوراشنى ئۈمىد قىلىپ كەتتىم. (نەسائىي 1872)

ئىسلامدىكى پەرزەلەرنى ئادا قىلغان، ئىپتىتىنى ساقلىغان ئايالغا جەننەت بىلەن خۇش خەۋەر بېرىلگەن

ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىندۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېگەن: «ئەگەر بىر ئايال بەش ۋاخ نامىزىنى كامىل ئوقۇسا، رامزان روزىسىنى تۇتسا، ئىپتىتىنى ساقلىسا، ئېرىگە ئىتائەت قىلسا، ئۇ ھالدا (قىيامەتتە) پەرىشتىلەر ئۇنىڭغا: «جەننەتنىڭ خالىغان ئىشىكىدىن جەننەتكە كىرىۋېلىش» دەيدۇ.» (مۇسەد ئىمام ئەھمەد 1664)

ئىسلامدا مەيلى توي قىلمىغان قىز بولسۇن، ياكى توي قىلىپ ئاجراشقا چوكان بولسۇن، ئۇلارنى

ئۇلارنىڭ رازىلىقىسىز ئەرگە بېرىۋېتىش چەكلەنگەن

ئەبۇ ھۈرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىندۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم: «چوكاننىڭ مەسلىھەتى ئېلىنمىغۇچە ئۇنى نىكاھلاشقا بولمايدۇ. توي قىلمىغان قىزنىڭ رازىلىقى ئېلىنمىغۇچە ئۇنى نىكاھلاشقا بولمايدۇ» دېدى. ساھابىلەر «توي قىلمىغان قىزنىڭ رازىلىقى قانداق بولىدۇ؟» دەپ سورىۋىدى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم «ئۇنىڭ رازىلىقى سۈكۈت قىلىشىدۇر» دېدى. (بۇخارى 6970)

ئەبۇ ھۈرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن رىۋايەت قىلىندۇكى، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېگەن: «توي قىلىپ باقمىغان قىزنىڭ رازىلىقىسىز نىكاھى قىلىنمايدۇ؛ چوكانغا مەسلىھەت سېلىنماستىن نىكاھى قىلىنمايدۇ.» (بۇخارى 6969)

ئىسلامدا قىز-ئاياللارنى ئۇلار خالىمايدىغان، كۆڭلى تارتمايدىغان كىشىلەرگە ياتلىق قىلىشنى

چەكلەيدۇ

ھەزرىتى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دېگەن: «ياش قىزلارنى كۆرۈمسىز ۋە بويى پاكىر ئەرلەرگە زورلىماڭلار. چۈنكى، (سىلەر ئاياللىرىڭلارنىڭ گۈزەل بولۇشىنى ياقتۇرغۇنىڭلاردەك) ئۇلارمۇ ئېرىنىڭمۇ مۇشۇنداق بولۇشىنى ياخشى كۆرىدۇ.» (مۇسەنەفى ئىبنى ئەبى شەيبە، 17962 - نومۇر)

ئىسلامدا بویتاق قىز - ئاياللارنى زورلاپ ياتلىق قىلىش ھارام ھېسابلىنىدۇ. ئەگەر بىر دادا ياكى قىزغا ئىگىدارچىلىق قىلغۇچى كىشى قىزنىڭ رازىلىقىسىز ئۇنى ھەر قانداق بىر ئەرگە نىكاھلاپ بەرگەن بولسا، قىزنىڭ مۇتلەق رەۋىشتە بۇنداق نىكاھنى بۇزۇش ھوقۇقى بولىدۇ.

ئىسلامدا قىز پەرزەنتىنى ياخشى بېقىپ چوڭ قىلىشنىڭ مۇكاپاتى

ئىسلام كېلىشتىن ئاۋۋال مەيلى ئەرەپلەردە بولسۇن، مەيلى باشقا مىللەتلەردە بولسۇن قىز - ئاياللارنى تۆۋەن كۆرۈش ئادىتى ئومۇميۈزلۈك مەۋجۇت ئىدى. ئەرەپ جەمئىيىتىدە باشقا جاھىلىيەت جەمئىيەتلىرىدىكىگە ئوخشاشلا ئايالى قىز تۇغسا ئەر كىشى بۇنى ئۆزى ئۈچۈن خورلۇق دەپ قارايتتى ۋە غەزەپناك بولاتتى. ئاللاھ بۇ ھەقتە قۇرئاندا مۇنداق دېگەن: {ئەگەر ئۇلارنىڭ بىرىگە مەرھەمەتلىك ئاللاھقا مەسەل قىلغان نەرسە (يەنى قىز بالا) بىلەن بېشارەت بېرىلسە (يەنى خوتۇننىڭ قىز تۇغقانلىقى خەۋەر قىلىنسا)، قايغۇغا چۆمگەن ھالدا ئۇنىڭ يۈزى قارىداپ كېتىدۇ.} (سۈرە زۇخروف، 17 - ئايەت) يەنە بىر ئايەتتە مۇنداق دېيىلگەن: {ئۇلارنىڭ بىرىگە (خوتۇننىڭ) قىز تۇغقانلىقى خوش خەۋىرى يەتكۈزۈلسە، چىرايى ئۆزگىرىپ، غەزەپناك بولۇپ كېتىدۇ.} (سۈرە نەھل، 58 - ئايەت)

ئەرەپ جەمئىيىتىدە ھەتتا ئىش شۇ دەرىجىگە يەتكەن ئىدىكى، ئايالى قىز تۇغسا، قىز بوۋاقدىكى تىرىك كۆمۈۋېتىدىغان ئەھۋال كەڭ ئەۋج ئالغان ئىدى، ئاللاھ قىيامەت كۈنى تىرىك كۆمۈۋېتىلگەن قىزدىن ئۇ ئۇچرىغا زۇلۇم ھەققىدە سورىلىدىغانلىقىنى ھەققىدە مۇنداق دەيدۇ: {تىرىك كۆمۈۋېتىلگەن قىزدىن سەن قايسى گۇناھ بىلەن ئۆلتۈرۈلۈدۈڭ؟ دەپ سورالغان چاغدا} (سۈرە تەكۋىر، 9 - ئايەت)

پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەلسەلەم مۇنداق دېگەن: «كىمىنىڭ ئۈچ قىزى بولسا، قىزىنىڭ يېمەك - ئىچمەك ۋە كىيىم - كېچىكىنى قىلىپ بېرىشتە سەبىرچان بولسا، بۇ قىزلار قىيامەت كۈنى ئۇنى دوزاخ ئوتىدىن قوغداپ قالىدۇ.» (ئىبنى ماجە 3669 - نومۇرلۇق ھەدىس)

ئىسلامدا ئاچا - سىڭلىسىغا ياخشى قارىغان ئەر كىشىگە جەننەت بىلەن خۇش خەۋەر بېرىلگەن

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «كىمىنىڭ ئۈچ قىزى ياكى ئۈچ ئاچا - سىڭلىسى بولسا، ۋەياكى ئىككى قىزى ياكى ئىككى ئاچا - سىڭلىسى بولسا، ئۇلارغا ياخشى مۇئامىلە قىلسا، ئۇلار ھەققىدە ئاللاھتىن قورقسا، بۇنداق كىشى جەننەتكە كىرىدۇ.» (سەھىھ ئىبنى ھىببان 190\2)

ئىسلام جاھىلىيەت دىنلىرىنىڭ ئەكسىچە، ئاياللارغا مىراس ئايرىشنى بەلگىلىگەن

ئىمام قۇرتۇبى مۇنداق دېگەن: جاھىلىيەتتە كىشىلەر كىچىك بالغا ياكى ئايال كىشىگە مېراس بەرمەيتتى. <مېراس دېگەن پەقەتلا ئات ئۈستىدە قىلىچ بىلەن جەڭ قىلالايدىغان ۋە غەنىمەت ئالالايدىغان ئەرلەر ئۈچۈندۇر> دېيىشەتتى. (قۇرتۇبى تەپسىرى 51\5) ئىسلامدا بولسا ئاياللارنىڭمۇ تېگىشلىك مېراس ئېلىش ھوقۇقى بەلگىلەندى. بەزىلەر، ئىسلامدا نېمىشقا ئايال كىشى ئەر كىشى ئالغان مېراسنىڭ يېرىمىنى ئالىدۇ، دېيىشىدۇ. ئەسلىدە، ئىسلامدا ئايال كىشى دائىملا ئەر كىشى ئالغان مېراسنىڭ يېرىمىنى ئالمايدۇ. مەسىلەن، بىر قىزنىڭ دادىسى ئۆلۈپ كەتسە، ئۇنىڭ دادىسىنىڭ ئاكا ئىنىلىرىمۇ بولسا، بۇ دادىدىن ئۇ قىزغا ۋە ئاكا ئىنىلىرىگىمۇ تېگىشلىك مېراس ئايرىلىدىغان بولۇپ، بۇ ھالەتتە قىزغا ئايرىلغان مېراس، قىزنىڭ تاغلىرىغا ئايرىلغان مېراستىن كۆپ بولىدۇ. ئەمدى، بۇ قىزنىڭ ئاكىسى ياكى ئىنىسى بولسا، ئۇنىڭغا ئايرىلىدىغان مېراس بىر تۇغقان ئاكا-ئىنىلىرىغا ئايرىلىدىغان مېراسنىڭ يېرىمىدۇر. بۇنىڭ سەۋەبى، ئىسلامدا ئەرلەرنىڭ ئائىلىسىنى، بالىلىرىنى، ئايالىنى، ئانىسىنى ۋە ئاچا-سىڭىلىسىنى بېقىش مەجبۇرىيىتى بار، ئەمما ئايال كىشىنىڭ مەيلى ئېرىنى، مەيلى دادىسىنى، مەيلى ئاكا-ئۇكىلىرىنى خىراجەت قىلىپ بېقىش مەجبۇرىيىتى يوق. ئىسلامنىڭ ئائىلە تۈزۈمىدە ئەر كىشىگە يۈكلەنگەن يۈك ئايال كىشىگە يۈكلەنگەن يۈكتىن كۆپ ئۈستۈندۇر، بۇمۇ ئوخشاشلا ئاياللارنى ئاسراپ، كۆيىنىپ، ئۇلارغا ئېغىر يۈك ئارتىشنىڭ دۇرۇس ئەمەسلىكىدىن بەلگىلەنگەن ھۆكۈمدۇر. بۇنداق بولغان ئىكەن، تەبئىي رەۋىشتە ئەر كىشىگە لازىم بولىدىغان ئىقتىساد ئايال كىشىگە لازىم بولىدىغان ئىقتىسادتىن كۆپ ئۈستۈن بولىدۇ. ئىسلامدا ئايال كىشى مەيلى ئۆزىنى، مەيلى باشقا ھېچكىمنى ئىشلەپ تېپىپ بېقىش مەجبۇرىيىتى يوق، دەپ بەلگىلەنگەنلىكتىن، ئايال كىشىنىڭ ئائىلىنىڭ چىقىملىرىنى قىلىش، پەرزەنتلەرنىڭ ۋە ئۆزىگە كىشىلەرنىڭ چىقىملىرىنى قىلىش دەيدىغان ئەھۋال مەۋجۇت ئەمەس. ئەر كىشى بولسا تۈرلۈك جاي ۋە كىشىلەرگە پۇل-مال سەرپ قىلىپ ئۆز مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلىشى پەرز. بۇ سەۋەبلىك، ئاللاھ ئوخشاش دەرىجىدىكى ئەر ۋە ئايالغا مېراس ئايرىغاندا، ئاياللارغا ئەرلەرگە بېرىلىدىغان مېراسنىڭ يېرىمىنى بېرىشىنى بەلگىلىگەن. بۇ ئىسلامنىڭ ئاياللارنى تۆۋەن كۆرگىنى ئەمەس، ئەر ۋە ئاياللارنىڭ مەجبۇرىيىتىنى چىقىش قىلىپ تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ شارائىتىغا يارىشا ئادالەت بىلەن ھۆكۈم چىقارغانلىقى ھېسابلىنىدۇ. بۇ خۇددى، بىر ئائىلىدە ئىككى پەزەنت بولۇپ، چوڭ ئوغۇل 20 ياشتا، كىچىكى قىز بەش ياشتا بولسا، سەپەرگە ماڭغان دادىنىڭ ئۆيىگە خىراجەت قىل دەپ ئوغلىغا ئون مىڭ سوم بېرىپ، قىزىغا بەش ئون سوم بېرىپ سەپەرگە چىقىپ كەتكەنلىكىگە ئوخشايدۇ. ئەقلى جايىدا ھېچقانداق ئادەم، بۇ دادىنى ئادالەتسىز، زالىم دادا دېمەيدۇ.

ئىسلامدا ئەرنىڭ ئايالغا كۆپلەپ ياخشىلىق قىلىشى تەشۋىق قىلىنغان

پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېگەن: ((إِذَا سَقَى الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ الْمَاءَ أَجْرًا)) «ئەر كىشى ئايالغا سۇ ئىچكۈزسىمۇ، بۇنىڭ ئۈچۈن ساۋابقا ئېرىشىدۇ.» (سەھىھ جامئۇس سەغىر 602، سەھىھ)

پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېگەن: «مېنى ئاجىزلاردىن ئىزدەڭلار. چۈنكى، سىلەر پەقەتلا ئاجىزلىرىڭلار سەۋەبلىك رىزىقلاندۇرىلىسىلەر ۋە ياردەمگە ئېرىشىسىلەر.» (سەھىھ ئەبۇ داۋۇد 2594؛ ترمىزى 1702؛ سەھىھ مۇسەند ئەھمەد 1044)

پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەسسەللەم مۇنداق دېگەن: «مەن سىلەرگە يېتىملىرى ۋە ئاياللاردىن ئىبارەت ئىككى تۈرلۈك ئاجىزلارنىڭ ھەققىنى يېيىشنى ھارام قىلىمەن.» (ئەلبانى - سەھىھ جامئۇس سەغىر، 2447)

ئىسلامدا ئەر كىشى ئائىلىدە ئايالغا ياردەملىشىپ ئۆي ئىشلىرىنى قىلىپ بېرىشى تەرغىپ قىلىنغان

ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھادىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئائىلىدە قىلىدىغان ئىشلىرى توغرىسىدا سورالغاندا: ئاياللىرىنىڭ ئائىلە ئىشلىرىغا ياردەملىشەتتى، ناماز ۋاقتى بولغاندا نامازغا چىقىپ كېتەتتى دېگەن. (بۇخارىي رىۋايىتى 676 - ھەدىس)

يۇقىرىقى ھەدىستىن، ئىسلام ئۆلىمالىرى ئەر كىشىنىڭ ئائىلىدە ئايالغا ياردەملىشىپ سۈننەت دەپ ھۆكۈم چىقارغان.

ئىسلامدا ئەر كىشىنىڭ بۇزۇپ چېچىشتىن، كۆز - كۆز قىلىشتىن خالىي ھالدا ئايالى ئۈچۈن پۇل - مال

سەرپ قىلىشى ئۈستۈن ساۋابلىق ئەمەل دەپ قارىلىدۇ

ئەبۇ ھۈرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ھەدىس بايان قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەسسەللەم مۇنداق دېگەن ئىدى: «سەن ئاللاھ يولىدا سەرپ قىلغان بىر دىنار، قۇل ئازاد قىلىش ئۈچۈن سەرپ قىلغان بىر دىنار، پېقىرغا سەدىقە قىلغان بىر دىنار، ئايالنىڭ ئۈچۈن سەرپ قىلغان بىر دىنار قاتارلىقلار چىقىملىرىنىڭ ئىچىدە، ساۋابى ئەڭ چوڭ بولغىنى كىشىنىڭ ئايالغا سەرپ قىلغان بىر دىناردۇر.» (مۇسلىم 692\2)

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئاللاھنىڭ رازىلىقىنى كۆزلەپ قىلغان ھەر بىر خىراجىتىڭ ئۈچۈن ساۋابقا ئېرىشىسەن، ھەتتا ئايالنىڭ ئاغزىغا سالغان لوقما ئۈچۈنمۇ ساۋاب تاپىسەن.» (بۇخارىي 2742؛ مۇسلىم 1628؛ ئەبۇ داۋۇد 2864؛ مۇسنىد ئىمام ئەھمەد 63\3؛ سەھىھ ئىبنى ھىببان 7261؛ رىيازۇس سالىھىن 6)

جابر ئىبنى ئابدۇللاھ رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ رەسۇلۇللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەسسەللەمنىڭ ۋىدالىشىش ھەجىدە مۇنداق دېگەنلىكىنى بايان قىلغان: «ئاياللار جەھەتتە ئاللاھتىن قورقۇڭلار! ئۇلار سىلەرنىڭ قولۇڭلاردىكى ئەسىرلەرگە ئوخشاشتۇر. ئۇلارنى ئاللاھنىڭ ئاماننى سۈپىتىدە ئالدىڭلار، ئاللاھنىڭ كەلىمىسى بىلەن ئۇلارنى ئۆزۈڭلارغا ھالال قىلىڭلار. ئۇلارنىڭ يېمەك - ئىچمەك ۋە كىيىم - كېچىكىنى تەل قىلىپ بېرىشىڭلار ئۇلارنىڭ سىلەرنىڭ ئۈستۈڭلاردىكى ھەققىدۇر.» (183\8)

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن: «ئاللاھنىڭ رازىلىقىنى كۆزلەپ قىلغان ھەر بىر خىراجىتىڭ ئۈچۈن ساۋابقا ئېرىشىسەن، ھەتتا ئايالنىڭ ئاغزىغا سالغان لوقما ئۈچۈنمۇ ساۋاب تاپىسەن.» (بۇخارىي 2742؛ مۇسلىم 1628؛ ئەبۇ داۋۇد 2864؛ مۇسنىد ئىمام ئەھمەد 63\3؛ ئىبنى ھىببان 7261؛ رىيازۇس سالىھىن 6)

ئىسلامدا ئايال بالا - چاقىسىنىڭ تۇرمۇشىنى قامداش ئۈچۈن ئىشلەشنى ۋە چىقىم قىلىشنى بۈيۈك ئىبادەت دەپ قارىلىدۇ

سەلەپنىڭ مەشھۇر ئالىملىرىدىن ئابدۇللاھ ئىبنى مۇبارەك مۇنداق دېگەن: مۆمىن كىشىگە نىسبەتەن ئائىلە بالا - چاقىسىغا خىراجەت قىلىش ئۈچۈن پۇل تېپىشتىنمۇ ساۋابلىقراق ئىش يوق، ئاللاھ يولىدىكى خالىس جىھادىمۇ ساۋابتا بۇنىڭغا تەڭ ئەمەس. (زەھەبى، سىيەر ئەللام نۇبەلا، 399\8)

ئىسلام ئىپپەتلىك ئايالغا بۆھتان چاپلاشنى يەتتە چوڭ گۇناھنىڭ بىرى دەپ بېكىتكەن

ئەبۇ ھۇرەيرە رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن ھەدىس نەقىل قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم «ھالاك قىلغۇچى يەتتە خىل گۇناھتىن ساقلىنىڭلار» دېۋىدى ساھابىلەر «ئى ئاللاھنىڭ رەسۇلى! ئۇلار قايسى گۇناھلاردۇر؟» دەپ سورىدى. پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم مۇنداق دېدى: «(ئۇلار) (1) ئاللاھقا شېرىك كەلتۈرۈش، (2) سېھىرگەرلىك (داخانلىق، باخشىملىق، ئىسسىتقۇ - سويۇتقۇ) قىلىش، (3) ئاللاھ ھارام قىلغان جاننى ھەقسىز ئۆلتۈرۈش، (4) جازانە يېيىش، (5) يېتىمنىڭ مېلىنى يېيىش، (6) ئۇرۇش مەيدانىدىن قېچىش؛ (7) ئىپپەتلىك، مۆمىنە ئاياللارغا زىنا بىلەن بۆھتان چاپلاش.» (بۇخارى 2560؛ مۇسلىم 129)

ئىسلامدا پېشقەدەم ۋە شەرەپلىك ئاياللارغا ئاھانەت قىلىپ، ئۇلارنى رەنجىتكۈچى شەخس ئىسلامىي ھۆكۈمەت تەرىپىدىن ئېغىر جازالىنىدۇ

ئەبۇ ۋائىلىدىن مۇنداق نەقىل قىلىنىدۇ: كىشىلەردىن بىرى (مەشھۇر ئايال ساھابە) ئۆمۈمۇ سۈلەيمگە ئۇنىڭدىكى ئېلىشى توغرىلۇق ئۇنى رەنجىتىدىغان تىللار بىلەن مەكتۇپ يازدى. (بۇ ئىش ئۆمەر ئىبنى خەتتابنىڭ خەلىپىلىك دەۋرىدە يۈز بەرگەن ئىدى). بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ئۆمەر ئىبنى خەتتاب مەكتۇپ يازغۇچىنى جازا سۈپىتىدە ئوتتۇز قامچا ئۇرۇشنى بۇيرۇدى. سەپداشلىرىمىزدىن بىرى بۇ ئوتتۇز قامچىنىڭ ھەر بىرىدە مەكتۇپ يازغۇچىنىڭ تېرىسىنى يېرىپ قاناتقۇدەك دەرىجىدە شىددەتلىك ئىكەنلىكىدىن خەۋەر بەردى. (مۇسەننەف ئىبنى ئەبى شەيبە، 2974)

چوڭ مېڭنىڭ ئەسنى ياخشىلاش
فونكسىيىسى

چوڭ مېڭىنى «ئىشتىن توختىتىش» ئارقىلىق ئەسنى ياخشىلاش

دېيۇد روبسون

بىز ناتونۇش مەزمۇنلارنى ئەستە ساقلاشقا ئۇرۇنغاندا، تەبىئىي ھالدا «قانچە كۆپ زېھن ئاجراتسام، شۇنچە بەك ئېسىمدە ساقلىيالايمەن» دەپ ئويلايمىز. ھالبۇكى، سىزگە لازىمى ئارىلاپ-ئارىلاپ دەم ئېلىش — مەسىلەن، چىراغ خىرە يورۇتۇلغان مۇھىتتا، 10~15 مىنۇت ھېچنېمە قىلماستىن، خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇش — بولۇشى مۇمكىن. بۇنداق قىلىشىڭىز يېڭى ئۆگەنگەن نەرسىلەرنى ئەستە ساقلاش جەھەتتە، ئۇلارنى ئەستە تۇتۇۋېلىشقا زورۇققانغا قارىغاندا، بۇ خىل ئۇسۇلنىڭ تېخىمۇ ئۈنۈملۈك ئىكەنلىكىنى بايقايسىز.

ھەممىگە مەلۇمكى، بىز ئۆگىنىش پائالىيەتلىرىمىزنىڭ رىتىمىنى تەڭشەشكە موھتاج. ھالبۇكى، ئەڭ يېڭى تەتقىقاتلاردىن مەلۇم بولۇشىچە، بىز بۇ خىل قىسقا دەم ئېلىش مەزگىلىدە «ئەڭ تۆۋەن چەكتە دەخلىگە ئۇچراش» قا كاپالەتلىك قىلىشىمىز، يەنى «خاتىرە شەكىللىنىش» تىن ئىبارەت بۇ نازۇك ۋەزىپىگە دەخلى يەتكۈزۈشى مۇمكىن بولغان باشقا ھەرقانداق پائالىيەتلەردىن ساقلىنىشىمىز كېرەك ئىكەن. شۇ ۋەجىدىن، بۇ جەرياندا ئۇششاق-چۈششەك ئىشلارنى قىلماڭ، ئېلىخەتلەرگە قارىماڭ، ئەقلىي فوندا تورغىمۇ چىقماڭ. چۈنكى، مېڭىڭىز تەلتۆكۈس ئارام ئالدىغان ۋاقىتقا موھتاج بولغاچقا، بۇ جەرياندا دىققەتنى چاچىدىغان ھەرقانداق پائالىيەت بولماسلىقى كېرەك.

«ھېچقانداق ئىش قىلماستىن» نىڭ بۇنچە ياخشى باھانىسى ھورۇن ئوقۇغۇچىلارغا نىسبەتەن مۇكەممەل ئەستە ساقلاش تاكتىكىسى ھېسابلىنىشى مۇمكىن. ھالبۇكى، مەزكۇر بايقاش خاتىرىسىنى يوقاتقان ياكى مۇئەييەن شەكىلدىكى دېۋەڭلىك كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلارنىڭ ئەھۋالىنىمۇ بەلگىلىك دەرىجىدە ياخشىلىيالىشى مۇمكىن. ئۆز نۆۋىتىدە، ئۇ يەنە يوشۇرۇن، ئۆتمۈشتە بايقالمىغان، ئۆگىنىش ۋە ئەستە ساقلاش ئىقتىدارىنى قېزىش جەھەتتە تامامەن يېڭىچە ئۇسۇلنى ئوتتۇرىغا قويدى.

1900 - يىلى گېرمانىيەلىك پىسخولوگ جورج ئېلىياس مۇلېر (Georg Elias Muller) ۋە ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىسى ئالفونس پىلزېكېر (Alfons Pilzecker) تۇنجى بولۇپ «دەخلىسىز دەم ئېلىش» نىڭ ئەسنى ياخشىلاشقا كۆرسىتىدىغان تەسىرىنى بايقىغان ۋە خاتىرىلىگەندى. ئۇلار ئەسنى ياخشىلاشقا ئالاقىدار نۇرغۇن تەجرىبە ئىشلىگەن. بىر قېتىم، مۇلېر ۋە پىلزېكېر بىر گۇرۇپپا تەجرىبە ئىشتىراكچىلىرىدىن مەنسىز بوغۇم جەدۋىلىنى ئۆگىنىشنى تەلەپ قىلغان. ئازغىنە ۋاقىتلىق ئۆگىنىشتىن كېيىن، مەزكۇر گۇرۇپپىدىكى ئىشتىراكچىلارنىڭ يېرىمى دەرھال ئىككىنچى جەدۋەلدىكى مەزمۇننى ئۆگىنىشكە ئورۇنلاشتۇرۇلغان، قالغان يېرىمى بولسا ئالتە مىنۇت دەم ئالغاندىن كېيىن، ئاندىن ئۆگىنىشنى باشلىغان.

بىر يېرىم سائەتلىك سىناقتىن كېيىن، بۇ ئىككى توپتىكى ئىشتىراكچىلارنىڭ ئەستە ساقلاش ئەندىزىسىدە ھەيران قالارلىق پەرق كۆرۈلگەن. ئالتە مىنۇت دەم ئالغان ئىشتىراكچىلار بوغۇم جەدۋىلىدىكى ئەللىك پىرسەنتكە يېقىن مەزمۇنى ئەستە تۇتۇۋالغان. دەم ئالمىغان ئىشتىراكچىلار بولسا پەقەت 28 پىرسەنت مەزمۇننىلا ئەستە تۇتالغان. بۇ بايقاش شۇنى كۆرسىتىدۇكى، بىزنىڭ يېڭى ئۇچۇرغا بولغان خاتىرىمىز مەزكۇر ئۇچۇر تۇنجى قېتىم كودلانغان چاغدا تولمۇ ئاجىز بولىدۇ ۋە تېخىمۇ ئاسانلا يېڭى ئۇچۇرنىڭ دەخلىسىگە ئۇچرايدۇ.

گەرچە باشقا پىسخولوگلارمۇ مەزكۇر بايقاشقا دىققىتىنى ئاغدۇرغان بولسىمۇ، لېكىن تاكى 21- ئەسىرنىڭ دەسلەپىدە ئېدىنبۇرگ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى سېرگىيو دېلا سالا (Sergio Della Sala) ۋە مىسورى ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى نېلسون كوۋان (Nelson Cowan) ئېچىش خاراكتېرلىك تەتقىقاتىنى باشلىغاندا، ئۇنىڭ كەڭ كۆلەملىك تەسىرى ئاندىن كىشىلەر تەرىپىدىن بىلىنىشكە باشلىدى.

دېلا سالا بىلەن كوۋان قىزىققان تەتقىقات نۇقتىسى «دىققىتى چېچىلىشى ئازايتقان تەقدىردە، سەكتە قاتارلىق نېرۋا ئاجىزلىقىغا گىرىپتار بولغان بىمارلارنىڭ ئېسىنى ياخشىلىغىلى بولامدۇ؟» دېگەندىن ئىبارەت ئىدى. ئۇلار مۇلېر بىلەن پىلزېكېرنىڭكىگە ئوخشاش تەتقىقات ئەندىزىسىنى قوللىنىپ، ئىشتىراكچىلارغا 15 سۆزدىن تەركىب تاپقان سۆزلۈك جەدۋىلى تارقىتىپ، ئارىدىن ئون مىنۇت ئۆتكەندىن كېيىن شۇ خۇسۇستا سىناق ئېلىپ بارغان. بىر گۇرۇپپا تەجرىبىلەردە، ئىشتىراكچىلار داۋاملىق تۈردە بەزى تىپىك تونۇش سىناقلىرىغا قاتناشتۇرۇلغان؛ يەنە بىر گۇرۇپپا تەجرىبىلەردە بولسا، ئىشتىراكچىلارنىڭ غۇۋا بىر قۇيىدە ئارام ئېلىشى، ئەمما ئۇخلاپ قالماسلىقى تەلەپ قىلىنغان.

نەتىجىدە، بۇ خىل قىسقا مۇددەتلىك دەم ئېلىشنىڭ تەسىرى بارلىق كىشىلەرنىڭ ئىلگىرىكى تونۇشىدىن ئېشىپ كەتكەن. گەرچە، ئىشتىراكچىلار ئارىسىدىكى ئىككى نەپەر ئەڭ ئېغىر ئۇنۇتقاچلىق كېسىلىگە گىرىپتار بولغۇچىدا ھېچقانداق ياخشىلىنىش كۆرۈلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن باشقا بىمارلار يادلىيالىغان سۆزلۈكنىڭ مىقدارى 14 پىرسەنتتىن 49 پىرسەنتكە چىقىپ، ئۈچ ھەسسە ئاشقان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئېسى نېرۋىسى ئەزەلدىن زەخمىگە ئۇچراپ باقمىغان ساغلام كىشىلەرنىڭ سەۋىيەسىگە قايتقان.

شۇنىڭدىن كېيىنكى نەتىجە كىشىلەرنى تېخىمۇ بەك ھاڭ- تاڭ قالدۇرغان. ئىشتىراكچىلاردىن بەزى ھېكايىلەرنى ئاڭلاپ، بىر سائەتتىن كېيىن شۇنىڭغا ئالاقىدار سوئاللارغا جاۋاب بېرىش تەلەپ قىلىنغان. ئارىلىقتا ئارام ئالمىغان ئىشتىراكچىلار ھېكايىدىكى ۋەقەلىكلەرنىڭ پەقەت يەتتە پىرسەنتىنىلا ئەسلىيەلىگەن؛ ئارىلىقتا ئارام ئالغان ئىشتىراكچىلار بولسا ھېكايىدىكى ۋەقەلىكلەرنىڭ 79 پىرسەنتىنى ئەسلىيەلىگەن، يەنى ئۇلارنىڭ ئېسى كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان دەرىجىدە 11 ھەسسە ياخشىلانغان. تەتقىقاتچىلار يەنە شۇنى بايقىغانكى، گەرچە بۇ خىل ئۇسۇلنىڭ ساغلام كىشىلەرگە بولغان ئۈنۈمى ئۈنچە كۆرۈنەرلىك بولمىسىمۇ، يەنىلا ئوخشاش تەرزىدە ئۈنۈمى كۆرۈلگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئارىلىقتا ئارام ئالغانلارنىڭ ئېسى ئون پىرسەنتتىن ئوتتۇز پىرسەنتكىچە ياخشىلانغان.

دېلا سالا بىلەن كوۋانىنىڭ ئوقۇغۇچىسى، ھازىر ھېربىوت ۋات ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتقان مىكېيلا دېۋار (Michaela Dewar) نۆۋەتتە بىر قاتار ئىز قوغلاش تەتقىقاتلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىۋاتقان بولۇپ، ئۇ نۇرغۇن ئوخشىمىغان ئارقا كۆرۈنۈشتە تەكرار ھالدا مەزكۇر بايقاشقا ئېرىشكەن. مىكېيلا دېۋارنىڭ يېتەكچىلىكىدىكى مەزكۇر تەتقىقاتچىلار بۇ خىل قىسقا مۇددەتلىك ئارام ئېلىشنىڭ ساغلام ئىشتىراكچىلارنىڭ «بوشلۇق خاتىرىسى» نى ياخشىلايدىغانلىقىنى؛ جۈملىدىن ئىشتىراكچىلارنىڭ مەۋھۇم رېئال مۇھىتتىكى ئوخشىمىغان يەر بەلگىلىرىنىڭ ئورنىنى ئەسلىشىگە ياردەم بېرەلەيدىغانلىقىنى بايقىغان. پەۋقۇلئاددە مۇھىم بولغىنى شۇكى، بۇ خىل ئەۋزەللىك ئەسلىدىكى ئۆگىنىش ۋەزىپىسى تاماملانغاندىن كېيىن بىر ھەپتىگىچە داۋاملاشقان، شۇنداقلا ياشلارغىمۇ، ياشانغانلارغىمۇ ئوخشاشلا ئۈنۈمنى كۆرسەتكەن. تەتقىقاتچىلار يەنە بۇ ئۇسۇلنىڭ سەكتە بىمارلىرىدىن باشقا، ئالزېمېر كېسەللىكىنىڭ دەسلەپكى، يېنىكرەك باسقۇچلىرىدا تۇرۇۋاتقان كىشىلەرنىڭمۇ ئېسىنى ياخشىلايدىغانلىقىنى بايقىغان.

مەزكۇر تەتقىقاتچىلار تۈرلۈك تەجرىبىلەرنىڭ ھەممىسىدە ئىشتىراكچىلاردىن تېلېفون ياكى باشقا نەرسىلەرنىڭ دەخلىسىدىن خالىي ھالدا، غۇۋا، تىنچ ئۆيدە ئولتۇرۇشنىلا تەلەپ قىلغان. «بىز ئۇلارغا ئاشۇ ئۆينىڭ ئىچىدە نېمىلەرنى قىلىش ياكى نېمىلەرنى قىلماسلىق توغرىسىدا ھېچقانداق كونكرېت كۆرسەتمە بەرمىدۇق. لېكىن، تەجرىبە ئاياغلاشقاندىن كېيىن ئېلىپ بېرىلغان تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە كۆرسىتىلىشىچە، كۆپىنچە ئىشتىراكچىلار خىيالىنى ئۆز مەيلىگە قويۇۋەتكەن» دەيدۇ دېۋار.

لېكىن، بىز يەنىلا بۇ قىسقىغىنە دەم ئېلىش جەريانىدا مېڭىمىزنى زىيادە ئىشلىتىۋېتىشتىن (مەسلەن، بەك كۆپ خىيال قىلىشتىن) ساقلىنىشىمىز كېرەك. بىر تۈرلۈك تەتقىقاتتا، ئىشتىراكچىلاردىن دەم ئېلىش جەريانىدا ئۆتمۈشتىكى ياكى كەلگۈسىدىكى مەلۇم بىر ئىشنى تەسەۋۋۇر قىلىش تەلەپ قىلىنغان. نەتىجىدە، بۇ ئۇلارنىڭ يېڭىدىن ئىگىلىگەن ئۇچۇرلار توغرىسىدىكى خاتىرىسىنى سۇلاشتۇرۇۋەتكەن. شۇ ۋەجىدىن، بىز ئارىلىقتىكى دەم ئېلىش جەريانىدا زېھنىنى چارچىتىدىغان پائالىيەتلەردىن ساقلىنىشقا ئاندىن كۆڭۈلدىكىدەك ئۈنۈمگە ئېرىشەلىشىمىز مۇمكىن.

گەرچە كىشىلەرنىڭ «ئەس» كە بولغان تونۇشنىڭ كۈنسىپى مۇكەممەللىشىشى يۇقىرىدىكى ھادىسىنى چۈشىنىشنى بەزى يىپ ئۇچلىرى بىلەن تەمىنلىگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇنىڭ ھەقىقىي مېخانىزمى ھېلىمۇم ئېنىق ئەمەس. نۆۋەتتە، بۇ جەھەتتە كىشىلەر تەرىپىدىن ئومۇمىيۈزلۈك قوبۇل قىلىنغان بىر خىل تونۇش شۇكى، ئەسلىمنىڭ مەزمۇنى دەسلەپتە كودلانغاندىن كېيىن، بۇ ئەسلىمىلەر بىر مەزگىللىك پۇختىلىنىش جەريانىنى باشتىن كەچۈرۈپ، چوڭ مېڭىنىڭ ئۇزۇن مۇددەتلىك ئەستە ساقلىشى جەريانىدا خاتىرە مەزمۇنى مۇستەھكەملىنىدۇ. كىشىلەر ئۆتمۈشتە «بۇ خىل پائالىيەت ئاساسەن ئۇيقۇ جەريانىدا يۈز بېرىدۇ. بۇ جەرياندا، خىپوكامپۇس (Hippocampus — ئادەم ۋە ئومۇرتقىلىق ھايۋانلارنىڭ مېڭىسىنىڭ مۇھىم بىر قىسمى بولۇپ، خاتىرە ئەڭ دەسلەپتە مۇشۇ يەردە شەكىللىنىدۇ) بىلەن چوڭ مېڭە پوستلاق قەۋىتى ئارىسىدىكى ئالاقە كۈچىيىدۇ. مەزكۇر جەريان كېيىن ئەسلىمىلەرنى ئويغىتىش ئۈچۈن زۆرۈر بولغان يېڭى نېرۋا ئۆلىنىشىنى شەكىللەندۈرۈشى ۋە كۈچەيتىشى مۇمكىن» دەپ قارىشاتتى.

كېچىدە كۈچىيىدىغان مەزكۇر نېرۋا پائالىيىتى نېمە ئۈچۈن بىزنىڭ ئۇيقۇ ئالدىدىكى ئۆگىنىش ئۈنۈمىمىزنىڭ تېخىمۇ يۇقىرى ئىكەنلىكىنى ئىزاھلىيالىشى مۇمكىن. لېكىن، نيويورك ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى لايدا داۋاچى (Lila Davachi) 2010- يىلىدىكى بىر تۈرلۈك تەتقىقاتتا بۇ خىل ئەھۋالنىڭ ئوقۇل ھالدا ئۇيقۇ جەريانىدا يۈز بەرمەيدىغانلىقىنى، ئىنسانلار ئويغاق ھالەتتە بۇ خىل نېرۋا پائالىيىتى يۈز بېرىشى مۇمكىنلىكىنى بايقىدى. بۇ دېۋارنىڭ تەتقىقات نەتىجىسى بىلەن بىردەك ئىدى. دېۋارنىڭ تەتقىقاتىدا، ئىشتىراكچىلاردىن ئالدى بىلەن ئۆزئارا ماسلاشتۇرۇلغان رەسىملەرنى يادلاش، يۈز قىسمى بىلەن مەلۇم بىر جىسمىنى ياكى مەنزىرىنى ماسلاشتۇرۇش تەلەپ قىلىنغان. ئاندىن ئىشتىراكچىلار ياتقۇزۇلۇپ، مېڭىسى قىسقا مۇددەت ئارام ئالغۇزۇلغان. نەتىجىدە، دېۋار ئۆزىنىڭ كۈتكىنىدەك، ئۆگىنىش ئارىلىقىدىكى قىسقىغىنە دەم ئېلىش جەريانىدا خىپوكامپۇس بىلەن چوڭ مېڭە پوستلاق قەۋىتى ئارىسىدىكى ئالاقىنىڭ كۈچەيگەنلىكىنى بايقىغان. پەۋقۇلئاددە مۇھىم بولغىنى، بۇ رايونلار ئارىسىدىكى باغلىنىشچانلىق روشەن كۈچەيگەن ئىشتىراكچىلار دەل تېخىمۇ كۆپ ۋەزىپىلەرنى ئېسىدە تۇتۇۋالغان كىشىلەر ئىدى.

بەلكىم مېڭە ھەرقانداق ئارام ئېلىش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، يېڭىدىن تونۇغان نەرسىلەرگە بولغان خاتىرىسىنى مۇستەھكەملىشى؛ شۇنداقلا، بۇ ۋاقىتتا غىدىقلاشنى ئازايتىش مەزكۇر جەريانى تېخىمۇ راۋانلاشتۇرۇشى مۇمكىن. تەتقىقاتلاردىن شۇ نەرسە مەلۇمكى، نېرۋا زەخمىلەنسە، مېڭە يېڭى شەيئىلەرنى ئۆگەنگەندىن كېيىن ناھايىتى ئاسان دەخلىگە ئۇچرايدىغان بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. بۇ قىسقىغىنە ئارام ئېلىشنىڭ سەكتە ۋە ئالزىمىر بىمارلىرىغا قارىتا ئالاھىدە ئۈنۈمگە ئىگە ئىكەنلىكىنىڭ سەۋەبىدۇر.

باشقا پىسخولوگىلارمۇ مەزكۇر تەتقىقاتقا ئىنتايىن قىزىقتى. يورك ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى ئايدان خورنېر (Aidan J Horner) شۇنداق دەيدۇ: «نۆۋەتتە بۇ خىل مېتودنىڭ خىلمۇخىل تەجرىبە ۋە ئەستە تۇتۇش ۋەزىپىلىرى تەتقىقاتىدىكى ئۈنۈمى زور دەرىجىدە بىردەكلىككە ئىگە. مەزكۇر تەتقىقات ئەستە تۇتۇش فۇنكسىيەسى توسالغۇغا ئۇچرىغان كىشىلەرگە ياردىمى تېگىدىغان يېڭى مېتود بىلەن تەمىنلىشى مۇمكىن.»

خورنېرنىڭ كۆرسىتىشىچە، يېتەرلىك دەرىجىدە ئارام ئېلىش ۋاقتى ئورۇنلاشتۇرۇش ئارقىلىق بىمارلارنىڭ كۈندىلىك ئېسىنى ئومۇمىيۈزلۈك ياخشىلاش ئۈنۈمى ئاسان ئەمەس ئىكەن. لېكىن، ئۇ «بۇ جەھەتتىكى تەتقىقاتلار بىمارلارنىڭ مۇھىم يېڭى ئۇچۇرلارنى ئۆگىنىشىگە، مەسىلەن يېڭى سېستىرالارنىڭ ئىسمى-فامىلىسى ۋە چىراي ئالاھىدىلىكىنى ئەستە ساقلىۋېلىشىغا ياردەم قىلىش جەھەتتە يەنىلا ناھايىتى زور قىممەتكە ئىگە» دەپ قارايدىكەن. «بەلكىم ئويغاق ھالەتتىكى قىسقا مۇددەتلىك دەم ئېلىش بىمارلارنىڭ سېستىرالارنى تونۇۋېلىش ئېھتىماللىقىنى كۈچەيتىشى ۋە شۇ ئارقىلىق ئۇلارنىڭ شۇنىڭدىن كېيىن تېخىمۇ ئازادە بولالىشىغا تۈرتكە بولۇشى مۇمكىن. دېۋار ماڭا: <بىر بىمار قىسقا مۇددەت ئارام ئېلىش ئۇسۇلىنىڭ پايدىسىنى كۆرۈپ، نەۋرىسىنىڭ ئىسمىنى يادىدا تۇتۇۋالغاندەك قىلىدۇ، لېكىن بۇ پاكىت ھېلىمەم كۆزىتىش باسقۇچىدا> دېدى» دەيدۇ خورنېر.

ئەنگىلىيە نوتىڭخام تىرىپىنت ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى توماس باگۇلبېمۇ (Thomas Baguley) مەزكۇر بايقاشقا نىسبەتەن ئۇنچە ئۈمىدۋار پوزىتسىيەدە بولمىدى. ئۇنىڭ كۆرسىتىشىچە، بىر قىسىم ئالزىمېر بىمارلىرى بېسىمنى يەڭگىللىتىپ، ئومۇمىيۈزلۈك ساغلاملىق ئەھۋالىنى ياخشىلاش ئۈچۈن تەپەككۇر ماھارىتىنى يېتىلدۈرۈش مەشقىلىرىگە قاتنىشىشقا ئۈندەلمەكتە. باگۇلبېمۇ بۇ ھەقتە: «مەزكۇر مۇداخىلە تەدبىرلىرىنىڭ بىر قىسىمى ئويغاق ھالەتتىكى ئارام ئېلىشنى ئىلگىرى سۈرۈشى مۇمكىن. مەزكۇر مۇداخىلەرنىڭ ئۈنۈملۈك بولۇشىغا دەخلىلەرنىڭ ئازايغانلىقىنىڭ سەۋەب بولغان. بولمىغانلىقىنى چوڭقۇرلاپ تەتقىق قىلىشقا ئەرزىيدۇ. لېكىن، ئېغىر دەرىجىدىكى دېۋەڭلىك كېسىلى بىمارلىرىغا نىسبەتەن، بۇ خىل مۇداخىلە تەدبىرلىرىنى قوللىنىش بەسى مۇشكۈل» دەيدۇ.

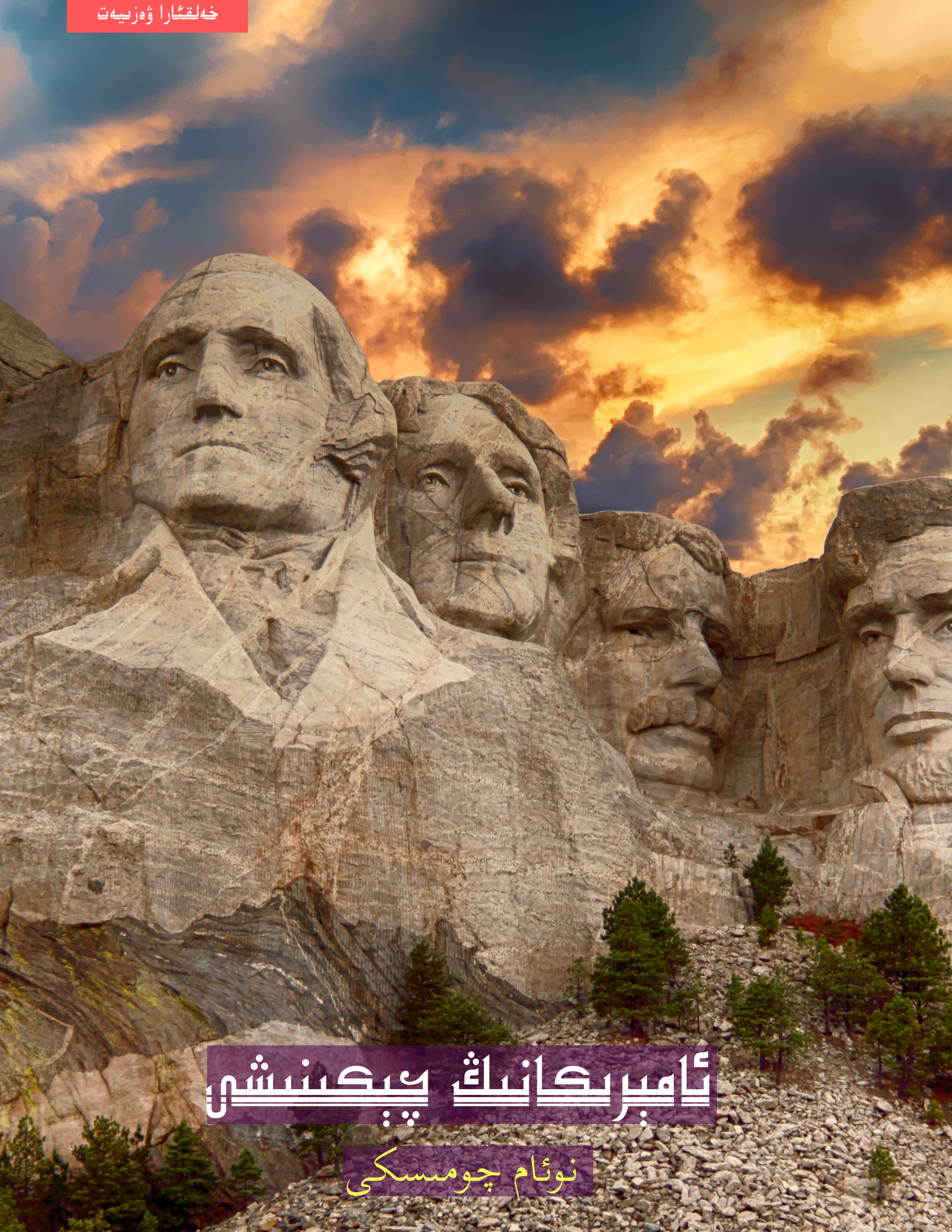
باگۇلبېمۇ بىلەن خورنېر بىردەك ھالدا «دىققەت چېچىلمىغان ھالدا قەرەللىك دەم ئېلىش بىمارلاردىكى كلىنىكىلىق ياخشىلىنىشقا تۈرتكە بولۇپلا قالماستىن، ھەممىمىزنىڭ يېڭى مەزمۇنلارنى تېخىمۇ ئۈنۈملۈك ئەستە ساقلىشىمىزغا ياردەم بېرەلەيدۇ» دەپ قارايدۇ.

ئۇچۇر ھەددىدىن زىيادە كۆپىيىپ كەتكەن بۇ دەۋردە، شۇنى ئەستە تۇتۇشىمىز كېرەككى، قوللىنىدىكى ئەقلىيلىقلار ئەمەس، بەلكى مېڭىمىز مۇ قەرەللىك ھالدا «توك قاچىلاپ» ئارام ئالدۇرۇلۇشقا موھتاجدۇر.

ئىنگىلىزچىدىن ھېكمەت يار ئىبراھىم تەرجىمىسى

مەنبە:

https://www.bbc.com/ukchina/simp/vert_fut_43258880

ئامېرىكانىڭ پېكىنىشى

نوئام چومسكى

نوئام چومسكى

تەرجىماندىن ئىلاۋە: كۆز ئالدىمىزدىكى قىل سىغماس رېئاللىق شۇكى، نۆۋەتتە مۇتلەق كۆپ قىسىم كىشىلەر ئۆزى ياشاۋاتقان رەقەملىك تاراتقۇ دەۋرىنىڭ «شاراپىتى» دە، مۇئەييەن تېمىلاردا ئىلمىي رەۋىشتە ئىزدىنىشنىڭ ئورنىغا، ئالدىغا (كۆپىنچە ھاللاردا يانفونىنىڭ ئېكرانىغا) كەلگەن ئۇچۇرلارنى قارىقويۇق قوبۇل قىلىدىغان «پاسسىپ ئۇچۇر ئىگىلەش» كە ئادەتلەندى ۋە ئىجتىمائىي تاراتقۇلاردىكى، رەقەملىك خەۋەر سۇپىلىرىدىكى «ئۇچۇر بومباردىمانلىرى» سەۋەبلىك، ھەممىدىن خەۋەردار، ئەمما ئۆز نۆۋىتىدە ھېچقايسى ساھەنى چوڭقۇر چۈشەنمەيدىغان غەيرىي بىلەرمەنلەر توپى ئوتتۇرىغا چىقتى.

بۇنىڭغا قوشۇلۇپ، يەنە شۇ (يانفون ۋە كىلىكېدىكى) رەقەملىك ئۇچۇر ۋاسىتىلىرى ھەم ھاكىم كۈچلەرنى، ھەم ئاۋامنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلىش ئارقىلىق نەپ ئۈندۈرۈش كويىدا يۈرىدىغان ئۇچۇر ھايانكەشلىرىنى ئۆزلىرى ئاۋامغا يەتكۈزۈشنى ئويلايدىغان ئۇچۇرلارنى بىمالال تارقىتىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. دە، راۋرۇس ئىزدەنمىگەن، ئۆزىدە مول ئۇچۇر زاپىسى ۋە ئىلمىي نەزەرىيىۋى ئاساس ھازىرلىمىغان ھەرقانداق ئادەم «ئۆزى بىلىشنى خالىغانى ئەمەس، بەلكى باشقىلار بىلدۈرۈشنى خالىغانىلا بىلەلەيدىغان»؛ نەتىجىدە، يا «مەملىكەت خەۋەرلىرى» تىپىدىكى مېڭە يۇيۇش پروگراممىلىرىنىڭ ئاسارىتىدە قالىدىغان، يا «ئامېرىكا پۇقرالىرىنى ماركسا يۆتكىگەندىن كېيىن، يەرشارىنى ۋەيران قىلىۋەتمەكچى» تىپىدىكى ئاساسسىز سۇيىقەستچىلىك نەزەرىيەلىرىنىڭ ئەخلەتلىرىگە كۆمۈلۈپ قالىدىغان ۋەزىيەت شەكىللەندى.

بۇ خىل ئارقا كۆرۈنۈشتە، توغرا مەنبەدىن توغرا ئۇچۇر قوبۇل قىلىش تارىختىكى ھەرقانداق ۋاقىتتىكىدىن بەكرەك مۇھىم بولۇپ قالدى ۋە دەل مۇشۇ خىل ئېھتىياجنى ئازدۇر-كۆپتۇر قاندۇرار دېگەن ئۈمىدە تۆۋەندىكى ماقالە تەييارلاندى.

مەزكۇر ماقالىنىڭ ئاپتورى نوئام چومسكى دەل ئاشۇ خىل ھاكىم كۈچلەرنىڭ مېڭە يۇيۇش ئۇرۇنۇشلىرىغىمۇ يانتاياق بولمىغان، كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى تارتىش ئۈچۈن ئاساسسىز ئاجايىبات-غارايىباتلارنىمۇ بازارغا سالمىغان، مۇستەقىل مەۋقەگە ئىگە، ئۆز پىكرىنى دەلىل-پاكتلار ئاساسىدا ئىلمىي رەۋىشتە ئوتتۇرىغا قويغان نوپۇزلۇق تەتقىقاتچىلارنىڭ ئەڭ تىپىك ۋەكىللىرىدىن بىرىدۇر.

نوئام چومسكىنىڭ مەزكۇر ماقالىسىدىكى، «ئامېرىكا ھاكىمىيىتىنىڭ ئۆزى دەۋا قىلغان دېموكراتىك پىرىنسىپلارغا زىت تۇتۇملىرى» (مەسىلەن، چىلىدىكى ۋە مىسىردىكى دېموكراتىك سايلام بىلەن ۋۇجۇدقا چىققان ھاكىمىيەتلەرنى ئاغدۇرۇۋەتكەنلىكى، ھىندونېزىيەدە ئۆز مەنپەئەتى ئۈچۈن قەتلىئامغا سەۋەبچى بولغانلىقى)، «مالىيە گۇرۇھلىرىنىڭ ئامېرىكا ھاكىمىيىتىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغانلىقى» قاتارلىقلار

توغرىسىدىكى بايانلىرىنىڭ ئوقۇرمەنلەرنى يېڭىچە نۇقتىئىيەنەزەر بىلەن تەمىنلەيدىغانلىقىغا ئىشىنىمىز. شۇنداقلا، ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ ھەرۋاقت چوڭقۇر، بىتەرەپ، ئىلمىي ئەسەرلەرنى ئوقۇشقا كۈچىشىنى، رەقەملىك تاراتقۇلاردىكى تېپىز ئۇچۇر قايناملىرىدا ئۆزىنى يوقىتىپ قويماسلىقىنى تەكرار تەۋسىيە قىلىمىز.

«ئامېرىكا سىياسىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى» ژۇرنىلىنىڭ 2011-يىللىق يازلىق سانىدا «تېخى بىر قانچە يىل ئىلگىرىلا مىسلىسىز قۇدرەت ۋە جەلبىكارلىققا ئىگە، بۈيۈك قەدەملىرى بىلەن دۇنيادا مەغرۇر كېزىپ يۈرگەن گىگانىت دۆلەت» دەپ تەرىپلەنگەن ئامېرىكانىڭ چۆكۈۋاتقانلىقى ۋە ئۆزىنىڭ ھالاكەت مەنزىلىگە بىقوۋۇللارچە يۈزلىنىۋاتقانلىقىدىن ئىبارەت «ئورتاق تېما» تىلغا ئېلىندى. بۇ ھەقىقەتەن كىشىلەر تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنغان ئورتاق تېما ئىدى، شۇنداقلا مۇئەييەن ئاساسلىرىمۇ بار ئىدى. ئامېرىكانىڭ دىپلوماتىيە سىياسىتى ۋە خەلقئارالىق تەسىرى، شۇنداقلا ئۇنىڭ يەرلىك ئىقتىسادى ۋە سىياسىي تۈزۈلمىسىنىڭ سالىملىقىغا بولغان باھالار بۇ مەسىلىنى ناھايىتى ياخشى يورۇتۇپ بېرەلەيدۇ. ئالدى بىلەن، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن، ئامېرىكا كۈچىنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسىگە چىقىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا، ئۇنىڭ چېكىنىش مۇساپىسى باشلانغانىدى. يىگىرمىنچى ئەسىرنىڭ 90-يىللىرىدىكى «ئامېرىكا زور غەلبىگە ئېرىشتى» دېگەن چۇقانلار ئەمەلىيەتتە ئۆزىنى ئالداشتىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى، خالاس. بۇنىڭدىن سىرت، كىشىلەر ئارىسىدا ئومۇملاشقان «كۈچ خىتاي بىلەن ھىندىستاننىڭ قولىغا ئۆتىدۇ» دېگەن قاراشمۇ ئىنتايىن گۇمانلىقتۇر. خىتاي بىلەن ھىندىستان ئېغىر ئىچكى مەسىلىلىرى بار نامرات دۆلەتلەردۇر. دۇنيانىڭ بارغانسېرى كۆپ خىللىشىۋاتقانلىقى شەكسىز، لېكىن ئامېرىكانىڭ چېكىنىۋاتقانلىقىغا قارىماستىن، مۆلچەرلىگىلى بولىدىغان كەلگۈسىدە، ھېچكىم دۇنياۋى ئاتامانلىقنى ئۇنىڭدىن تالاشقۇدەك كۈچكە ئىگە ئەمەس.

ئالاقىدار تارىخىي ۋەقەلەرنى قىسقىچە ئەسلىپ ئۆتەيلى: ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە، ئامېرىكا ھۆكۈمدارلىرى ئامېرىكانىڭ ئۇرۇشتا غەلبە قىلىپ، مۇتلەق ئۈستۈنلۈككە ئىگە كۈچلۈك دۆلەتكە ئايلىنىدىغانلىقىنى كۆرۈپ يەتكەندى. بۇ ھەقتە، دىپلوماتىيە تارىخچىسى جېفرى ۋارنېر (Geoffrey Warner) «پىرىزدېنت روزۋېلتنىڭ مەقسىتى ئۇرۇشتىن كېيىنكى دۇنيادا ئامېرىكانىڭ ئاتامانلىق ئورنىنى تىكلەشتۇر» دېگەن نۇقتىنى ئېنىق خاتىرىلىگەن. ئامېرىكا غەربىي يېرىم شارىنى، يىراق شەرقىنى، ئوتتۇرا شەرقتىكى نېفىت رايونلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان سابىق بىرىتانىيە ئىمپېرىيەسىنىڭ زېمىنلىرىنى، ياۋروپا ئاسىيا قۇرۇقلۇقىنىڭ مۇمكىنقەدەر كۆپ قىسمىنى، ياكى ئەڭ كەمىدە غەربىي ۋە جەنۇبىي ياۋروپا ئەللىرىنىڭ يادرولۇق سانائەت رايونىنى — بۇ يەر ئوتتۇرا شەرقتىكى ئېنېرگىيە بايلىقلىرىنى تىزگىنلەش ئۈچۈن

پەۋقۇلئاددە مۇھىم دەپ قارالغان — ئۆز ئىچىگە ئالغان «چوڭ رايون»نى (Grand Area) تىزگىنلەشنى پىلانلىغان. ئامېرىكا بۇ بىپايان زېمىنلاردا ئۆزىنىڭ «قىل سىغماس كۈچى»نى ۋە «ھەربىي ۋە ئىقتىسادىي ئاتامانلىقى»نى ساقلاشقا كۈچەش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھەرقانداق دۆلەت ياكى ھاكىمىيەتنىڭ ئۇنىڭ خەلقئارالىق پىلان لايىھەسىگە دەخلى يەتكۈزىدىغان پائالىيەتلەرنى قىلىشىغا چەك قويغان. گەرچە ئامېرىكانىڭ مەزكۇر «چوڭ رايون»دىكى نوپۇزى ئاجىزلىغان بولسىمۇ، لېكىن يۇقىرىقى تەلىماتلار ھېلىمۇ داۋاملاشماقتا.

ئۇرۇش مەزگىلىدە تۈزۈلۈپ، ئارقىدىنلا ئىنچىكىلىك بىلەن ئىجرا قىلىنغان بۇ پىلانلار ئەمەلىي ئىدى. تا ھازىرغىچە، ئامېرىكا ئۇرۇندىن بۇيان دۇنيادىكى ئەڭ باي دۆلەت بولۇپ كەلدى. ئۇرۇش (يەنى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى) ئامېرىكانىڭ شۇنىڭدىن ئىلگىرىكى «زور ئىقتىسادىي چېكىنىش»گە خاتىمە بەردى ۋە ئامېرىكانىڭ سانائەت ئىشلەپچىقىرىش كۈچى تۆت ھەسسە ئاشتى. ئۇنىڭ رەقەبىلىرى بولسا خانىۋەيران بولدى. ئۇرۇش ئاياغلاشقاندا، ئامېرىكا دۇنيادىكى بايلىقنىڭ يېرىمىغا ۋە مىسلىسىز بىخەتەرلىك سىستېمىسىغا ئىگە ئىدى. «چوڭ رايون»دىكى ھەربىر رايون ئۆزىنىڭ خەلقئارالىق سىستېمىدىكى «فۇنكسىيەسى»نى جارى قىلدۇرۇۋاتاتتى. شۇنىڭدىن كېيىنكى «سوغۇقچىلىق ئۇرۇشى»مۇ ئاساسلىقى دەرىجىدىن تاشقىرى ئىككى دۆلەت (يەنى ئامېرىكا بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى)نىڭ ئۆز تەسىر دائىرىسى ئىچىدە ئۆزلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىق تەرتىپىنى كۈچەيتىشكە ئۇرۇنغانلىقىدىن كېلىپ چىققاندى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ نەزىرىدە ئۆزىنىڭ تەسىرى دائىرىسى ئاساسلىقى شەرقىي ياۋروپادا ئىدى. ئامېرىكا ئۈچۈن بولسا، بۇ دۇنيادىكى كۆپ قىسىم دۆلەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. 1949-يىلىغا كەلگەندە، «خىتاينىڭ قولىدىن كېتىشى»گە ئەگىشىپ، «چوڭ رايون»نىڭ دائىرىسى خېلىلا تارىيىپ كەتتى. («خىتاينىڭ قولىدىن كېتىشى») دېگەن بۇ ئىبارە تولىمۇ قىزىقارلىق ئىدى، چۈنكى بىراۋنىڭ قولىدىكى نەرسىنىڭلا «قولىدىن كېتىشى» مۇمكىن ئىدى. ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي، شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيامۇ تىزگىندىن چىقىشقا باشلىدى. دە، بۇ ۋاشىنگتوننىڭ كونتروللۇقىدىكى ھىندوچىنى (Indochina) ئۇرۇشىغا ۋە 1965-يىلى ئامېرىكا ئۆزىنىڭ ھىندونېزىيەدىكى كونتروللۇقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش جەريانىدا يۈز بەرگەن قەتلىئامغا سەۋەب بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئامېرىكا ئۆزىنىڭ خاھىشىغا ئۇيغۇن كېلىدىغان «مۇقىملىق»قا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، باشقا جايلاردا ئاغدۇرمىچىلىق ۋە كەڭ كۆلەملىك زوراۋانلىق ھەرىكەتلىرىنى داۋاملاشتۇردى.

لېكىن، سانائەت دۇنياسىنىڭ قايتىدىن قۇرۇلۇشى ۋە ئازابلىق مۇستەملىكىسىزلىشتۈرۈش مۇساپىسىنىڭ داۋاملىشىشىغا ئەگىشىپ، ئامېرىكانىڭ چېكىنىشىدىن ساقلانغىلى بولمايتتى. 1970-يىلىغا كەلگەندە، ئامېرىكانىڭ دۇنيادىكى بايلىقتا ئىگىلىگەن ئۈلۈشى 25 پىرسەنتكە تۆۋەنلىدى. گەرچە بۇ نىسبەت ھېلىمۇ ئىنتايىن يۇقىرى بولسىمۇ، ئەمما (ئەسلىدىكى ئەللىك پىرسەنتكە سېلىشتۇرغاندا) زور دەرىجىدە تۆۋەنلەپ كەتكەنىدى. شۇنىڭ بىلەن، سانائەت دۇنياسىدا، ئامېرىكا، ياۋروپا ۋە ئاسىيا (ياپونىيەنى مەركەز قىلغان

بولۇپ، ئاسىيا شۇ چاغدىلا دۇنيادىكى ھاياتىي كۈچى ئەڭ زور رايونغا ئايلانغان ئىدى)دىن ئىبارەت ئۈچ رايونغا مەركەزلەشكەن ئۈچ قۇتۇپلۇق ۋەزىيەت شەكىللەندى.

ئارىدىن يىگىرمە يىل ئۆتۈپ، سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلاندى. ۋاشىنگتوننىڭ ئىنكاسى بىزگە سوغۇقچىلىق ئۇرۇشىنىڭ ماھىيىتى جەھەتتە نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئۆگەتتى. ئەينى چاغدا ھاكىمىيەت بېشىدا بولغان چوڭ بۇش ھۆكۈمىتى دەرھال ئۆز سىياسىتىنىڭ ئاساسەن ئۆزگەرمەيدىغانلىقىنى، پەقەت باھانىنىڭ ئۆزگىرىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. ئامېرىكانىڭ غايەت زور ھەربىي سىستېمىسىدا ئۆزگىرىش بولمايتتى، لېكىن ئۇ رۇسىيەدىن مۇداپىئەلىنىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئۈچىنچى دۇنيا ئەللىرىدىكى «پىشىپ يېتىلگەن تېخنىكا»لارغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلەتتى. يەنە شۇ سەۋەبتىن، «دۆلەت مۇداپىئە سانائىتى ئاساسى»نى ساقلاپ قېلىش زۆرۈر ئىدى. «دۆلەت مۇداپىئە سانائىتى» — دۆلەتنىڭ قوللىشىغا ۋە مەبلەغىگە ئېرىشكەن يۇقىرى تېخنىكىلىق سانائەتنىڭ باشقىچە ئاتىلىشى ئىدى. مۇداخىلە كۈچلىرى داۋاملىق تۈردە دىققىتىنى ئوتتۇرا شەرقكە مەركەزلەشتۈرۈشى كېرەك ئىدى، لېكىن بۇ يەردىكى ئېغىر مەسىلىلەرنى رۇسىيەگە باغلىغىلى بولمايتتى. بۇ ئامېرىكا يېرىم ئەسردىن بۇيان داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن (رۇس تەھدىتى توغرىسىدىكى) يالغان باھانىگە تۈپتىن زىت ئىدى. بۇ ئارقىلىق «ئاشقۇن مىللەتچىلىك»، يەنى دۆلەتلەرنىڭ «چوڭ رايون»نىڭ پىرىنسىپىغا زىت ھالدا ئۆز مۇستەقىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈشكە ئۇرۇنۇشنىڭ ئىزچىل ھالدا مەسىلىنىڭ تۈگۈنى ئىكەنلىكى يوشۇرۇن تەرزىدە ئېتىراپ قىلىنغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىنمۇ، بۇ سىياسەتلەرنىڭ ماھىيىتى ئۆزگەرتىلمىدى. كىلىنتون ھۆكۈمىتى ئامېرىكانىڭ «ھالقىلىق بازارلارغا، ئېنېرگىيە تەمىناتىغا ۋە ئىستراتېگىيەلىك بايلىقلارغا توسقۇنسىز ئېرىشەلشى»گە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن ئۆز ئالدىغا قورال كۈچى ئىشلىتىش ھوقۇقى بارلىقىنى جاكارلىدى. كىلىنتون ھۆكۈمىتى يەنە «ياۋروپا ۋە ئاسىيادىكىلەرنىڭ بىزگە (ئامېرىكاغا) بولغان تونۇشىنى» (سلىق - سىپايە ۋەز - نەسبەت بىلەن ئەمەس، بەلكى قورال كۈچى بىلەن) شەكىللەندۈرۈش ئۈچۈن، شۇنداقلا «نۇرمۇشىمىزغا ۋە بىخەتەرلىكىمىزگە تەسىر كۆرسىتىدىغان ۋەقەلەرنى تىزگىنلەش» ئۈچۈن، ياۋروپا بىلەن ئاسىيادا چوقۇم ھەربىي قىسىم تۇرغۇزۇش كېرەكلىكىنىمۇ جاكارلىدى. نەتىجىدە، شىمالىي ئاتلانتىك ئەھدى تەشكىلاتى كىشىلەرنىڭ كۈتكىنىدەك — ئۇلارنىڭ بۇنداق ئارزۇغا كېلىشىگە تەشۋىقاتلار سەۋەب بولغانىدى — كىچىكلىتىلمەستىن ياكى تەلتۆكۈس تارقىتىۋېتىلمەستىن، شەرققە كېڭەيدى. بۇ مىخايىل گورباچېف بىرلەشكەندىن كېيىنكى گېرمانىيەنىڭ شىمالىي ئاتلانتىك ئەھدى تەشكىلاتىغا ئەزا بولۇشىغا قوشۇلغاندا، ئۇنىڭغا بېرىلگەن ئاغزاكى ۋەدىگە خىلاپ ئىدى.

بۈگۈن شىمالىي ئاتلانتىك ئەھدى تەشكىلاتى ئامېرىكانىڭ قوماندانلىقى ئاستىدىكى، «خەلقئارالىق ئېنېرگىيە سىستېمىسىنى، دېڭىز قاتنىشى لىنىيەسىنى، ئېنېرگىيە تۇرۇبا لىنىيەلىرىنى، شۇنداقلا ئاتامان (ئامېرىكا) بەلگىلىگەن باشقا ھەرقانداق نەرسىلەرنى» تىزگىنلەش بىلەن ۋەزىپىلەندۈرۈلگەن خەلقئارالىق مۇداخىلە كۈچىگە ئايلاندى.

دەرۋەقە، بىر مەھەل دەرىجىدىن تاشقىرى چوڭ دۆلەت بولمىش رەقىب (يەنى سوۋېت ئىتتىپاقى) نىڭ گۇمران بولۇشىدىن مەنبەلەنگەن ھاياجانلىنىش دەۋرى ئۆتكەن بولۇپ، «تارىخنىڭ ئاياغلىشىشى» دىن ئىبارەت كىشىنى ھاياجانلاندىرىدىغان ھېكايىلەر بار بۇ دەۋردە كىلىنتوننىڭ دىپلوماتىيە سىياسىتىگە بىردەك ياخشى باھا بېرىلگەندى. ھەتتا، بىر قىسىم داڭدار زىيالىيلار «مۇقەددەس نۇر» غا پۈركۈنگەن «شەرەپلىك دەۋر» نىڭ باشلانغانلىقىنى جاكارلاپ ئۈلگۈرگەندى. (ئۇلارنىڭ دەۋاسىغا كۆرە، بۇ دەۋردە) تارىختىن بۇيان تۇنجى قېتىم، بىر دۆلەت (يەنى ئامېرىكا) «ئۆزگىلەرنىڭ مەنپەئەتىنى ئويلاش» پىرىنسىپىغا رىئايە قىلىپ، «ھەممىباب پىرىنسىپ ۋە قىممەت قاراش» لارنى ئىلگىرى سۈرۈشكە كۈچەپ، «ئىنسانىيەتسىزلىك تەلتۆكۈس يوقىتىلغان غايىۋى يېڭى دۇنيا» غا قاراپ ئىلگىرىلەش يولىدا رەقىبىسىز ھالغا كەلگەن بولۇپ، نەتىجىدە بۇ توستۇنسىز رەۋىشتە، «ئىنسانپەرۋەرلىك يۈزىسىدىن ئارىلىشىش» جەھەتتىكى خەلقئارالىق يېڭى ئۆلچەمگە ئايلىنالايتتى.

لېكىن، كىشىلەرنىڭ ھەممىسىلا بۇ داۋراڭلارغا مەپتۇن بولۇپ كەتمىگەندى. ئەزەلدىن بېرى زىيانغا ئۇچراپ كەلگەنلەر، يەنى جەنۇبىي يېرىم شارىدىكىلەر ئاتالمىش ئىنسانپەرۋەرلىك يۈزىسىدىن ئارىلىشىش «ھوقۇقى» نى قاتتىق ئەيىبلەپ، بۇنى جاھانگىرلىك ھاكىمىيىتىنىڭ كونا «ھوقۇقى» دىن باشقا نەرسە ئەمەس، دەپ قارايتتى. تېخىمۇ سوغۇققانلىق بىلەن پىكىر قىلالايدىغان سىياسىي سەرخىللار شۇنى بايقاپ يېتەلەيتتىكى، دۇنيادىكى كۆپ قىسىم ئىنسان ۋە دۆلەتكە نىسبەتەن، ئامېرىكا «دەرىجىدىن تاشقىرى لۈكچەك دۆلەت» كە، شۇنداقلا ئۇلار (يەنى دۇنيادىكى كۆپ قىسىم ئىنسان ۋە دۆلەت) نىڭ نەزىرىدىكى «ئۆز جەمئىيىتىگە بولغان ئەڭ چوڭ تاشقى تەھدىت» كە ئايلىنىپ قېلىۋاتاتتى. شۇنداقلا، بۈگۈنكى «ئەڭ مۇتتەھەم دۆلەت ئامېرىكا» ئىدى. كىچىك بۇش ۋەزىپىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن، باشقا ئەللەردىن كەلگەن دۈشمەنلىك سادالىرى ۋە ئامېرىكاغا قارشى جامائەت پىكىرلىرى تېخىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلغىلى بولماس ھالغا كەلدى. بولۇپمۇ، ئەرەب دۇنياسىدا بۇنىڭ قوللاش نىسبىتى شىددەت بىلەن تۆۋەنلىدى. ئوباما ھۆكۈمىتىنىڭ بۇ دۆلەتلەردىكى قوللاش نىسبىتى تېخىمۇ ھەيران قالدۇرغۇچى دەرىجىدە تۆۋەنلەپ، مىسىردىكى قوللاش نىسبىتى بەش پىرسەنتكە چۈشۈپ قالدى. ھالبۇكى، مەزكۇر ھۆكۈمەتنىڭ باشقا ئەرەب ئەللىرىدىكى قوللاش نىسبىتىمۇ بۇنىڭدىن ئانچە يۇقىرى ئەمەس ئىدى.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئامېرىكانىڭ چۆكۈشى ھېلىمەم داۋاملىشىۋاتاتتى. ئۆتكەن ئون يىلدا، ئامېرىكا جەنۇبىي ئامېرىكا قىتئەسىنى «قولدىن بېرىپ قويدى». جەنۇبىي ئامېرىكا قىتئەسىدىن ئايرىلىپ قېلىش «خەۋپى» نەچچە ئون يىل ئىلگىرىلا ئازدۇر-كۆپتۇر مەلۇم بولغانىدى. نىكسون ھۆكۈمىتى چىلىدىكى دېموكراتىك تۈزۈلمىنى ئاغدۇرۇش ھەرىكىتىنى بىر قوللۇق پىلانلىغان، شۇنداقلا ئامېرىكانىڭ قوللىشى ئاستىدىكى پىنوچېت مۇستەبىت ھاكىمىيىتىنى يۆلگەندى. چۈنكى، ئامېرىكا دۆلەت بىخەتەرلىك كومىتېتى «ئەگەر ئامېرىكا لاتىن ئامېرىكاسىنى تىزگىنلىيەلمىسە، دۇنيانىڭ باشقا جايلىرىنى تىزگىنلەشنى خىيال قىلماسلىقى كېرەك» دەپ ئاگاھلاندىرىغانىدى.

لېكىن، تېخىمۇ چاتاق بولغىنى، ئوتتۇرا شەرق رايونىدىكى بارغانسېرى روشەنلىشىۋاتقان مۇستەقىللىق خاھىشى ئىدى. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىنكى پىلاندا، ئوتتۇرا شەرقىدىكى تەڭداشسىز ئېنېرگىيە زاپىسىنى تىزگىنلىگەنلىك، «ئەمەلىيەتتە پۈتۈن دۇنيانى تىزگىنلىگەنلىك» (بۇ روزۋېلتنىڭ مۇھىم مەسلىھەتچىسى بېرلىننىڭ سۆزىدۇر) دەپ قارالغانىدى. شۇنىڭغا ماس ھالدا، مەزكۇر رايونغا بولغان كونتروللۇقنى يوقىتىش ئامېرىكانىڭ دۇنياغا خوجا بولۇش پىلانىغا زىيان يەتكۈزەتتى. مەزكۇر پىلانلار ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن ئىلگىرىلا ئوچۇق شەرھلەنگەن بولۇپ، گەرچە ئامېرىكا شۇنىڭدىن كېيىن دۇنيا تەرتىپىدىكى زور ئۆزگىرىشلەرگە دۇچ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ پىلانلار يەنىلا ئۆز پېتى ئىجرا قىلىنغانىدى.

ئامېرىكانىڭ ئاتامانلىقىغا بولغان تېخىمۇ چوڭقۇر قاتلاملىق تەھدىت زور ئەھمىيەتكە ئىگە دېموكراتىك ھەرىكەتتىن كېلەتتى. «نيۇيورك ۋاقىت گېزىتى» نىڭ ئىجرائىيە باش مۇھەررىرى بىل كېلېر (Bill Keller) ھاياجان ئىلگىدە: «ئامېرىكا شىمالىي ئافرىقا ۋە ئوتتۇرا شەرق رايونىدىكى غايىلىك دېموكراتلارنى باغرىغا بېسىشقا ئىنتىزاردۇر» دەپ يازغانىدى. لېكىن، يېقىندا ئەرەب ئەللىرىدىكى جامائەت پىكىرىگە قارىتا ئېلىپ بېرىلغان راي سىناش نەتىجىسى شۇنى ئويۇنچۇق كۆرسىتىپ تۇرۇپتىكى، جامائەت پىكىرى ئارقىلىق سىياسەتكە تەسىر كۆرسىتىدىغان فۇنكسىيەلىك دېموكراتىيە ئامېرىكاغا نىسبەتەن ئاپەت خاراكتېرلىك ئاقىۋەتتىن دېرەك بېرىشى مۇمكىن ئىدى. (بۇنىڭ دەلىلى سۈپىتىدە) شۇنىسى تولىمۇ تەبىئىكى، مۇبارەك تەختتىن چۈشكەندىن كېيىن، مىسىرنىڭ تاشقى سىياسەت جەھەتتىكى دەسلەپكى بىر قانچە قەدىمى ئامېرىكا بىلەن ئىسرائىلىيەنىڭ قاتتىق ئېتىرازىغا سەۋەب بولدى.

گەرچە ئامېرىكانىڭ ئۇزۇن مۇددەتلىك سىياسەتلىرىگە بەزى ئىستراتېگىيەلىك تەڭشەشلەر يانداشتۇرۇلغان بولسىمۇ، بۇ سىياسەتلەر يەنىلا نىسبەتەن مۇقىم ئىدى. لېكىن ئوباما ھۆكۈمىتىدە بەزى روشەن ئۆزگىرىشلەر كۆرۈلدى. ھەربىي تەھلىلچى يۈچى دېرېزېننىڭ (Yochi Dreazen) «ئاتالانتىك ژۇرنىلى» دا بىلدۈرگىنىدەك، بۇنىڭ سىياسىتى گۇماندارلارنى تۇتۇش (ۋە قىيناش) ئىدى. لېكىن، ئوباما تېرورلۇق قوراللىرى (ئىنسانسىز ئۇچقۇلار) ۋە ئالاھىدە قىسىملارنى (بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈش ئەترەتلىرىدۇر) كۆپلەپ ئىشلىتىپ، ئۇلارنى ئۆلتۈرۈشنىلا مەقسەت قىلدى. ئوباما ھۆكۈمىتى 120 دۆلەتتە ئالاھىدە قىسىم ئىشلىتىشنى پىلانلىغانىدى. نۆۋەتتە، بۇ خىل ئالاھىدە قىسىملارنىڭ كۆلىمى كانادا دۆلەت ئارمىيەسىنىڭكى بىلەن تەڭلەشتى. ئەمەلىيەتتە، بۇ ئالاھىدە قىسىملارنى ئامېرىكا پىرىزىدېنتىنىڭ «شەخسىي قوشۇنى» دېيىشكە بولىدۇ. بۇ مەسىلە ئامېرىكالىق تەكشۈرگۈچى مۇخبىر نىك نېرس (Nick Turse) تەرىپىدىن «Tomdispatch» تورىدا تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلغان ۋە مۇھاكىمە قىلىنغان. ئوباما بىن لادېننى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن ئەۋەتكەن ئالاھىدە ئەترەت شۇنىڭدىن ئىلگىرىمۇ پاكىستاندا ئون نەچچە قېتىم ئوخشاش تۈردىكى ۋەزىپىلەرنى ئىجرا قىلغانىدى.

يۇقىرىقى ۋە باشقا نۇرغۇن جەھەتلەردىكى ۋەزىيەت تەرەققىياتى شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى، ئامېرىكانىڭ ئاتامانلىق ئورنى تەۋرىنىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئاتامانلىق تەمەسى تەۋرەنگىنى يوق.

ئەڭ كەمدە، قەستەن «قارىغۇ» بولۇۋالمىغانلارنىڭ ئارىسىدىكى يەنە بىر «ئورتاق تېما» شۇكى، ئامېرىكانىڭ چېكىنىشىگە ئاساسەن ئۆزى سەۋەبچى بولغان. بۇ يىل يازدا ۋاشىنگتوندا يۈز بەرگەن ماجرالار (قەرز چېكى كىرىزىسى مەسىلىسى) ئامېرىكا خەلقىنى سەسكەندۈردى (نۇرغۇن ئامېرىكىلىقلار دۆلەت مەجلىسى تارقىلىپلا كەتسە بولغۇدەك، دېيىشمەكتە)، دۇنيانىمۇ گاڭگىرتىپ قويدى. بۇ پارلامېنتلىق تۈزۈمدىكى دېموكراتىك سىستېمىدا مەسلى كۆرۈلۈپ باقمىغان ئىشتۇر. بۇ مەنزىرنىڭ ھەيۋىتى ھەتتا ئاشۇ قورچاقلارنىڭ ئارقىسىدىكى تىزگىنلىگۈچىلەرنىمۇ چۆچۈتۈۋەتتى. مەزكۇر مالىيە گۇرۇھلىرىنىڭ نۆۋەتتە كۆڭۈل بۆلىدىغىنى، ئۇلار ئۆزلىرى دۆلەت مەجلىسىگە ئورۇنلاشتۇرغان رادىكال ئۇنسۇرلارنىڭ مەۋجۇت ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنى ۋەيران قىلىۋېتىدىغان - قىلمۇۋەتمەيدىغانلىقىدۇر. چۈنكى، «بالا باققۇچىلىق» سۈپىتىگە ئىگە بۇ ھۆكۈمەت ئۇلارنىڭ بايلىقى ۋە ئىمتىيازىنىڭ كاپالىتىدۇر.

ئامېرىكىلىق داڭلىق پەيلاسوپ جون دېۋى (John Dewey) سىياسەتنى «چوڭ شىركەتلەرنىڭ جەمئىيەتكە تاشلىغان سايىسى» دەپ تەبىرلىگەن ۋە «سايىنىڭ كىچىكلىشى (شۇ سايىنىڭ ئىگىسى بولغان) جىسمىنى ئۆزگەرتەلمەيدۇ» دەپ ئاگاھلاندۇرغانىدى. 19 - ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرىدىن باشلاپ، بۇ سايە جەمئىيەتنى ۋە سىياسىي تۈزۈلمىنى قاپلىۋالغان بۇلۇتقا ئايلاندى. مالىيە گۇرۇھلىرىنىڭ — نۆۋەتتە پۇل مۇئامىلە كاپىتالى بۇلارنىڭ ئاساسىي قىسمىنى تەشكىل قىلىدۇ — تەسىرى شۇ دەرىجىگە يەتتىكى، بۈگۈن ئاساسىي جەھەتتىن ئەنئەنىۋى پارتىيەگە ئوخشىماي قالغان ئىككى سىياسىي تەشكىلات (**جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيەسى بىلەن دېموكراتلار پارتىيەسى، ت**) نۆۋەتتە مۇھاكىمە قىلىنىۋاتقان مەسىلە جەھەتتە خەلقنىڭ ھوقۇقىنى قوغداشتىن بەكلا چەتنەپ كەتتى.

ئاۋام ئەڭ بەك كۆڭۈل بۆلىدىغان ئىچكى مەسىلە ئېغىر ئىشسىزلىق كىرىزىسىدۇر. نۆۋەتتىكى ۋەزىيەتتە، بۇ ئاچقۇچلۇق مەسىلىنى پەقەت ھۆكۈمەتتىن كېلىشى مۇمكىن بولغان، ئالدىنقى قېتىم ئوباما تەرىپىدىن باشلانغان، مىليونلىغان خىزمەت ئورنىنى ساقلاپ قالغان بولسىمۇ، دۆلەتتىكى چېكىنىشنىڭ ۋە يەرلىك ئىستېمالدىكى تۆۋەنلەشنىڭ ئورنىنى ئاران - ئاران تولدۇرالىغان مۇداخىلىدىن خېلى بەك كۈچلۈك بولغان ئىقتىسادىي غىدىقلاش ئارقىلىق ئاندىن ھەل قىلغىلى بولىدۇ. ھالبۇكى، پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرى ئەڭ بەك كۆڭۈل بۆلىدىغان مەسىلە قىزىل رەقەم كىرىزىسىدۇر. شۇ ۋەجىدىن، پەقەت قىزىل رەقەملا مۇزاكىرىگە سۇنۇلماقتا. كۆپ قىسىم كىشىلەر پەۋقۇلئادە ئاز ساندىكى بايلاردىن باج يىغىش ئارقىلىق مالىيە قىزىل رەقىمى مەسىلىسىنى ھەل قىلىشقا مايىل (بۇ تەكلىپنى 72 پىرسەنت ئادەم قوللاپ، 21 پىرسەنت كىشى قارشى تۇرغان). ئىجتىمائىي كاپالەتنى ئازايتىش تەكلىپى كۆپ قىسىم كىشىلەرنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىغان بولۇپ (69 پىرسەنت كىشى داۋالاش تولۇقلىمىسىنى ئازايتىشقا، 79 پىرسەنت كىشى داۋالاش سۇغۇرتىسىنى ئازايتىشقا قارشى تۇرغان)، شۇ ۋەجىدىن ئۇنىڭ نەتىجىسى كۈتكەننىڭ ئەكسىچە بولۇشى مۇمكىن.

ئاۋامنىڭ قىزىل رەقەمنى قانداق تۈگىتىشى مۇمكىنلىكى توغرىسىدىكى بىر تەتقىقاتنىڭ مەسئۇلى سىتېۋىن كۇل (Steven Kull) شۇنداق دېگەن: «روشنكى، ھۆكۈمەتمۇ، جۇمھۇرىيەتچىلەر پارتىيەسىدىكىلەر كۆپ سانلىقنى ئىگىلەيدىغان ئاۋام پالاتاسىمۇ ئاۋامنىڭ قىممەت قارىشى ۋە ئۇلارنىڭ

خامچوت توغرىسىدىكى كۈنتەرتىپى جەھەتتە، ئۇلار بىلەن بىردەكلىككە ئىگە ئەمەس. مالىيە چىقىمىنىڭ ئەڭ چوڭ پەرقى شۇكى، ئاۋام دۆلەت مۇداپىئە خامچوتىنى زور مىقداردا قىسقارتىشنى قوللايدۇ، ھۆكۈمەت بىلەن ئاۋام پالاتاسى بولسا بۇنى مۇۋاپىق مىقداردا ئاشۇرۇش تەكلىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئاۋام تەلەپ قىلغان خىزمەت جەريانىدا تەربىيەلىنىش، مائارىپ، بۇلغىنىشنى تىزگىنلەش قاتارلىق جەھەتلەردىكى چىقىملار ھۆكۈمەت ياكى ئاۋام پالاتاسى تەشەببۇس قىلغاندىن خېلى بەكلا كۆپ».

بۇ بىلەن ئوباما ئىراق بىلەن ئافغانىستاندا سەرپ قىلغان ئۇرۇش خىراجەتلىرى ھازىر تۆت تىرىليون 400 مىليارد دوللار دەپ مۆلچەرلەنمەكتە. بۇ بىن لادېننىڭ زور غەلبىسىدۇر. چۈنكى، ئۇ ئىلگىرى ئۆز نىشانىنىڭ «ئامېرىكانى توذاققا دەسسەتىپ ۋەيران قىلىش» ئىكەنلىكىنى جاكارلىغانىدى. ئامېرىكانىڭ 2011-يىلىدىكى ھەربىي خامچوتى دۇنيادىكى باشقا ئەللەرنىڭ ھەربىي خامچوتىنىڭ يىغىندىسىغا توغرا كېلىدىغان بولۇپ، ئەمەلىي باھا بويىچە ھېسابلىغاندا بۇ ئامېرىكانىڭ سوغۇقچىلىق ئۇرۇشىدىن كېيىنكى ھەرقانداق مەزگىلىدىكىدىن يۇقىرىدۇر. لېكىن، مەزكۇر خامچوت بۇنىڭدىنمۇ كۆپەيتىلىشى مۇمكىن. قىزىل رەقەم كىرىسى كىشىنى **(يەنى پۇلدىن باشقىنى ئويلىمايدىغان گىگانىت كاپىتالىستلارنى، ت) بىزار** قىلىدىغان ئىجتىمائىي تۈرلەرنى ۋەيران قىلىدىغان قورال سۈپىتىدە پەيدا قىلىنغان. لېكىن، نۇرغۇنلىغان كىشىلەر تۇرمۇشىدا دەل (مالىيە گۇرۇھلىرى بىكار قىلىۋەتمەكچى بولغان) ئۇشبۇ ئىجتىمائىي تۈرلەرگە تايىنىدۇ. لوندوندىكى «پۇل مۇئامىلە ۋاقىت گېزىتى» نىڭ ئىقتىساد مۇخبىرى مارتىن ۋولفى (Martin Wolf) شۇنداق يازغان: «ئۇ (يەنى سۈنئىي رەۋىشتە پەيدا قىلىنغان قىزىل رەقەم كىرىسى) ئامېرىكانىڭ مالىيە ئەھۋالىنى ھەل قىلىش جەھەتتىكى تەخىرىسز مەسىلە ئەمەس... ئامېرىكا ھېلىمۇ <مۇددەتكە بۆلۈپ تۆلەش> شەكلىدە قەرز ئالالايدۇ. بۇ دۆلەتنىڭ ئون يىللىق زايومىنىڭ پايدا نىسبىتى ئۈچ پىرسەنتكە يېقىن. ئاز ساندىكى خۇددىنى يوقاتمىغان كىشىلەرنىڭ مۆلچەرلىگىنىدەك، مالىيە خىرىسى جىددىي ھەل قىلىنىشى كېرەك بولغان تەخىرىسز مەسىلە بولماستىن، ئۇزۇن مۇددەتلىك ۋەزىپىدۇر. روشەنكى، ئامېرىكا مالىيەسىدىكى كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان بىر رېئاللىق شۇكى، 2011-يىلى ئامېرىكانىڭ مالىيە كىرىمى GDP نىڭ ئاران 14.4 پىرسەنت بولىدىغانلىقى مۆلچەرلەنمەكتە. بۇ ئۇرۇشتىن كېيىنكى 18 پىرسەنتلىك ئوتتۇرىچە سەۋىيەدىن خېلىلا تۆۋەن. ھالبۇكى، 2011-يىلى شەخسىي تاپاۋەت بېجىنىڭ ئامېرىكا GDP سىدا ئىگىلىگەن نىسبىتىنىڭ 6.3 پىرسەنت بولىدىغانلىقى مۆلچەرلەنمەكتە. ئامېرىكىلىقلاردىن باشقىلار بۇ رەقەمنىڭ ھەيران قالدۇرۇشقا ئەرزىمىسى بارلىقىنى ئاڭلىمايدۇ. 1988-يىلى سابىق پىرىزدېنت رونالد رېگاننىڭ ۋەزىپە مۇددىتى ئاياغلاشقاندا، ئامېرىكا مالىيە كىرىمىنىڭ GDP دا ئىگىلىگەن نىسبىتى 18.2 پىرسەنت ئىدى. قىزىل رەقەمنى يوقىتىش ئۈچۈن باج نىسبىتىنى زور دەرىجىدە ئۆستۈرۈش كېرەك.» بۇ دەۋرەۋە كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ، شۇنداقلا پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرى ۋە دەرىجىدىن تاشقىرى بايلار دەل شۇنىڭغا موھتاجدۇر. شۇنداقلا، دېموكراتىيەنى تېز سۈرئەتتە ئاجىزلىتىش (ئۇلار ئۈچۈن) ھەممىدىن مۇھىمدۇر.

گەرچە قىزىل رەقەم كىرىسىنى ۋەھشىي سىنىپى كۈرەش كەلتۈرۈپ چىقارغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇزۇن مۇددەتلىك قەرز كىرىسى ھەقىقەتەن تولىمۇ ئېغىردۇر. شۇنداقلا، رونالد رېگاننىڭ مەسئۇلىيەتسىزلەرچە

مالىيە سىياسىتىدىن بۇيان، ئامېرىكا دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ ھەقدار (قەرز بەرگۈچى، «ھەقدار» كەلىمىسىنىڭ «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى»دىكى ئىككىنچى مەنىسىگە قارالسۇن، ت) دۆلەتتىن دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ قەرزدار دۆلەتكە ئايلاندى. دۆلەت قەرزى ئۈچ ھەسسە كۆپىيىپ، ئىقتىسادىي خەۋپ شىددەت بىلەن كۈچەيدى، شۇنداقلا جورجى W بۇش بۇ ۋەزىيەتنى تېخىمۇ ئەدەتتەشۋەتتى. لېكىن، نۆۋەتتىكى ئەڭ تەخىرىسز ئىش ئىشسىزلىق كرىزىسىنى ھەل قىلىشتۇر.

كرىزىس توغرىسىدىكى ئەڭ ئاخىرقى «مۇرەسسە» — تېخىمۇ توغرىسى، رادىكال ئوڭچىلارغا تەسلىم بولۇش — ئاۋامنىڭ ئىزچىل تەلەپ قىلىپ كەلگەنلىرىگە تۈپتىن زىت ئىدى ۋە شۇنىڭغا جەزم قىلىشقا بولاتتىكى، بۇ ئىقتىسادىي ئېشىشنى ئاستىلىتىپ، نۆۋەتتە غايەت زور پايدا ئېلىۋاتقان بايلار ۋە شىركەتلەردىن باشقا ھەممەيلەننى ئۇزۇن مۇددەتلىك زىيانغا ئۇچرىتاتتى. سوغۇققان ئىقتىسادشۇناسلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك خارۋرادىكى ئىقتىسادشۇناس لاۋرېنس سامېرسنىڭ (Lawrence Summers) «ئامېرىكانىڭ نۆۋەتتىكى مەسىلىسى زىيادە ئېشىپ كەتكەن خامچوت قىزىل رەقىمى ئەمەس، بەلكى ئىشسىزلىق ۋە ئىقتىسادىي ئېشىشنىڭ ئاستىلىقى مەسىلىسىدۇر» دېگەن ھۆكۈمىگە قوشۇلاتتى. شۇنداقلا، 2011-يىلى 8-ئايدا ۋاشىنگتوندا كېلىشىم ھاسىل قىلىنغان خامچوتتۇمۇ — گەرچە ئاساسەن مۇمكىن بولمايدىغان قەرز كېچىكتۈرۈشتىن ياخشىراق بولسىمۇ — ئوخشاشلا چېكىنىۋاتقان ئىقتىسادنى تېخىمۇ ئېغىر زىيانغا ئۇچرىتىدۇ.

ئانچە گېپى بولۇنمىغان يەنە بىر نۇقتا شۇكى، ئىقتىسادشۇناس دىن بېيكېر (Dean Baker) «ئەگەر فۇنكسىيەسىنى ياخشى جارى قىلدۇرالمىۋاتقان، خۇسۇسىيلاشتۇرۇلغان ساغلاملىق سىستېمىسى كىشى بېشىغا توغرا كېلىدىغان تەننەرخى شۇنىڭ يېرىمىغا توغرا كېلىدىغانلىقىغا قارىماستىن، ئەڭ كەمدە ساغلاملىق جەھەتتە شۇنىڭغا سېلىشتۇرغىلى بولغۇدەك نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلۈۋاتقان باشقا سانائەتلىك شەكىل دۆلەتلەردىكىگە ئوخشاش سىستېمىغا ئۆزگەرتىلسە، خامچوت قىزىل رەقىمىنى تۈگەتكىلى بولىدۇ» دېگەن مۇمكىنچىلىكنى ئوتتۇرىغا قويغانىدى. بۇنىڭغا سېلىشتۇرغاندا، مالىيە ئاپپاراتلىرى ۋە دورا ساھەسى قاراپ چىقىشمۇ بەسى مۈشكۈل بولغان بۇ خىل تاللاشلار ئالدىدا (گەرچە بۇ خىل مۇمكىنچىلىك خېلىلا رېئال بولسىمۇ) ئىنتايىن كۈچلۈك ئورۇندىدۇر. شۇنىڭغا ئوخشاش سەۋەبلەر تۈپەيلى كۈنتەرتىپنىڭ سىرتىدا قالغان تۆۋەن مىقدارلىق پۇل مۇئامىلە بېجى قاتارلىق تاللاشلارمۇ ئىقتىسادىي نۇقتىدىن قىيىنچىلىق تۇغدۇرماقتا.

بۇ ئەسنادا، يېڭى سوۋغىلار ۋال كوچىسىدا ھە دەپ ئىسراپ قىلىنماقتا. ئاۋام پالاتاسىنىڭ «پۇل ئاجرىتىش كومىتېتى» مالىيەۋى چىرىكلىككە قارشى بىرىنچى نومۇرلۇق توسالغۇ بولغان «ئاكسىيە ۋە ئالماشتۇرۇش كومىتېتى» ئۈچۈن تەلەپ قىلىنغان خامچوتنى قىسقارتتى. (بۇ خىل ئەھۋالدا) ئىستېمالچىلارنى قوغداش ئاپپاراتلىرىنىڭمۇ (پالەچلەندۈرۈلمەي) ساق قاللىشى ئېھتىماللىقتىن يىراق. دۆلەت مەجلىسى كەلگۈسى ئەۋلادلارغا قارشى قوزغىغان ئۇرۇشتا ئۆزىنىڭ باشقا قوراللىرىنىمۇ ئىشقا سالدى. «نيۇيورك ۋاقىت گېزىتى» نىڭ خەۋىرىگە كۆرە، جۇمھۇرىيەتچىلەرنىڭ مۇھىت ئاسراشقا قارشى تۇرغانلىقى مەسىلىسىدە، «ئامېرىكانىڭ زور ئاممىۋى خىزمەت ئاپپاراتلىرىدىن بىرى يەرشارىنىڭ ئىسسىپ كېتىشىگە

سەۋەب بولغان كاربون قويۇپ بېرىلىشىنى تىزگىنلەيدىغان بىر ئىشقا توسقۇنلۇق قىلدى ۋە نۆۋەتتە كۆمۈر ئىشلىتىلىۋاتقان ئېلېكتر ئىستانسىلىرىدا كاربون تۆت ئوكسىدنى يىغىۋالالايدىغان ئەڭ ياخشى پروجېكتلەردىن بىرىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋەتتى.»

ئۆز-ئۆزىنى زىيانغا ئۇچراتقان ۋە بارغانسېرى ئەۋج ئېلىۋاتقان بۇ خىل زەربىلەر يېقىن ئۆتمۈشكەلا خاس ھادىسە بولماستىن، ئۇنىڭ تارىخى 1970-يىللارغىچە، يەنى دۆلەتلىك سىياسىي ئىقتىساد تەلىماتى كۆپىنچە كىشىلەر تەرىپىدىن «(دۆلەت) كاپىتالىزىمنىڭ ئالتۇن دەۋرى» دەپ ئاتالغان دەۋرگە خاتىمە بېرىپ، غايەت زور ئۆزگىرىشلەرنى باشتىن كەچۈرگەن دەۋرلەرگىچە بارىدۇ. بۇ ئۆزگىرىشلەرنىڭ ئۇلۇق ئىككى ئامىلى پۇل مۇئامىلىشىش (financialization) ۋە ئىشلەپچىقىرىشنىڭ چەتئەللەرگە يۆتكىلىشى بولۇپ، بۇ ئىككىلىسى ئىشلەپچىقىرىشتىكى پايدا نىسبىتىنىڭ تۆۋەنلىشى ۋە ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن سەرمائىلەرنى تىزگىنلىگەن ۋە پۇل بىرلىكلىرىنى تەرتىپكە سالغان بىرىتون ۋۇدس سىستېمىسىنىڭ (Bretton Woods System) پارچىلىنىشىغا ئالاقىدار ئىدى. بۇ خىل تەلىماتلار باشقۇرۇشتىكى بوشاڭلىققا، كاتتا «باش ئىجرائىيە ئەمەلدارى» مۇكاپاتلىرىنى قىسقا مۇددەتلىك پايدىلارغا باغلىغان شىركەت باشقۇرۇش پىرىنسىپلىرىغا ۋە شۇ تىپتىكى سىياسىي قارارلارغا ئۆزگەرگەندە، «ئەركىن بازار تەلىماتلىرى» نىڭ ئىدىئولوگىيەلىك غەلبىسى ھەر ۋاقىتتىكىدەك تولىمۇ تاللاشچان رەۋىشتە، زەربىسىنى تېخىمۇ كۈچەيتىشكە باشلىدى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئوتتۇرىغا چىققان مال-مۈلۈكنىڭ (ئاز ساندىكى كىشىلەرنىڭ قولىغا) جۇغلاندى، ئىنتايىن ئاز ساندىكى كىشىلەرنى پەۋقۇلئاددە مال-بىناسقا ئىگە قىلىپ، زور كۆپ ساندىكى كىشىلەرنىڭ ئەمەلىي كىرىمىنىڭ تۇرغۇنلىشىغا سەۋەب بولغان ناچار ئايلىنىشىنى تېزلىتىش ئارقىلىق تېخىمۇ زور سىياسىي نوپۇز قازاندى.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، سايلام چىقىملىرى پەۋقۇلئاددە زور دەرىجىدە ئۆرلەپ، ھەر ئىككى پارتىيەنىڭ ئىلگىرى كۆرۈلۈپ باقمىغان دەرىجىدە، شىركەتلەرنىڭ قولىغا قاراپ قېلىشىغا سەۋەب بولدى. ھەر ئىككى پارتىيەنىڭ دۆلەت مەجلىسىدىكى رەھبەرلىك ماقاملىرىنىڭ «كىم ئارتۇق» قىلىپ سېتىلىشى نەتىجىسىدە، سىياسىي جەھەتتە دېموكراتىيەگە تەۋە نېمە قالغان بولسا، ھەممىسى تېخىمۇ بەك ۋەيران قىلىندى. سىياسىي ئىقتىسادشۇناس توماس فېرگۇسون (Thomas Ferguson) «تەرەققىي تاپقان دۇنيادىكى قانۇن چىقىرىش ئاپپاراتلىرى ئارىسىدا تەڭداشسىز ئورۇنغا ئىگە بولغان ئامېرىكا دۆلەت مەجلىسىنىڭ پارتىيەلىرى ئەمەلىيەتتە قانۇن چىقىرىش جەريانىدىكى ھالقىلىق بوشلۇقلاردىن پايدىلىنىشى ئۈچۈن باھا قويۇشقا باشلىدى» دەيدۇ. پارتىيەنى مەبلەغ بىلەن تەمىنلىگەن پارلامېنت ئەزالىرى ھوقۇققا ئېرىشمەكتە ۋە بۇ پارتىيەلەرنى بىنورمال رەۋىشتە خۇسۇسىي كاپىتالغا خىزمەت قىلىشقا مەجبۇرلىماقتا. «نەتىجىدە، مۇنازىرىلەر رەھبەرلەر تايىنىۋاتقان مەبلەغ سېلىش گۇرۇھلىرىغا ۋە مەنپەئەت شايىكىلىرىغا خۇشياقلىدىغان ۋاقتى ئۆتمەس شوئارلارنى توۋلاش جەريانىغا ئايلىنىپ قالدى» دەيدۇ ئۇ (25).

«ئالتۇن دەۋر» دىن كېيىنكى ئىقتىساد ئادام سىمىسى (Adam Smith) ۋە دېيۋىد رىكاردو (David Ricardo) قاتارلىق كىلاسسىك ئىقتىسادشۇناسلار تەسەۋۋۇر قىلغان قاباھەتكە يېتىپ قالدى. ئادام

سىمىنىڭ تەبىرىدىكى «ئىنسانىيەتنىڭ خوجىلىرى» يېقىنقى ئوتتۇز يىلدا ئۆز جەمئىيىتىنىڭ پاراۋانلىقىغا ئالاقىدار ھەرقانداق ھېسسىي قىزىقىشنىڭ تەركىبى ئەتتى. ئۇلار بۇنىڭ ئورنىغا دىققىتىنى قىسقا مۇددەتلىك پايدىغا ۋە غايەت زور دارامەتلەرگە مەركەزلەشتۈردى. نەتىجىدە، ۋەتەن زىيانغا ئۇچرىدى. يۇ، ئۇلارنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان كۈچلۈك «بالا باققۇچى» ھاكىمىيەت ئۆز پېتى ساقلىنىپ قالدى.

4- ئاۋغۇست «نيۇيورك ۋاقىت گېزىتى» نىڭ باش بېتىگە بىر پارچە رەسىملىك چۈشەندۈرۈش بېسىلىپ، ئىككى چوڭ ۋەقە يانمۇيان خەۋەر قىلىندى. بۇلارنىڭ بىرىدە جۇمھۇرىيەتچىلەرنىڭ «باجنى — يەنى بايلاردىن ئېلىنىدىغان باجنى — ئاشۇرۇشقا ئالاقىدار» ھەرقانداق لايىھەگە نەقەدەر قارشى ئىكەنلىكى بايان قىلىنغان. يەنە بىر ماقالىنىڭ تېمىسى بولسا «ھەشىمەتلىك بۇيۇملارنىڭ باھاسى ئۆستۈرۈلگەن تەقدىردىمۇ، يەنىلا سودىسى بولۇۋېرىدۇ» ئىدى. بايلاردىن ۋە كارخانىلاردىن ئېلىنىدىغان باجنى كۈلكىلىك دەرىجىدە تۆۋەنلىتىشتىكى باھانە «ئۇلار مەبلەغ سېلىش ئارقىلىق، خىزمەت پۇرسىتى يارىتىدۇ» ئىدى. ھالبۇكى، ھازىر ئۇلارنىڭ يانچۇقى مىسلىسىز پايدا بىلەن لىققىدە تولۇپ كەتكەچكە، بۇ ئىشنى قىلىپ بولالمايۋاتقاندى.

بانكا ساھەسىدىكى گىگانت شىركەتلەردىن بىرى بولغان سىتى گۇرۇھى (Citigroup) مەبلەغ سالغۇچىلار ئۈچۈن تەييارلىغان تەشۋىقات كىتابچىسىدا بۇ خىل تەرەققىيات مەنزىرىسى دەل جايدا سۈپەتلەنگەن. مەزكۇر بانكىنىڭ تەھلىلچىلىرى شۇنداق بىر يەرشارى جەمئىيىتىنى تەسۋىرلىگەنكى، مەزكۇر جەمئىيەت «زەردارلار تائىپىسى» بىلەن «باشقا تائىپىلەر» دىن ئىبارەت ئىككى گۇرۇھقا بۆلۈنگەن. بۇ خىل دۇنيادا، ئىقتىسادىي ئېشىش ئاز ساندىكى پۇلدارلار تەرىپىدىن ئىلگىرى سۈرۈلىدۇ، شۇنداقلا ئاساسەن شۇلار تەرىپىدىن ئىستېمال قىلىنىدۇ. ئاندىن، بۇ جەمئىيەتتە «باي ئەمەسلەر» تائىپىسى بار بولۇپ، ئۇلار زور كۆپچىلىكنى تەشكىل قىلىدۇ. ئېنىقسىز تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان بۇ تائىپە گامھدا «يەرشارى يالاڭتۆشلەر» دەپ ئاتالماقتا. ئامېرىكا، ئۇلار «بارغانسېرى ئېغىرلىشىۋاتقان ئىشچىلار تەشۋىشى» گە دۇچ كەلمەكتە. ھالبۇكى، ئامېرىكا پۇل زاپىسى سىستېمىسىنىڭ (بۇ ئامېرىكانىڭ مەركىزىي بانكا سىستېمىسىدۇر، ت) رەئىسى ئالان گرېنسىپەن (Alan Greenspan) ئۆزىنىڭ ئىقتىساد باشقۇرۇش جەھەتتىكى ئىپادىسىنى ماختاش جەريانىدا، دۆلەت مەجلىسىگە چۈشەندۈرگىنىدەك، بۇ (يەنى ئىشچىلارنىڭ خاتىرجەملىكى) ساغلام ئىقتىسادنىڭ ئاساسىدۇر. مانا بۇ يەرشارى جەمئىيەتتىكى ھەقىقىي ھوقۇق ئالمىشىدۇر.

سىتى گۇرۇھىنىڭ تەھلىلچىلىرى مەبلەغ سالغۇچىلارغا دىققىتىنى ئىقتىسادىي پائالىيەتلەرنىڭ موتورى بولمىش پەۋقۇلئاددە باي كىشىلەرگە مەركەزلەشتۈرۈشنى تەۋسىيە قىلغان. 1985- يىلىدىن بۇيان، ئۇلارنىڭ ئاتالمىش «پەۋقۇلئاددە زەردارلار پاي چېكى سېۋىتى» نىڭ ئىپادىسى تەرەققىي تاپقان بازارلاردىكى دۇنياۋى كۆرسەتكۈچتىن خېلىلا يۇقىرى ئىدى. ئەينى چاغدا پەۋقۇلئاددە باي كىشىلەرنى تېخىمۇ بېيىتىشنى نىشان قىلغان «رېگان- ساچىر ئىقتىسادىي پىلانى» ھەقىقىي رەۋىشتە ئىجرا قىلىنىشقا باشلىغانىدى.

مەزكۇر ئاپپاراتلار 2007-يىلىدىكى پۇل مۇئامىلە كرنزىسىدىن — بۇنىڭغا ئاساسلىقى «ئالتۇن دەۋر»دىن كېيىنكى يېڭى مەزگىلدىكى پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرى جاۋابكار — ئىلگىرىلا ھەيران قالدۇرغان ئىقتىسادىي كۈچكە ئىگە بولغانىدى. ئۇلارنىڭ كارخانىلارنىڭ پايدىسىدا ئىگىلىگەن ئۈلۈشى ئىككى ھەسسىدىن كۆپرەك ئاشقاندى. پۇل مۇئامىلە كرنزىسىدىن كېيىن، بەزى ئىقتىسادشۇناسلار ئۇلارنىڭ فۇنكسىيەسىنى نوقۇل ئىقتىسادىي نۇقتىدىن تەھلىل قىلىشقا باشلىدى. نوبېل ئىقتىساد مۇكاپاتى ساھىبى روبرت سولوۋ (Robert Solow) ئۇلارنىڭ ئومۇمەن سەلبىي تەسىر كۆرسىتىش ئېھتىماللىقىنىڭ يۇقىرىلىقىنى خۇلاسەلەپ: «(مەزكۇر پۇل مۇئامىلە ئاپپاراتلىرى قازانغان، ئاتالمىش) مۇۋەپپەقىيەتلەر ئەمەلىي ئىقتىسادنىڭ ئۈنۈمىنى ھېچقانچە ئاشۇرالماسلىقى مۇمكىن، ئەمما كرنزىس سەۋەبلىك، بايلىق باج تاپشۇرغۇچىلارنىڭ (يەنى پۇقرالارنىڭ) ئىلكىدىن پۇل مۇئامىلىچىلەرنىڭ ئىلكىگە يۆتكەلدى» دېگەن.

ئۇلار سىياسىي دېموكراتىيەنىڭ قالدۇقلىرىنىمۇ كۆكۈم-تالغان قىلىش ئارقىلىق ئەجەللىك جەرياننى ئىلگىرى سۈرۈشكە ئاساس سالدى، بۇنىڭ ئۈچۈن زىيانلانغۇچىلار (يەنى پۇقرالار) سۈكۈت ئىلكىدە قوبۇل قىلىپ بەرسىلا بولدى.

ئىنگىلىزچىدىن ئۆتكۈر ئالماس تەرجىمىسى

مەنبە:

<https://chomsky.info/20110824/>

پەرزەنتلىرىمىزنى تېخىمۇ
ئەقىللىق قىلالامدۇق؟

بالىلىرىمىزنى تېخىمۇ ئەقىللىق قىلالامدۇق؟

گىۋىن دىۋار

ھەممىمىزگە مەلۇم بولغىنىدەك، بالىلارنى پەۋقۇلئاددە ئەقىللىق قىلىۋېتەلەيدىغانلىقى ئىلگىرى سۈرۈلگەن كىتاب - ماتېرىيال، ئويۇنچۇق، DVD پىلاستىنكىلىرى، يۇمشاق دېتاللار، ئويۇنلار ۋە مائارىپ پروگراممىلىرىنىڭ بازىرى تولىمۇ ئىنتايىن.

بۇ خىل مەھسۇلاتلارنىڭ نۇرغۇنى «ئۆزلىرىنىڭ كارغا كېلىدىغانلىقى ۋە بۇنىڭ ئىلىم - پەن تەرىپىدىن ئىسپاتلانغانلىقى» نى ئاشكارا ياكى يوشۇرۇن رەۋىشتە دەۋا قىلىشىدۇ. ئۇنداقتا، ئەھۋال راستلا شۇنداقمۇ؟ قىسمەن ئەھۋاللاردا شۇنداق.

مەسىلەن، مەن باشقا يەردىمۇ نەقىل قىلغاندەك، تۆۋەندىكى خۇسۇسلار توغرىسىدا پاكىتلار مەۋجۇت: * ھەرخىل شەكىللەرنى قۇراشتۇرۇپ ئوينىلىدىغان ئىمارەت ياساش تىپىدىكى ئويۇنلار بالىلارنىڭ تۈرلۈك تونۇش ئىقتىدارىنى تەرەققىي قىلدۇرىدۇ.

* تەنقىدىي تەپەككۈر قىلىش ماھارىتىنى ئۆگىتىدىغان ئاكادېمىك پروگراممىلار بالىنىڭ تونۇش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرىدۇ.

* شاھمات تىپىدىكى بەزى ئويۇنلار ئوقۇش يېشىدىن ئىلگىرىكى ماتېماتىكا ماھارىتىنى ئاشۇرىدۇ.

لېكىن، «ئەقىل ئاچىدىغان» مەھسۇلاتلارنىڭ نۇرغۇنى كارغا كەلمەيدۇ. مەسىلەن، ئۆزگىرىشچان ئامىللار تىزگىنلەنگەن بىر تۈرلۈك تەجرىبىدە، بوۋاقلارنىڭ تاراتقۇلارنى ئاساس قىلغان ئوقۇتۇش پروگراممىلىرىدىن خەت ئوقۇشنى ئۆگىنەلگەنلىكىگە ئالاقىدار ھېچقانداق پاكىتقا ئېرىشىلمىگەن. شۇنداقلا، پەۋقۇلئاددە كىچىك ياشتىكى بالىلارنىڭ تەربىيە خاراكتېرىلىك ۋىدىئولارنى كۆرۈش ئارقىلىق گەپ قىلىشنى ئۆگىنەلمەيدىغانلىقى توغرىسىدا پاكىتلار مەۋجۇت. ئەكسىچە، بوۋاقلار (تېلېۋىزور ياكى كومپيۇتېر بىلەن ئەمەس، بەلكى) ھەقىقىي ئىنسانلار بىلەن ئۇچرىشىش ۋە ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاش ئارقىلىق سۆزلەشنى ئۆگىنىدۇ (كۈھل، 2005 - يىلى).

خەلق ئارىسىدا ئومۇملاشقان بەزى خاتا چۈشەنچىلەر بار: مەسىلەن، كىشىلەر: «بالىلارنى ئەقىللىق دەپ ماختاپ بەرگەندە، ئۇلارنىڭ ئۆزىنى قەدىرلەش تۇيغۇسى كۈچىيىپ، ئوقۇش نەتىجىسى ياخشىلىنىدۇ» دەپ قارايدۇ.

كىشىدە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرىدىغان بىر قاتار تەجرىبىلەر ئەھۋالنىڭ دەل شۇنىڭ ئەكسىچە بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. بالىلارنى ئەقىللىق دەپ ماختاش كۆپىنچە ھاللاردا ئۇلارنى ھاقامەتلەشتۈرۈۋېتىدۇ.

تېخىمۇ قىزىقارلىقى — ھېچبولمىسا مېنىڭ نەزىرىمدە — «بىزنىڭ ئەقىلگە بولغان تونۇشىمىز ئۆگىنىش جەريانىغا توسقۇنلۇق قىلىشى مۇمكىن» دېگەن بايقاشتۇر. ئەقىلنى مۇقىم، ئۆزگەرمەس خۇسۇسىيەت دەپ قارايدىغان كىشىلەر خاتالىقلىرىدىن ئالدىراپ ساۋاق ئالمايدۇ، بۇنداقلارنىڭ ئوقۇشتا ئوتۇق قازىنىش ئېھتىماللىقىمۇ تۆۋەن بولىدۇ.

بۇنىڭدىن سىرت، تەجرىبىلەردە كۆرسىتىلىشىچە، بالىلارنىڭ ئەقىل ۋە مۇۋەپپەقىيەتكە ئالاقىدار («قىز بالىنىڭ تىل تالانتى ئوغۇل بالىنىڭكىدىن كۈچلۈك بولىدۇ» ياكى «ئاسىيالىق بالىلار ماتېماتىكاغا ئۇستا» دېگەندەك) قاتىمال قاراشلار بىلەن ئۇچرىشى ئۇنىڭ ئوقۇش نەتىجىسىگە سەلبىي تەسىر كۆرسىتىدىكەن. شۇ ۋەجىدىن، مەن تۆۋەندە بالىلارنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتىنى ئۆستۈرۈشكە ئالاقىدار، دەلىل - ئىسپاتلىرى بار تەدبىرلەرنى سىلەرنىڭ ھۇزۇرۇڭلارغا سۇنماقچى.

چىنىقىش ئەقىلنى غىدىقلايدۇ

بۇ ھەم قىزىقارلىق، ھەم كۈتۈلمىگەن چارىدۇر: ئوكسىگېنلىق ھەرىكەت چوڭ مېڭىنىڭ يېتىلىشىنى غىدىقلاپ، ئۆگىنىش ئىقتىدارىمىزنى كۈچلەندۈرەلەيدۇ. تەتقىقاتلاردا كۆرسىتىلىشىچە، چىنىققان بالىلار مەكتەپتە زېھنىنى تېخىمۇ بەك مەركەزلەشتۈرەلەيدىكەن. لېكىن، بۇ جەھەتتە دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك بىر نوقتتا بار: چىنىقىش ئارقىلىق تولۇق ئۈنۈمگە ئېرىشىش ئۈچۈن، بالا ئاتا - ئانىسىنىڭ زورلىشى بىلەن ئەمەس، بەلكى ئۆز رازىلىقى بىلەن چىنىقىشى كېرەك.

ئويناش

ئەركىن ئويناش چوڭ مېڭە پوستلاق قەۋىتىنىڭ تېخىمۇ ياخشى ئۆگىنىشى، ئەستە تۇتۇشى ۋە ئۆسۈشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. شۇنداقتا، ئۇ يەنە تىل ئىقتىدارى، ماكان خاراكتېرلىق ئەقىل (**spatial intelligence**) — بۇ كىشىنىڭ جىسىملارنىڭ ماكان مۇناسىۋىتىنى ھېس قىلىش، پەرقلەندۈرۈش، ئەستە ساقلاش ۋە ئۆزگەرتىش ھەمدە شۇ ئارقىلىق ئىدىيەسىنى ۋە ھېسسىياتىنى ئىپادىلەش ئىقتىدارىنى كۆرسىتىدۇ، (ت)، يۈز بەرمىگەن ئىشلار يۈز بەرگەن بولسا قانداق ئەھۋال كۆرۈلىدىغانلىقى ھەققىدە مەنتىقىلىق تەپەككۈر قىلىش ئىقتىدارى ۋە ماتېماتىكا ئىقتىدارىنىمۇ كۈچەيتىدۇ.

خىزمەت خاتىرىسى (Working memory) زېھنى ئەقىلدىن (IQ) مۇھىمىمۇ؟

يېڭى تەتقىقاتلاردا كۆرسىتىلىشىچە، خىزمەت خاتىرىسى (ئۇچۇرلارنى ۋاقىتلىق ساقلاشقا ئىشلىتىلىدىغان، ئەستە ساقلاش سىغىمى چەكلىك بولغان تونۇش سىستېمىسىدۇر، ت) ئىقتىدارى، يەنى بىز

تەپەككۈر قىلىش ۋە مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشتا پايدىلىنىدىغان «مەنىۋى دەپتەر» ئۆگىنىش نەتىجىمىزنىڭ قانداقراق بولىدىغانلىقىنى زېھنىي ئەقىلدىنمۇ ياخشىراق كۆرسىتىپ بېرەلەيدىكەن.

قول ئىشارىتى

قول بىلەن ئىشارەت قىلىشنىڭ كىشىنىڭ ئېسىنى ۋە ئۆگىنىش ئىقتىدارىنى ياخشىلايدىغانلىقى توغرىسىدا يېتەرلىك پاكىتلار مەۋجۇت. تونۇش پىسخولوگى سۇسان گولدىن مەدوۋ (Susan Goldin Meadow) ۋە ئۇنىڭ خىزمەتداشلىرى ئىشلىگەن بىر قاتار تەجرىبىلەر بالىلارنىڭ قولى بىلەن ئىشارەت قىلغاندا سۆزلەرنى، ۋەقەلەرنى، ھەتتا ماتېماتىكا دەرىجىسىنى تېخىمۇ ئاسان ئېسىدە تۇتالايدىغانلىقىنى كۆرسەتكەن.

ئاتا-ئانىلارنىڭ ھوشيارلىقى، رىشتە بىخەتەرلىكى (attachment security) ۋە ئەقىل ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت

بالىلارنىڭ زېھنى ئەقلى بىلەن رىشتە ھالىتى ئارىسىدىكى باغلىنىش ئاللىقاچان تەتقىقاتچىلارنىڭ دىققىتىنى تارتقاندۇ. مەسىلەن، ئوتتۇرا بۇرژۇئازىيە قاتلىمىغا تەۋە 36 نەپەر ئانا بىلەن ئۇلارنىڭ ئۈچ ياشلىق بالىلىرىغا قارىتا ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقاتتا كۆرسىتىلىشىچە، بىخەتەر رىشتىگە ئىگە بالىلارنىڭ ستانفورد-بىنېت ئەقىل سىنىقىدىكى (Stanford-Binet intelligence test) نەتىجىسى بىخەتەر رىشتىگە ئىگە بولمىغان بالىلارنىڭكىدىن 12 نومۇر يۇقىرى بولغان (كراندېل بىلەن خوبسون، 1999-يىلى).

ئۇنداقتا، بۇ خىل باغلىنىشقا زادى نېمە سەۋەب بولغان؟ بەكرەك ئەقىللىق بالىلار بىخەتەر رىشتىنى تېخىمۇ ئاسان شەكىللەندۈرەلەشى مۇمكىن. مەسىلەن، ئەقىللىق بالىلار ئاتا-ئانىسىنىڭ قىلمىشىنى ئىزاھلاشقا ۋە ئۇنىڭغا ئەڭ مۇۋاپىق ئىنكاس قايتۇرۇشقا تېخىمۇ ماھىر بولۇشى مۇمكىن (ۋوتېرس بىلەن ۋالېنزولا، 1999-يىلى).

لېكىن، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بىخەتەر رىشتىنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ئىنكاسچان پەرزەنت تەربىيەسىنىڭ تونۇش ئىقتىدارىنى ئۆستۈرىدىغانلىقى توغرىسىدىمۇ ئىسپاتلار مەۋجۇت.

بالىلارنىڭ نەتىجىسىنىڭ ناچار بولۇش خەۋپى يۇقىرى بولغان ئائىلىلەرگە قارىتا ئېلىپ بېرىلغان تەجرىبىلەردە، تەتقىقاتچىلار بەزى ئانىلارنى ئىنكاسچان پەرزەنت تەربىيەسى مەشىقىگە قاتناشتۇرغان. نەتىجىدە، بۇ جەھەتتە مەشىقلەندۈرۈلگەن ئانىلارنىڭ بوۋاقلارنىڭ تونۇش ئىقتىدارى باشقا گۇرۇپپىدىكى ئانىلارنىڭ بوۋاقلارغا قارىغاندا تېز ئىلگىرىلىگەن (لاندىرىي قاتارلىقلار، 2003- ۋە 2006-يىللىرى).

مەغلۇبىيەتكە كۆنۈككەن روھىي ھالەت: بالىنىڭ ئىلگىرىلىشىنى توسىدىغان كۆز قاراشلار

بالىڭىز «ئەقىل دېگەن ئۆزگەرمەيدىغان، تۇراقلىق خۇسۇسىيەتتۇر» دەپ قارامدۇ؟ كىشىنى قىزىقتۇرىدىغان تەجرىبىلەردىن مەلۇم بولۇشىچە، بىزنىڭ ئەقىل توغرىسىدىكى كۆز قاراشلىرىمىز ئۆگىنىش ئىقتىدارىمىزغا توسقۇنلۇق قىلىشى مۇمكىن ئىكەن.

ئەقىلنى ئۆزگەرمەس، تۇراقلىق خۇسۇسىيەت دەپ قارايدىغان كىشىلەر خىرىستىن ئۆزىنى قاقچۇرۇشقا مايىل كېلىدۇ. ئۇلار ئۆز خاتالىقلىرىدىنمۇ ئالدىراپ ساۋاق ئالمايدۇ.

بالىڭىز «ماڭا ئوخشاش كىشىلەر ئوقۇشتا ئۈزۈپ چىقالمايدۇ» دەپ قارامدۇ؟ ئەگەر شۇنداق بولسا، ئۇنىڭ بۇ خىل تونۇشى مەكتەپتىكى ئىپادىسىگە سەلبىي تەسىر كۆرسىتىشى مۇمكىن. گەرچە بۇ ئاڭلىماققا سىياسىي تەشۋىقاتتەك تۈيۈلسىمۇ، لېكىن «قاتمال تونۇش تەھدىتى» نىڭ مەۋجۇتلۇقىنى دەلىللەيدىغان، تەجرىبىدىن ئۆتكەن نۇرغۇن پاكىتلار مەۋجۇت.

ماختاش بالىڭىزنىڭ ئۆگىنىش ئىقتىدارىغا قانداق بۇزغۇنچىلىق قىلىدۇ؟

ماختاش كۆڭۈلدىكىدەك ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچ بولالايدۇ. لېكىن، ئۇ ئۆز نۆۋىتىدە بالىنىڭ خاتا نىشانغا يېپىشىپ قېلىشىغا سەۋەب بولۇشىمۇ مۇمكىن. تەتقىقاتلاردا كۆرسىتىلىشىچە، خاتا تەرزىدە ماختالغان بالىنىڭ قىزغىنلىقى سۇسلاپ، مەغلۇپ بولغاندا تولىمۇ ئۈمىدسىزلىنىپ كېتىدىكەن.

ئۇيغۇ بىلەن ئەقىلنىڭ مۇناسىۋىتى

ئۇيغۇ ۋە ئۆگىنىش

زور مىقداردىكى قايىل قىلارلىق ئىسپاتلار شۇنى كۆرسىتىدۇكى، ئەگەر بىز ئۆگىنىش قىلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئۇخلىساق، ئۆگەنگەنلىرىمىزنى تېخىمۇ ياخشى ئەستە ساقلىيالىشىمىز، شۇنداقلا يېڭىچە قاراشقا ئىگە بولالىشىمىز مۇمكىن (گايىس قاتارلىقلار، 2006 - يىلى؛ ۋاگنېر 2004 - يىلى).

بۇ جەھەتتە، كۆزلىگەن ئۈنۈمگە يېتىش ئۈچۈن كېچىچە ئۇخلاش شەرت ئەمەس. ئۇيغۇ (كۆز ئالمىسى تېز ھەرىكەتلىنىدىغان ئۇيغۇ بولماستىن) ئاستا دولقۇنلۇق بولسىلا، بىرەر سائەت ئۇخلاش ئارقىلىقىمۇ ئوخشاش ئۈنۈمگە ئېرىشىش مۇمكىن (مېدنىك قاتارلىقلار 2003 - يىلى؛ ئالگېر قاتارلىقلار 2012 - يىلى).

بۇ خىل ئۈنۈم ھەم بالىلارنىڭ، ھەم چوڭلارنىڭ ۋۇجۇدىدا دەلىللەنگەن (بەكخاۋس قاتارلىقلار، 2008 - يىلى؛ كۇردزىيىل قاتارلىقلار، 2013 - يىلى). شۇنىڭ ئۈچۈن، بالىلارنىڭ ئۆگىنىشىنى كۈندۈزلۈك ۋە كېچىلىك ئۇيغۇنىڭ ئالدىغا ئورۇنلاشتۇرۇشنىڭ ئۈنۈمى ياخشىدەك قىلىدۇ.

ئەپسۇسلىنارلىقى، (نورمال مەكتەپلەردىكىدەك) تۈزۈملەشكەن ئۆگىنىش مۇھىتلىرىدا ئۆگىنىش ئۈنۈمىنى ياخشىلايدىغان چۈشلۈك ئۇيغۇ ئۈچۈن ۋاقىت ئاجرىتىلمىغان. بۇ جەھەتتە ئۆيىدە ئۆگىنىدىغان ۋە ئۆگىنىش ۋاقتىنى ئەركىن ئورۇنلاشتۇرايلىدىغان بالىلار روشەن ئەۋزەللىككە ئىگىدەك قىلىدۇ.

ئۇيۇم بىلەن تونۇش ئىقتىدارىنىڭ تەرەققىياتى ئارىسىدىكى باغلىنىش

ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئۇيۇم يېتەرسىزلىكى تونۇش ئىقتىدارىغا ئۇزۇن مۇددەتلىك سەلبىي تەسىر كۆرسىتىشى مۇمكىن .

كانادادىكى بالىلارنى ئىككى يېرىم ياشتىن ئالتە ياشقىچە ئىز قوغلاپ تەكشۈرگەن بىر تەتقىقاتتا ، تەتقىقاتچىلار تەمتىلەپ مېڭىشنى ئۆگىنىۋاتقان جەرياندا ئۇيۇمى ياخشى بولمىغان بوۋاقلارنىڭ ئالتە ياشقا كىرگەن چاغدىكى نېرۋا تەرەققىياتى سىنىقىدا ئىپادىسىنىڭ نىسبەتەن ناچار بولغانلىقىنى بايقىغان (توۋشپت قاتارلىقلار ، 2007 - يىلى) .

بالىلار ئۈچ ياشقا كىرگەندىن كېيىن ئۇيۇمى ياخشىلانغان تەقدىردىمۇ ، ئەھۋال يەنىلا يۇقىرىقىدەك بولىدۇ . بۇ ھەقتە ، تەتقىقاتچىلار بالىلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ئۇيۇم يېتەرسىزلىكىنىڭ سەلبىي تەسىرى ئالاھىدە كۈچلۈك بولىدىغان «ھالقىلىق مەزگىل» بار بولۇشى مۇمكىن ، دەپ پەرەز قىلىشماقتا (توۋشپت قاتارلىقلار ، 2007 - يىلى) .

ماتېماتىكا ، مەنتىقە ۋە تەنقىدىي تەپەككۈر

سىتەينىسلاۋس دېھانى (Stanislaus Dehaene) تونۇش ئىلمىدىكى ، شۇنداقلا مېڭىنىڭ ماتېماتىكىلىق فۇنكسىيەسى جەھەتتىكى مۇتەخەسسستۇر .

ئۇنىڭ قارىشىچە ، نۇرغۇن بالىلار سان تۇيغۇسى شەكىللەندۈرۈشكە رىغبەتلەندۈرۈلمىگەنلىكى سەۋەبلىك ، ئۇلارنىڭ ماتېماتىكا ماھارىتى ناچار بولىدىكەن .

ئۇنداقتا مەنتىقچۇ ؟ تەجرىبىلىك تەتقىقاتلاردىن مەلۇم بولۇشىچە ، تەنقىدىي تەپەككۈر جەھەتتىكى — ئۇلۇق مەنتىقە ، قىياسەن تەكشۈرۈش ۋە ئىلمىي يەكۈن چىقىرىش قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان — ئوچۇق كۆرسەتمە بالىلارنىڭ زېھنىي ئەقلىنى كۈچلەندۈرەلەيدىكەن . ئەپسۇسلىنارلىقى ، بۇ خىل دەرسلىكلەر نۇرغۇن تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئورتاق دەرسلىك قىلىنىمىغان ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپلەردىن تېخىمۇ ئېغىز ئاچقىلى بولمايدۇ .

ماكان خاراكتېرلىق ئەقىل (spatial intelligence)

ماكان خاراكتېرلىق ئەقىل فىزىكا بىلەن ئىنژېنېرلىقتىن تارتىپ ، سەنئەتكىچە بولغان نۇرغۇن ساھەلەردە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشتا پەۋقۇلئاددە مۇھىم . گەرچە بالىلارنىڭ ماكانغا ئالاقىدار ۋەزىپىلەردىكى ئىپادىسىدە ئىرسىيەت ئامىلى مەۋجۇت بولسىمۇ ، لېكىن تولۇمۇ روشەنكى ، مائارىپ كەچمىشىمۇ مەزكۇر ئىقتىدارغا ناھايىتى زور تەسىر كۆرسىتەلەيدۇ .

ئەركىن تاللاش

ئەگەر بالىلار ئۆزى قىلىدىغان ئىشلارنى ئۆزى تاللىيالىسا، شۇ ئىشنى قىلىشقا بولغان ئىستىكى تېخىمۇ زور، قىلغان چاغدىكى ئىپادىسى تېخىمۇ ياخشى بولىدۇ (ئاپىنگېر بىلەن لېپېر، 1999-يىلى).

يۇقىرى ھۆكۈم بىر قىسىم ئامېرىكىلىق بالىلارغا نىسبەتەن كۈچكە ئىگە. لېكىن، ئەمەلىيەت بۇ خىل تەسىرنىڭ كۈلتۈرگە ئاساسەن پەرقلىق بولىدىغانلىقىنى كۆرسەتتى. ئېنگىلىز نەسىللىك ئامېرىكىلىقلارنىڭ پەرزەنتلىرى بىلەن ئاسىيا نەسىللىك ئامېرىكىلىقلارنىڭ پەرزەنتلىرى سېلىشتۇرۇلغان بىر تۈرلۈك تەتقىقاتتا كۆرسىتىلىشىچە، گەرچە ئېنگىلىز نەسىللىك ئامېرىكىلىقلار ئۆزلىرى تاللىغان ۋەزىپىنى ئادا قىلىشقا بەكرەك مايىل بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئاسىيا نەسىللىك ئامېرىكىلىقلارنىڭ ئىشەنچلىك ۋە نوپۇزلۇق كىشىلەر ياكى ئۆز تەڭتۇشلىرى تاللاپ بەرگەن ۋەزىپىلەرنى ئادا قىلغان چاغدىكى ئىستىكى تېخىمۇ كۈچلۈك بولغان (ئاپىنگېر بىلەن لېپېر، 1999-يىلى).

ئۇنداقتا، زادى بالىلار ئۆزىنىڭ ئىشنى ئۆزى تاللىسا ياخشىمۇ ياكى باشقىلار تاللاپ بەرسىمۇ؟ دەرسخانىدىكى ئۆگىنىشكە قارىتا، بۇنىڭ ھەممىباب جاۋابى يوق. بەزى ئوقۇغۇچىلارغا تاللاش پۇرسىتى بېرىلگەندە، ئۇلار تولمۇ ياخشى تەرەققىي قىلالىشى مۇمكىن. لېكىن، يەنە بەزى ئوقۇغۇچىلار بۇنىڭدىن ئەندىكىشى مۇمكىن.

مەنبە:

<https://parentingscience.com/intelligence/>

تۈركىيە - سەئۇدى ئەرەبىستان
مۇناسىۋەتلىرى
ئەجە گۆكسەدەف

سەئۇدىي ۋە لىئەھدنىڭ تۈركىيە زىيارىتىدىن ئىككى

دۆلەت مۇناسىۋىتىنىڭ كەلگۈسىگە نەزەر

ئەجە گۆكسەدەق

سەئۇدىي ۋە لىئەھدنىڭ تەخت ۋارىسى ۋە ئەمەلىي ھۆكۈمدارى مۇھەممەد ئىبنى سالمان 21- ئىيۇن ئەنقەرەدە تۈركىيە پرىزدېنتى رەجەپ تاييىپ ئەردوغان بىلەن كۆرۈشتى.

ئەردوغان مۇھەممەد ئىبنى سالماننى پرىزدېنتلىق سارىيىدا، رەسمىي مۇراسىم بىلەن قارشى ئالدى. ئىككىلىنىڭ ئۇچرىشىدىن كېيىن، ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ ئۇچرىشى باشلاندى. ئاندىن ئىككى رەھبەر بىللە غزالاندى.

يىغىندىن كېيىن ئېلان قىلىنغان يازما باياناتتا: «پرىزدېنت رەجەپ تاييىپ ئەردوغان بىلەن ۋەلىئەھدى شاھزادە مۇھەممەد ئىبنى سالمان ئىبنى ئابدۇلئەزىز ئەلسەئۇد ئوتتۇرىسىدىكى رەسمىي ئۇچرىشىش ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدىكى مۇكەممەل مۇناسىۋەتنىڭ چوڭقۇرلىقىنى گەۋدىلەندۈرىدىغان سەمىمىي ۋە قېرىنداشلارچە كەيپىيات ئىچىدە ئۆتكۈزۈلدى» دېيىلدى.

تۈركىيە دىپلوماتىيە مىنىستىرى مەۋلۇت چاۋۇشئوغلى ۋە سەئۇدىي ۋە لىئەھدنىڭ مەنەسەپدىشى شاھزادە فايسال ئىبنى فەرھان ئەلسەئۇدنىڭ ئىمزا بىلەن ئېلان قىلىنغان باياناتتا بولسا «ئىككى دۆلەتنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، ھەربىي، بىخەتەرلىك ۋە كۈلتۈرەل مۇناسىۋەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان قوش تەرەپلىك مۇناسىۋىتىدىكى ھەمكارلىقنىڭ يېڭى دەۋرىنى باشلاشتىكى ئورتاق ئىرادىنىڭ ئەڭ كۈچلۈك رەۋىشتە تەكىتلەنگەنلىكى» بىلدۈرۈلدى.

مەبلەغ سېلىش پۇرسەتلىرى

باياناتتا يەنە «ئۆزئارا سودىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە كۆپ خىللاشتۇرۇش، ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدىكى ئىككى تەرەپلىك سودىغا قولايلىق يارىتىش ۋە قىيىنچىلىقلارنى يېڭىش، مەبلەغ سېلىش پۇرسەتلىرىنى قېزىش ۋە ئۇلارنى ھەر قايسى ساھەلەردىكى كۈنكەپت ھەمكارلىققا ئايلاندۇرۇش مۇمكىنچىلىكى» تەكىتلىنىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، «ئىككى تەرەپ سەئۇدىي ۋە لىئەھدنىڭ <2030- يىلى تەسەۋۋۇرى> مەبلەغ سېلىش، سودا، ساياھەتچىلىك، تەرەققىيات، سانائەت، كانچىلىق، قۇرۇلۇش تۈرلىرى، قاتناش- ئۇل مۇئەسسەسە (قۇرۇلۇش ھۆددىگەلىكىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، دېھقانچىلىق، يېمەكلىك بىخەتەرلىكى، ساغلاملىق، ئالاقە- ئۇچۇر تېخنىكىسى، تاراتقۇ ۋە تەنتەربىيە قاتارلىق ساھەلەردە تەمىنلەيدىغان پۇرسەتلەرنى تەكىتلەشتى» دېيىلدى.

باياناتتا يەنە: «ئىككى دۆلەتنىڭ دۆلەت مۇداپىئەسى خۇسۇسىدا، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان، رايوندا (يەنى ئوتتۇرا شەرقتە) بىخەتەرلىك ۋە مۇقىملىق بەرپا قىلىنىشىغا تۈرتكە بولىدىغان رەۋىشتە دۆلەت مۇداپىئە ساھەسىدە ئىككى دۆلەت ئارىسىدا ئىمزالانغان كېلىشىملەرنى ئاكتىپلاشتۇرۇشتا ئورتاق پىكىر ھاسىل قىلىندى» دېيىلدى ۋە شۇلار ئالاھىدە قىلىندى:

«ئىككى تەرەپ ئەدلىيە ھەمكارلىقىنى ياخشىلاش ھەمدە قانۇن ۋە ئەدلىيە ساھەسىدىكى مۇتەخەسسسلەر ئارا تەجرىبە ئالماشتۇرۇشقا ئورتاق پىكىر ھاسىل قىلدى.»

«ئىككى تەرەپ ساياھەت ساھەسىدىكى ھەمكارلىقنى ۋە ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدىكى ساياھەتچىلىك پائالىيەتلىرىنى جانلاندۇرۇش، ھەر ئىككى دۆلەتنىڭ ساياھەت يوشۇرۇن كۈچىنى قېزىش، شۇنداقلا ساياھەتچىلىككە ۋە ئۇنىڭ تەرەققىياتىغا نەپ يەتكۈزىدىغان <سېجىل ساياھەتچىلىك>كە مۇناسىۋەتلىك ئورتاق پائالىيەتلەرنى ئىلگىرى سۈرۈشنىڭ مۇھىملىقىنى تەكىتلىدى.»

«ئىككى تەرەپ دۆلەتلىك ئاۋىياتسىيە ئاپپاراتلىرى ئارىسىدىكى ھەمكارلىقنى كۈچەيتىش، ئاۋىياتسىيە شىركەتلىرىنىڭ تىجارىتى ئۈچۈن مەمۇرىي رەسمىيەتلەرنى ئاسانلاشتۇرۇش ۋە ئىككى دۆلەت ئارىسىدىكى نۆۋەتچى ئايروپىلان سانىنى ئاشۇرۇشنىڭ مۇھىملىقىنى تەكىتلىدى.»

«ئىككى تەرەپ ساغلاملىق ساھەسىدە ئىككى دۆلەت ئارىسىدىكى مەۋجۇت ھەمكارلىقنى كۈچەيتىش ئىرادىسىنى تەكىتلىدى ھەمدە ساغلاملىققا مەبلەغ سېلىش جەھەتتىكى ھەمكارلىق پۇرسىتى ئۈستىدە ئىزدىنىشتە ئورتاق پىكىر ھاسىل قىلدى.»

«ئىككى تەرەپ ھەر ئىككى دۆلەتنىڭ ۋە ئۇلارنىڭ خەلقلىرىنىڭ ئورتاق مەنپەئەتىگە ھەسسە قوشىدىغان ۋە ھەرقايسى قاتلاملارغا بىردەك نەپ يەتكۈزىدىغان شەكىلدە رايوننىڭ كەلگۈسى ئۈچۈن خىزمەت قىلىش مەقسىتىدە، تارىخىي قېرىنداشلىق ئاساسىدا ھەمكارلىقنى داۋاملىق كۈچەيتىش ئىرادىسىنى تەكىتلىدى.»

ئىككى ئاي ئىچىدە ئارقىمۇ ئارقا ئېلىپ بېرىلغان ئىككى قېتىملىق زىيارەت

مۇھەممەد ئىبنى سالماننىڭ ئۇزۇن يىللار داۋاملاشقان جىددىيلىكتىن كېيىنكى ئەنقەرە زىيارىتى تۈركىيە ۋە سەئۇدى ئەرەبىستان ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

يېقىنقى ئايلاردا تۈركىيە لىراسىنىڭ رېكورت ياراتقان سەۋىيەدە كۆرسىنى يوقىتىشى ۋە يىللىق رەسمىي پۇل پاخاللىقىنىڭ يەتمىش پىرسەنتتىن ئېشىپ كېتىشى قاتارلىق ئېغىر ئىقتىسادىي مەسىلىلەر بىلەن ھەپلىشىۋاتقان تۈركىيەگە نىسبەتەن، مول يەر ئاستى بايلىقىغا ئىگە سەئۇدى ئەرەبىستاندىن كەلگەن مەبلەغ قىسقا مۇددەت بولسىمۇ ئاكتىپ تەسىر كۆرسىتىلەيدۇ.

ئۇكرائىنا ئۇرۇشى سەۋەبلىك نېفىت باھاسىنىڭ ئۆسۈشى نەتىجىسىدە، سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ بۇ يىللىق دارامىتىنىڭ 400 مىليارد دوللاردىن ئېشىپ كېتىشى مۆلچەرلەنمەكتە. شۇ ۋەجىدىن، سەئۇدى ئەرەبىستانمۇ چەتئەلگە سالىدىغان مەبلەغىنى ئاشۇرۇش پۇرسەتلىرى ئۈستىدە ئىزدەۋاتىدۇ.

پىرىزېنت ئەردوغان 4- ئاينىڭ ئاخىرىدا سەئۇدى ئەرەبىستاننى زىيارەت قىلغان، شۇنداقلا مەزكۇر زىيارەتتىن ئىلگىرى، تۈركىيە ئەمەلدارلىرى سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى مەنەسپىداشلىرى بىلەن سودا ۋە ئېنېرگىيەنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھەر قايسى ساھەلەردە كېلىشىم ۋە ئەھدىنامە ئىمزالاش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇرۇنۇشلىرى ئوڭۇشلۇق بولمىغاندى.

لېكىن، ھازىر سەئۇدى ئەرەبىستانغا نىسبەتەنمۇ ۋەزىيەت پەرقلىق. ئامېرىكا پىرىزېنتى جوۋ بايدېن 7- ئايدا سەئۇدى ئەرەبىستاننى زىيارەت قىلىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. ئۇكرائىنا ئۇرۇشى سەۋەبلىك قاتتىق ئىقتىسادىي جازاغا ئۇچرىغان رۇسىيەنىڭ ئېنېرگىيەسىگە تايىنىپ قالماسلىق ئۈچۈن، سەئۇدى ئەرەبىستان ۋە نېفىتكە باي پارس قولتۇقى دۆلەتلىرىنىڭ ئېنېرگىيە تەمىناتىنى ئاشۇرۇشنى تەلەپ قىلىش بايدېننىڭ مەزكۇر زىيارىتىدىكى ئەڭ مۇھىم كۈنتەرتىپلەردىن بىرىدۇر.

مۇھەممەد ئىبنى سالمان بايدېن ھۆكۈمىتىگە ئۆزىنىڭ ئوتتۇرا شەرقتىكى باش رولچى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈشنىڭ كويىدا

مۆلچەرلەنگىنىنىڭ ئەكسىچە، بايدېن مەزكۇر زىيارەتتە مۇھەممەد ئىبنى سالمان بىلەن يالغۇز سۆھبەتلەشمەيدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى.

مۇھەممەد ئىبنى سالمانمۇ سەئۇدى ئەرەبىستانلىق ئاخباراتچى جامال خاشقېجنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى سەۋەبلىك ئۆزى بىلەن ئارىلىق ساقلاۋاتقان، ھەم سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ رايونلۇق رەقىبى بولمىش ئىران بىلەن يادرو قوراللىرى توغرىسىدىكى مۇزاكىرىنى قايتىدىن باشلىغان بايدېننىڭ زىيارىتىدىن ئىلگىرى رايوندىكى دۆلەتلەر بىلەن بولغان ئالاقىسىنى كۈچەيتتى.

مۇھەممەد ئىبنى سالمان تۈركىيەگە كېلىشتىن ئىلگىرى مىسىر بىلەن ئىئوردانىيەنى زىيارەت قىلىپ، بۇ دۆلەتنىڭ رەھبەرلىرى بىلەنمۇ كۆرۈشتى. سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ رەسمىي باياناتىغا كۆرە، «بايدېننىڭ زىيارىتىدىن ئىلگىرى تۇتۇمىنى ماسلاشتۇرۇش ۋە ئايدىنلاشتۇرۇش مەقسىتىدە» ئېلىپ بېرىلغان بۇ زىيارەتلەردىن كېيىن، مۇھەممەد ئىبنى سالمان ئېنېرگىيە تۇرۇبا لىنىيەلىرى ئارقىلىق مەزكۇر رايوندىكى يەنە بىر ئېنېرگىيە مەركىزىگە ئايلىنىش يوشۇرۇن كۈچىگە ئىگە تۈركىيەگە بارغان.

مۇھەممەد بىن سالمان راستلا بايدېننىڭ زىيارىتىدىن ئىلگىرى ئۆزىنىڭ بۇ رايوندىكى باش رولچى ئىكەنلىكىنى نامايەن قىلىشنىڭ كويىدىمۇ؟

سنگاپور دۆلەتلىك ئۇنىۋېرسىتېتى ئوتتۇرا شەرق ئىنستىتۇتىدىكى دوكتور جېمىس دورسېي شۇنداق دەپ قارايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇنىڭ قارىشىچە بۇ ئارقىلىق تۈركىيە ھۆكۈمىتى ئارزۇ قىلغان يېقىنلىشىشىمۇ ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولىدۇ.

«بۇ ئېنېرگىيە ياكى تىجارەت كېلىشىمى مەسلىسى ئەمەس، مەيلى بۇ زىيارەتتە مۇشۇنداق كېلىشىملەر ئىمزالانمىسۇن ياكى ئىمزالانمىسۇن، مەنچە مۇھەممەد ئىبنى سالمان تۈركىيەدىن بىر قانچە نەرسىگە ئېرىشىشنى ئويلايدۇ. شۇلاردىن بىرى بايىنغا قارشى كوزېرنى كۈچەيتىشتۇر. ئۇ ئۆزىنىڭ ئىشلارغا پۈتلىكاشاڭ بولغانلىقىنى ئەمەس، بەلكى ئۇنى قايتىدىن بەرپا قىلالايدىغانلىقىنى كۆرسىتىشنى خالايدۇ» دېدى. ئۇ سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ مۇسۇلمانلار دۇنياسىنىڭ رەھبىرى ئىكەنلىكىنى، بايىننىڭ بۇ دۆلەتنىڭ رەھبىرىنى ياخشى كۆرۈش - كۆرمەسلىكىدىن قەتئىينەزەر، بۇ دۆلەتكە ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىشى كېرەكلىكىنى ئىسپاتلىماقچى بولۇۋاتىدۇ» دەيدۇ ئۇ.

سەئۇدى ئەرەبىستان ئامېرىكانىڭ تەسىرى ئاجىزلاشقان يېڭى دەۋردە رايونلۇق كۈچلەر بىلەن بولغان سوغۇقچىلىقنى ھەل قىلىشنىڭ كويىدا

«پارس قولتۇقى ئەللىرى تەھلىلى» ناملىق ئاقلار ئامبىرىنىڭ باش ئىجرائىيە ئەمەلدارى گىئورگىيو كافىرونىڭ (Giorgio Cafiero) قارىشىچە، مۇھەممەد ئىبنى سالماننىڭ تۈركىيە زىيارىتىمۇ، بايىننىڭ سەئۇدى ئەرەبىستان زىيارىتىمۇ ئوخشاشلا جامال خاشىقى ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىنكى تونۇشنى ئۆزگەرتىشتىكى مۇھىم قەدەملەردۇر. ئۇ بۇ ھەقتە شۇنداق دەيدۇ:

«يەر شارى ئېنېرگىيە بازىرى خارابلاشقان بىر پەيتتە، سەئۇدى ئەرەبىستان ھەم يەرشارى، ھەم رايونلۇق رولچىلارغا ئۆزىنىڭ <كرىزىس مەزگىلىدە ھەممە ئادەم ھەمكارلاشمىسا بولمايدىغان دۆلەت> ئىكەنلىكىنى ئەسلىمەكچى بولۇۋاتىدۇ.»

«سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ تۈركىيە بىلەن يېقىنلىشىشىدا بىر قانچىلىق ئامىللارنىڭ تەسىرى بار: پارس قولتۇقى ئەللىرىنىڭ ئامېرىكانىڭ <بىخەتەرلىك كاپالەتچىسى> لىك رولىغا بولغان ئىشەنچسىزلىك تۆۋەنلىشى بىلەن سەئۇدى ئەرەبىستان ۋە باشقا پارس قولتۇقى ئەللىرىنىڭ ئامېرىكانىڭ تەسىرى ئاجىزلىغان يېڭى بىر دەۋرگە تەييارلىق قىلىشى شۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئاساسلىق ئامىللاردىندۇر. ئامېرىكانىڭ تەسىرى ئاجىزلىغان بۇ يېڭى دەۋردە، سەئۇدى ئەرەبىستان رايوندىكى كۈچلەر بىلەن بولغان سوغۇقچىلىقنى تۈگىتىشنى ۋە ئۇلار بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ياخشىلاشنى خالايدۇ.»

دورسېينىڭ قارىشىچە، ھەم بايىن ھۆكۈمىتىگە، ھەم ئىرانغا قارشى تەرەققىي قىلدۇرماقچى بولغان رايون ھەمكارلىقى جەھەتتە، مۇھەممەد ئىبنى سالمان ئەردوغان بىلەن بولغان ئىككىنچى قېتىملىق ئۇچرىشىشىدا تېخىمۇ كونكرېت ئىجابىي قەدەملەرنى تاشلىيالايدۇ:

«ئەردوغان ئىككى مۇھىم قەدەم تاشلىدى. بىرى، ئۇ تۈركىيىدە جامال خاشىقجىنىڭ قاتىللىق دېلوسىنى ئاخىرلاشتۇردى. يەنە بىرى، (يېقىنقى يىللاردىن بۇيان) سەئۇدى ئەرەبىستانى تۇنجى قېتىم زىيارەت قىلدى. ئەمما، بىز ئۇنى كۈتكەن نەتىجىگە ئېرىشتى دېيەلمەيمىز. تۈركىيە ئۆزئارا ھەمكارلىقنى كۈچەيتىپ، كونكرېت قەدەم ئېلىنىشىنى كۈتىدۇ. مۇھەممەد ئىبنى سەلمان مەزكۇر زىيارەتتە بۇ تەلەپلەرگە ئىجابىي ئىنكاس قايتۇرسا، <مەن ئۆزۈمنىڭ مەسىلە ھەل قىلغۇچى ۋە مۇسۇلمان دۇنياسىنىڭ رەھبىرى ئىكەنلىكىمنى نامايەن قىلدىم> دەپ قارايدۇ.»

تۈركىيەنىڭ ئېنېرگىيە مەركىزىگە ئايلىنىش نىشانى

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، قىبرىس ئارىلى ئارقىلىق شەرقىي ئوتتۇرا دېڭىزدىن ياۋروپاغا تەبىئىي گاز توشۇش تۈرى، شۇنداقلا مىسىر، گرېتسىيە، قىبرىس ۋە ئىسرائىلىيە قاتارلىق رايون ئەللىرى ئارا ئىسرائىلىيەنىڭ تەبىئىي گېزىنى توشۇش ئۈچۈن ئىمزالانغان «EastMed» تۇرۇبا لىنىيەسى كېلىشىمى تۈركىيەنىڭ ئېتىرازغا دۇچ كەلگەنىدى. ھالبۇكى، ئامېرىكا يېقىندا بۇ كېلىشىمنى قوللاشتىن ۋاز كەچكەنلىكىنى ئېلان قىلدى.

ھازىر تۈركىيە ئۆزىنىڭ ئىراقنىڭ، ھەتتا ئىسرائىلىيەنىڭ يەر ئاستى بايلىقلىرىنىڭ مەۋجۇت تۇرۇبا لىنىيەلىرى ئارقىلىق ياۋروپاغا يەتكۈزۈلۈشىدە مۇھىم رول ئوينىيالايدىغانلىقىغا ئىشىنىدۇ.

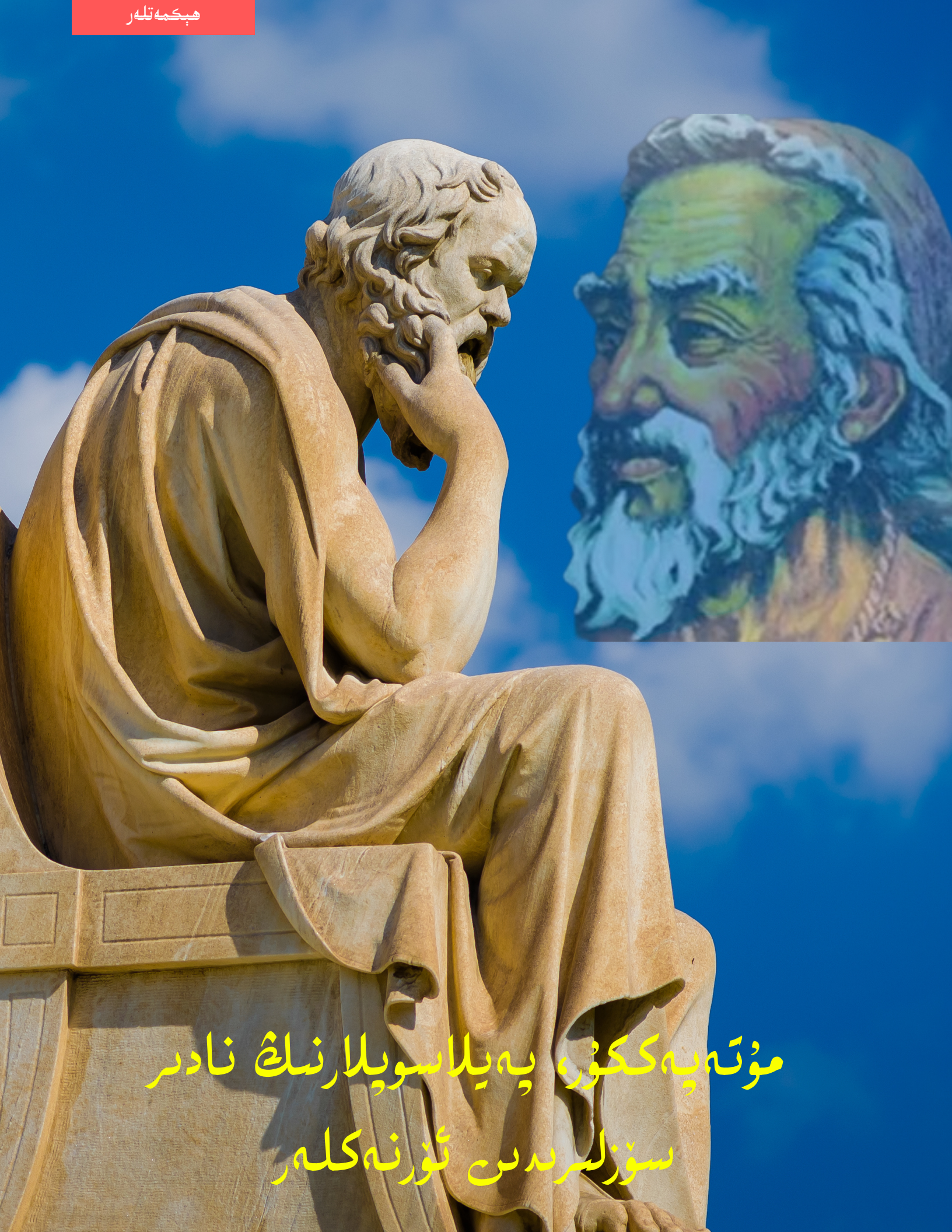
بۇ جەھەتتە، سەئۇدى ئەرەبىستان مىسىر بىلەن تۈركىيەنىڭ يېقىنلىشىشىنى ئاسانلاشتۇرالايدۇ. بۇنىڭدىن سىرت، مۇھەممەد ئىبنى سەلماننىڭ ئىلگىرى ئېلان قىلىنغان رايونلۇق زىيارەت پىلانىدىكى گرېتسىيە ۋە قىبرىسقا بېرىشنى كەينىگە سۈردى. يەنى تۈركىيە بىلەن ھەمكارلىشىپ كونكرېت قەدەملەرنى بېسىشنى خالايدىغان ۋەلىئەھدى ئەردوغاننىڭ ئېتىرازىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، بۇ ئىككى دۆلەتكە قىلىنىدىغان زىيارىتىنى كېچىكتۈردى.

دوكتور دورسېي سەئۇدى ئەرەبىستاننىڭ ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى بىلەنمۇ رىقابەت ئىچىدە ئىكەنلىكىنى، ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكىنىڭ تۈركىيە بىلەن بولغان يىرىكچىلىكىنى ھەل قىلغانلىقىنى ھەمدە ئۆزئارا مەبلەغ سېلىش ۋە ئالماشتۇرۇش كېلىشىمى ئىمزالانغانلىقىنى ئەسكەرتتى، شۇنداقلا ئەمدى سەئۇدى ئەرەبىستانىڭمۇ تۈركىيە بىلەن مۇشۇنىڭغا ئوخشاش كېلىشىملەرنى ئىمزالاشقا تەييار ئىكەنلىكىنى ئىلگىرى سۈردى.

تۈركچىدىن ئۆتكۈر ئالماس تەرجىمىسى

مەنبە:

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61888998>

مۇتەپەككۇر، پەيلاسوفلارنىڭ نادر
سۆزلىرىدىن ئۆرنەكلەر

پەيلاسوپلاردىن نەقىللەر

تەھرىردىن ئىلاۋە:

غەرب پەلسەپىسى ئاجايىپ پىكىرلەرگە، ئىجادچانلىققا، زىتلىقلارغا، ئۆز نۆۋىتىدە يەنە بىمەنىلىككە تولغان تەپەككۈر مەھسۇلاتى بولۇپ، بۈگۈنكى غەرب جەمئىيىتىنىڭ قىممەت قاراشلىرىنىڭ شەكىللىنىشىدە مىڭ يىللار مابەينىدىكى غەرب پەيلاسوپلىرىنىڭ ئوي-پىكىرلىرى ۋە دۇنيانى شەرھىلىشى مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. غەرب پەلسەپىسى غەربنىڭ ياۋايىلىقتىن، زۇلمەتتىن ۋە خىرىستىئان چېركاۋىنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلۇشىدا مۇھىم رول ئوينىغان. غەربنىڭ بەزى پەلسەپىۋى ئېقىملىرى مەسىلە ھەل قىلىش يولىدا مەسىلە پەيدا قىلغان بولسا، بەزى پەلسەپىۋى ئېقىملىرى مەسىلە ھەل قىلىش ئورۇنىدا بولغان. شۇڭا، بىز غەرب پەلسەپىسىگە زامان-ماكان چەك-چېگراسى ئاساسىدا ئوبىيېكتىپ مۇئامىلە قىلىمىز. ئۇنى مۇتلەق ئەڭگۈشتە سۈپىتىدە باش تاجىمىز قىلىپ تاقىۋالمايمىز. شۇنداقلا ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدىغان سەپسەتە سۈپىتىدە ئاياقلىرىمىز ئاستىدا چەيلىمەيمىز. ئاڭ، پىكىر ۋە ھەرىكەتتىكى مۇستەقىللىقنى تەرغىپ قىلىش كلاسىك غەرب پەيلاسوپلىرى كۆپ توختالغان تېمىلاردىن بىرى بولۇشىغا ئالاھىدە دىققەت قىلىشىمىز كېرەك. ئاڭ، پىكىر ۋە ھەرىكەتتىكى مۇستەقىللىق دەل ئۇيغۇرلار ۋە شۇ تىپتىكى شەرق خەلقلەرگە غەرب پەلسەپىسىگە تەقىل قىلغان ئاساستا نەزەر سېلىشتىن، ئۆز مەۋجۇتلۇقىمىزغا ۋە دۇنياغا غەرب پەيلاسوپلىرىنىڭ كۆزى بويىچە نەزەر سېلىشنى ھەقىقەت دەپ قارىۋېلىشىمىزدىن ئۇزاق تۇرۇشنى تەقەززا قىلىدۇ.

تۆۋەندە ئونلىغان غەرب پەيلاسوپلىرىنىڭ نەقىللىرى مەۋجۇت بولۇپ، بۇ نەقىللەر مۇتلەق ھەقىقەت بولمىغانلىقتىن، ھەر زامان ھەر ماكاندا قوبۇل قىلىنىشى ۋە ئەگىشىشى كېرەك بولغان مىزان ھېسابلانمايدۇ. غەرب پەيلاسوپلىرى قانداق پىكىر قىلىدۇ؟ ئۇلار بىلەن بىزدىكى پىكىر قىلىش جەھەتتىكى ئوخشاشلىق ۋە پەرقلەر قايسى؟ ئوقۇرمەنلىرىمىز مۇشۇ جەھەتلەردە ئويلىنىپ باقالسا، بۇ مەزمۇننىڭ روياپقا چىقىشىدىكى مەقسەت ھاسىل بولغان بولىدۇ.

بىز — ئۆزىمىزنىڭ ئىزچىل قىلغانلىرىمىزدىن ئىبارەتمىز. ئۇنداق ئىكەن، ئېسىل ۋە ئۈستۈن بولۇش ئىش-ھەرىكەت ئەمەس، ئىزچىل داۋاملىشىدىغان ئادەتتۇر.

— ئارىستوتېل

پەن — سەن بىلىدىغان نەرسىلەردۇر. پەلسەپە بولسا سەن بىلمەيدىغان نەرسىلەردۇر.

— بېرتراىد رۇسپېل

بىر پەيلاسوپ تايىنىپ تۇرۇپ قىلالايدىغان بىردىنبىر ئىش بار، ئۇ بولسىمۇ ئۇنىڭ باشقا پەيلاسوپلارغا زىت پىكىر - چۈشەنچىلەردە بولۇشىدۇر.

— ۋىليام جېمىس

ئويلىنىمەن، شۇڭا مەن مەۋجۇت.

— دېكارت

ئۇرۇش — كىمنىڭ توغرا ئىكەنلىكىنى ئەمەس، پەقەتلا كىمنىڭ ۋاز كېچىدىغانلىقى بەلگىلەيدۇ.

— بېرتراىد رۇسپېل

ياش چېغىمدا ئەقىللىق كىشىلەرگە ھەۋەس قىلاتتىم. قېرىغان مۇشۇ پەيتلىرىمدە دۇرۇست كىشىلەرگە ھەۋەس قىلماقتىمەن.

— ئابراھام ھېشل

نەزىرىيە ئاساسى بولمىغان تەجرىبە — ئەمادۇر. بىراق، تەجرىبە ئارقىلىق ھاسىل بولمىغان نەزىرىيە ئەقىلنىڭ ئويىناپ - چېپىشىدىن باشقا نەرسە ئەمەس.

— كانت

گۈزەللىكنىڭ ئەڭ نوپىسى رەسىم ئارقىلىق ئىپادىلەپ بەرگىلى بولمايدىغان گۈزەللىكتۇر.

— فرانسىس بېيكن

بىز ئىنسان بالىسى ئۆلگەن چاغدا ئەمەس، ئۇ تۇغۇلغان چاغدا يىغلىشىمىز لازىم.

— مونتسكيۇ

مائارىپنىڭ ئەڭ مۇھىم مەقسىتى بىلىم ئەمەس ھەرىكەتتۇر.

— سېپىنسىپەر

قانۇن تۈزىدىغىنى ئەقىل - پاراسەت ئەمەس ھوقۇقتۇر.

— توماس ھوبس

چىداشلىق بېرىش ئاچچىقتۇر، ئەمما ئۇنىڭ مېۋىسى تاتلىقتۇر.

— روسسۇ

ھەر قانداق دۆلەتنىڭ ئاساسى — شۇ دۆلەتنىڭ ياشلىرىنىڭ مائارىپ تەربىيىسى ئېلىشىدۇر.

— دىئوگېن

ئالەمشۇمۇل، ئۇلۇغ ئويلاردا بولغۇچىنىڭ خاتالىقىمۇ ئالەمشۇمۇل، چوڭ بولىدۇ.

— دېكارت

مېنىڭ دەۋرىمدىكى ئەڭ بۈيۈك بايقاش — ئىنسان بالىسىنىڭ ئۆز ھاياتىنى ئۆز پوزىتسىيىسىنى

ئۆزگەرتىش ئارقىلىق ئۆزگەرتەلەيدىغانلىقىدۇر.

— ۋىليام جېمىس

بىزنىڭ ھەقىقىي رەۋىشتىكى تەخىرىسىز بىر پەلسەپىۋى مەسىلىمىز بار، ئۇ بولسىمۇ ئۆزىنى

ئۆلتۈرۈۋېلىشتۇر.

— ئالبېرت كەمۇ

ھېچكىشىنىڭ بىلىمى ئۇنىڭ تەجربىسىدىن ھالقىپ كېتەلمەيدۇ.

— جون لوك

ئىنسان ھەتتاكى باشقىلارغا ئۆگىتىۋاتقان تەقدىردىمۇ ئۆگىنىش ھالىتىنى داۋاملاشتۇرىدۇ.

— سېنىكا

بىرلا ياخشىلىق بار، ئۇ بولسىمۇ بىلىمدۇر؛ بىرلا رەزىللىك بار، ئۇ نادانلىقتۇر.

— سوقرات

بوش ۋاقىت — پەلسەپەنىڭ ئانىسىدۇر.

— توماس ھوبىس

پەلسەپە — تىلنىڭ ۋاستىسى ئارقىلىق ئەقلىمىزنىڭ ئەپسۇنلىنىشىغا قارشى كۈرەش قىلىشتۇر.

— لۇدۋىك ۋېتنگىستېين

مەن بىلىدىغان بىردىنبىر ئىش ئۆزۈمنىڭ ھېچ ئىشنى بىلمەيدىغانلىقىدۇر.

— سوقرات

ئىنسان ھۆر تۇغۇلغان ئىدى. بىراق، ئۇ ھەر يەردە زەنجىر-كەشەن ئاستىدىدۇر.

— روسسۇ

دۈشمىنى يەر چىشلەتكەن كىشىلا باتۇر كىشى ھېسابلانمايدۇ. باتۇر كىشى ئۆز راھەت-پاراغىنىنى يەڭگەن كىشىدۇر.

— دېموكرىت

بىز پەقەت ئەقىلگە تايىنىپلا ھەقىقەتنى تېپىشتا بەكلا ئاجىزمىز.

— ئاۋگۇستىن

مەن بىزنىڭ نېمىشقا بۇ دۇنياغا كەلگىنىمىزنى بىلمەيمەن. بىراق، شۇنى ناھايىتى ياخشى بىلىمەنكى، بىز دۇنياغا ئۆزىمىزدى بار نەرسىلەر ئارقىلىق ئىستىراھەت سۈرۈش ئۈچۈن كەلگەن ئەمەسمىز.

— ۋېتنگىستېين

بەخت ئەخلاق-پەزىلەتنى ئاساس قىلغان ئىش-ھەرىكەتلەر ئارقىلىق روياپقا چىقىدۇ. بەختنىڭ ئەڭ ئۈستۈنى ئەڭ ئۈستۈن پائالىيەت ئارقىلىق روياپقا چىقىدۇ. ئۈستۈن بەختنى روياپقا چىقىرىدىغان بۇ ئۈستۈن پائالىيەت — تەپەككۈر قىلىشتۇر.

— ئارستوتېل

پەيلاسوپلار كۈنىمىزگە قەدەر پەقەتلا دۇنيانى ھەر خىل ئۇسۇلدا شەرھلەپ كەلدى. بىراق، ئىشنىڭ نېگىزى — دۇنيانى ئۆزگەرتىشتۇر.

— كارل ماركس

ھېكمەت يار ئىبراھىم تەييارلىدى

ئۆتكەن بىر ئاي ئىچىدىكى ئۇيغۇرلارغا
مۇناسىۋەتلىك مۇھىم ۋەقە - ھادىسىلەر

(2022 - يىلى 5 - ئاينىڭ 30 - كۈنىدىن 6 - ئاينىڭ 30 - كۈنىگىچە)

ئايلىق خەۋەرلەر

(2022 - يىلى 5 - ئاينىڭ 30 - كۈنىدىن ، 2022 - يىلى 6 - ئاينىڭ 30 - كۈنىگىچە)

ۋولكسۋاگېن شىركىتىنى خىتاي بىلەن بولغان ھەمكارلىقنى كۈچەيتىدىغانلىقىنى بىلدۈردى

«رويىتېرس ئاگېنتلىقى» تورىنىڭ 1 - ئىيۇنىدىكى خەۋىرىدە كۆرسىتىلىشىچە ، «ۋولكسۋاگېن» شىركىتىنىڭ باش ئىجرائىيە ئەمەلدارى ھېربېرت دىيېس گېرمانىيەدىكى «RTL» قانىلىغا ئۆز شىركىتىنىڭ خىتاي بىلەن بولغان ھەمكارلىقنى كۈچەيتىدىغانلىقىنى ، ئەمما شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا تەمىنات زەنجىرىنىڭ مەجبۇرىي ئەمگەككە چېتىلمىغان بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن .

ئۇ : «خىتاي داۋاملىق ھالدا ئىقتىسادىي ئېشىشنىڭ باشلامچىسى بولىدۇ ، شۇڭا بىز خىتاي بىلەن تېخىمۇ زىچ ھەمكارلىشىمىز» دېگەن .

ھالبۇكى ، گېرمانىيەنىڭ ئىقتىساد مىنىستىرى خىتاينىڭ كىشىلىك ھوقۇق دەپسەندىچىلىكلىرى سەۋەبلىك ، «ۋولكسۋاگېن» شىركىتىنىڭ خىتايدىكى تىجارىتىنى يېتەكلىك مەبلەغ بىلەن تەمىنلەشكە كاپالەتلىك قىلمايدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن .

«ۋولكسۋاگېن»غا ئوخشاش شىركەتلەرنىڭ خىتاينىڭ جىنايەتلىرىدىن ئېنىق خەۋەردار بولۇپ تۇرۇقلۇق ، يەنىلا ئۇنىڭ بىلەن بولغان ھەمكارلىقتىن مېھرىنى ئۈزەلمەسلىكى كىشىلىك ھوقۇق تەشكىلاتلىرى ۋە پائالىيەتچىلىرى تەرىپىدىن ئىزچىل تەنقىدلىنىپ كەلمەكتە .

خىتاينىڭ دۆلەت تاراتقۇسى شەرقىي تۈركىستاندىكى ئاتالمىش «تېررورلۇق»قا ئالاقىدار يېڭى ھۆججەتلىك فىلىملەرنى ئېلان قىلىشقا باشلىدى

«aninews» تورىنىڭ 1 - ئىيۇنىدىكى خەۋىرىگە كۆرە ، خىتاينىڭ دۆلەت تاراتقۇسى بولمىش «خىتاي خەلقئارالىق تېلېۋىزىيە تورى» (CGTN) شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئاتالمىش «تېررورلۇق» قىلمىشىنى تېمىغا قىلغان يۈرۈشلۈك ھۆججەتلىك فىلىملەرنى ئېلان قىلىشقا باشلىغان .

مەلۇم بولۇشىچە ، مەزكۇر يۈرۈشلۈك فىلىملەرنىڭ تۇنجىسى مۇشۇ يىل 31 - ماي «خىتاي خەلقئارالىق تېلېۋىزىيە تورى» نىڭ يۇۋتېۋوب قانىلىدا ئېلان قىلىنغان بولۇپ ، مەزكۇر فىلىمدە خوتەن ۋىلايىتىدىكى ئاتالمىش «تېررورلۇق» ۋەقەلىرى ئاساسىي تېمىغا قىلىنغان ۋە ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كەلگىنىدەك ، ھېچقاچان مەۋجۇت بولمىغان ئاتالمىش «تېررورلۇق» قىلمىشلىرى «ئۈچ خىل كۈچلەرنىڭ قىلمىشى» دەپ چار سېلىنغان .

ئىگىلىنىشىچە ، مەزكۇر ۋىدىيو خىتاينىڭ دۆلەت ئىچىدە تارقىتىلمىغان بولۇپ ، بۇ ئۇنىڭ چەتئەللىك كۆرۈرمەنلەرنى نىشان قىلغان ، خىتايدا پايىدلىق جامائەت پىكرى شەكىللەندۈرۈش ئۇرۇنىشىنىڭ بىر قىسمى

ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدىكەن. شۇنداقلا، بۇ فىلىمنىڭ ب د ت كىشىلىك ھوقۇق ئالىي كومىسسارى مېشېل باچېلېتنىڭ شەرقىي تۈركىستان زىيارىتىدىن كېيىنلا ئېلان قىلىنىشىمۇ بۇ نۇقتىنى دەلىللەيدىكەن. گەرچە ھۆججەتلىك فىلىمنىڭ قاچان ئىشلەنگەنلىكى ئېنىق بولمىسىمۇ، فىلىمدىكى تەپسىلاتلاردىن ئۇنىڭ مۇشۇ يىل 12- مايدا تاماملانغانلىقى مۆلچەرلەنمەكتە.

ئامېرىكا شەرقىي تۈركىستانغا چېتىشلىق ئىمپورت مەھسۇلاتلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىنى چەكلەش ئالدىدا تۇرماقتا

«ئامېرىكا ئاۋازى» تورىنىڭ 2- ئىيۇندىكى خەۋىرىگە كۆرە، شۇ كۈنى بايىدىن ھۆكۈمىتى شەرقىي تۈركىستاندىكى مەجبۇرىي ئەمگەككە چېتىشلىق مەھسۇلاتلارنىڭ ئامېرىكاغا ئىمپورت قىلىنىشىنى چەكلەيدىغان، پىرىزدېنت جوۋ بايىدىن تەرىپىدىن بۇلتۇر دېكابىردا ئىمزالانغان «ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگەكنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى» نىڭ مۇشۇ ئاينىڭ 21- كۈنىدىن باشلاپ رەسمىي كۈچكە ئىگە بولىدىغانلىقىنى جاكارلىغان.

مەزكۇر قانۇنغا كۆرە، شۇ كۈندىن ئېتىبارەن ئامېرىكا تاموژنا ۋە چېگرا قوغداش ئىدارىسى تامامەن ياكى قىسمەن ھالدا شەرقىي تۈركىستاندا ئىشلەپچىقىرىلغان ھەرقانداق مەھسۇلاتقا مەجبۇرىي ئەمگەكنىڭ مەھسۇلى سۈپىتىدە مۇئامىلە قىلىدىكەن، پەقەت ئىمپورت قىلغۇچىلار مەزكۇر مەھسۇلاتلارنىڭ مەجبۇرىي ئەمگەك بىلەن قەتئىي چېتىشلىقى يوقلۇقىنى «ئېنىق ۋە قايىل قىلارلىق» پاكىتلار بىلەن ئىسپاتلىيالىسا، شۇ مەھسۇلات ئاندىن ئامېرىكا بازىرىغا كىرەلەيدىكەن.

خىتاي دىپلوماتىيە مىنىستىرلىقىنىڭ باياناتچىسى جاۋ لىجىيەن بۇ ھەقتە شۇنداق دېگەن: «ئەگەر بۇ قانۇن ئىجرا قىلىنسا، خىتاي ۋە ئامېرىكا شىركەتلىرى ئارىسىدىكى نورمال ھەمكارلىققا ئېغىر تەسىر يەتكۈزىدۇ، خەلقئارالىق تەمىنات زەنجىرىنى ۋەيران قىلىدۇ ۋە نەتىجىدە ئامېرىكانىڭ ئۆز مەنپەئەتىنى زىيانغا ئۇچرىتىدۇ».

«شەرقىي تۈركىستان ساقچى ھۆججەتلىرى» ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ ئۇيغۇر ئىرقىي قىرغىنچىلىقىغا قارشى ھەرىكەتكە ئۆتۈشكە تۈرتكە بولۇشى كېرەك

«ئاسىيا تەتقىقات مەركىزى» نىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك سىياسىي تەھلىلچىسى ئولىۋىيا ئېنوس 2- ئىيۇن «مىراس فوندى» تورىدا «<شەرقىي تۈركىستان ساقچى ھۆججەتلىرى> ئۇيغۇر ئىرقىي قىرغىنچىلىقىغا قارشى ھەرىكەتكە ئۆتۈشكە تۈرتكە بولۇشى كېرەك» ناملىق ماقالە ئېلان قىلغان.

ئاپتونوم بىلدۈرۈشچە، گەرچە ئۇزۇندىن بېرى شاھىتلارنىڭ گۇۋاھلىقى ۋە سۈنئىي ھەمراھىدىن تارتىلغان لاگېر رەسىملىرىنىڭ تۈرتكىسىدە، ئۇيغۇرلارنىڭ قىسمىتىگە كۆڭۈل بۆلۈپ كېلىۋاتقان كىشىلىك ھوقۇق تەتقىقاتچىلىرى خىتاينىڭ ئىرقىي قىرغىنچىلىق ئېلىپ بېرىۋاتقانلىقىغا قەتئىي ئىشىنىپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ قېتىم ئاشكارىلانغان سۈرەتلەر خىتاينىڭ نۆۋەتتىكى جىنايەتلىرىدىن تېنىۋېلىشىغا زىنھار ئىمكان قالدۇرمىغان.

ئاپتونوم يەنە دۇنيا مىقياسىدىكى پۈتۈن دۆلەتلەرنى بۇ ھەقتە خىتايغا قارشى تەڭ ھەرىكەتكە ئۆتۈشكە، ئەڭ كەمدە ھېچبىر شەرقىي تۈركىستانلىقنى خىتايغا قايتۇرۇپ بەرمەسلىككە ئۈندىگەن.

بايدېنىڭ «پاتېنت كەچۈرۈمى تەشەببۇسى» نى قوللىشى ئېتىرازغا ئۇچرىدى

«thehill» تورىنىڭ 3- ئىيۇندىكى ماقالىسىدە كۆرسىتىلىشىچە، ئامېرىكا پىرېزىدېنتى جوۋ بايدېن يېقىندا دۇنيا سودا تەشكىلاتىنىڭ تاجسىمان ۋىرۇس ۋاكسىنىلىرى جەھەتتىكى پاتېنت چەكلىمىلىرىنى بىكار قىلىش توغرىسىدىكى تەشەببۇسنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن.

گەرچە پىرېزىدېنت بايدېن خىتاينىڭ بۇ خىل «پاتېنت كەچۈرۈمى» دىن پايدىلىنالمىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن بولسىمۇ، ئەمما مۇتەخەسسسلەرنىڭ كۆرسىتىشىچە، ئامېرىكا ھۆكۈمىتىنىڭ خىتاينىڭ ئەقلىي مۈلۈك ئوغرىلاش قىلمىشلىرىغا تۇتقان پوزىتسىيەسى ئىزچىل ھالدا يېتەرلىك دەرىجىدە قاتتىق بولمىغان ۋە بۇ خىتاينىڭ داۋاملىق تۈردە ئامېرىكانىڭ ئىلمىي ئەمگەك مېۋىلىرىنى ئوغرىلاپ، ئۆزلىرىنى كۈچلەندۈرۈشىگە تۈرتكە بولغان.

ماقالىدە كۆرسىتىلىشىچە، خىتاينىڭ ئەقلىي مۈلۈك ئوغرىلاش خاھىشىدا ھېچبىر پەسىيىش ئالامىتى كۆرۈلمەيۋاتقان بۇنداق پەيتتە، ئامېرىكا دۇنيا سودا تەشكىلاتىنىڭ مەزكۇر تەشەببۇسنى قوللىماسلىقى، ئەكسىچە ئەقلىي مۈلۈك ھوقۇقىغا تولىمۇ ھوشيار مۇئامىلە قىلىش ئارقىلىق، ئامېرىكا خەلقىنىڭ مەنپەئەتىنى، شۇنداقلا ئامېرىكانىڭ دۆلەت بىخەتەرلىكىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىشى كېرەك ئىكەن.

ئىگىلىنىشىچە، خىتاي بوئىن شىركىتىنىڭ چوڭ تىپلىق ھەربىي يۈك ئايروپىلانلىرىنىڭ سىخېمىسىدىن تارتىپ، نۇرغۇن ئەقلىي مۈلۈكلەرنى ئامېرىكىدىن ئوغرىلىغان ۋە ھېلىمەم ئوغرىلاشنى داۋاملاشتۇرماقتا.

خىتاي تاجسىمان ۋىرۇس ۋاباسى داۋامىدا ئېنىقسىزلىققا ۋە ئىقتىسادىي ئاستىلاشقا دۇچ كەلمەكتە

«theprint» تورىنىڭ 4- ئىيۇندىكى ماقالىسىدە قەيت قىلىنىشىچە، خىتاي ئۆزىنىڭ «تاجسىمان ۋىرۇستىن ھېچكىم يۇقۇملانماسلىق» سىياسىتى سەۋەبلىك ئىجتىمائىي داۋالغۇشقا ۋە ئىقتىسادىي ئاستىلاشقا دۇچ كەلمەكتە ئىكەن.

مەلۇم بولۇشىچە، خىتاي دائىرىلىرىنىڭ ھەددىدىن زىيادە قاتتىق قامالى سەۋەبلىك، يېمەكلىك ۋە داۋالاش ئەشيارلىرىغا ئېرىشەلمەي بىر نەچچە ھەپتە ئۆيىگە قاپسىلىپ قالغان ئاھالىلەر بىلەن ھۆكۈمەت ئارىسىدا توقۇنۇش كۆرۈلگەن، ھەتتا يېقىندا قاتتىق قامال قىلىنغان شاڭخەي شەھىرىدە كىشىلەرنىڭ ئارقا-ئارقىدىن بىنادىن سەكرەپ ئۆلۈۋېلىۋاتقانلىقى توغرىسىدىكى ۋىدىئولار تورلاردا كەڭ تارقالغاندى.

بۇنىڭدىن سىرت، بۇ خىل قاتتىق قامال سەۋەبلىك، خىتاي ئىقتىسادىنىڭ ئېشىشى سۈرئىتىنىڭ 1990- يىللارنىڭ بېشىدىكى ئەڭ تۆۋەن سەۋىيەگە چۈشىدىغانلىقى مۆلچەرلەنگەن.

يەنە شۇنداقلا، گەرچە بەزى تەھلىلچىلەر «يېقىنقى مەزگىللەردىكى خەلقئارا تاراتقۇلارنىڭ خەۋەرلىرى شى جىنپىڭ بىلەن خىتاي باش مىنىستىرى لى كېچياڭ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ كۈنسېرى كۈچىيىۋاتقانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ» دەپ قاراشقان بولسىمۇ، مېركاتور خىتاي تەتقىقات يۇرتىنىڭ (MERICS) باش تەھلىلچىسى نىس گرونبېرگكە ئوخشاش باشقا تەھلىلچىلەر نۆۋەتتىكى قالايمىقانچىلىقلارنىڭ خىتاي مەركىزىي ھاكىمىيەت ئاپپاراتىغا ھېچقانچە تەسىر كۆرسىتەلمەيدىغانلىقىنى، بەك بولسا يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىنىشى بىلەن نەتىجىلىنىدىغانلىقىنى بىلدۈرمەكتە.

ختاي دىپلوماتىيە مىنىستىرىنىڭ قازاقىستان زىيارىتى داۋامىدا لاگېر مەھبۇسلىرىنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى خىتاي ئەلچىخانىسىنىڭ ئالدىدا نامايىش ئۆتكۈزدى

«ئەركىن ياۋروپا رادىيوسى» تورىنىڭ 8 - ئىيۇندىكى خەۋىرىگە كۆرە ، خىتاي تاشقى ئىشلار مىنىستىرى ۋاڭ يىنىڭ قازاقىستان زىيارىتى داۋامىدا ، بىر قانچە نامايىشچى قازاقىستان پايتەختى نۇرسۇلتاندىكى خىتاي باش ئەلچىخانىسىنىڭ سىرتىغا يىغىلىپ ، شەرقىي تۈركىستاندا قانۇنسىز تۇتۇپ تۇرۇلۇۋاتقان تۇغقانلىرىنىڭ قويۇپ بېرىلىشىنى تەلەپ قىلغان .

نامايىشچىلاردىن بايىولات كۇنبولاتۇلى ئۆزلىرىنىڭ مۇددىئاسى ھەققىدە : «بىز 2016 - يىلدىن باشلاپ تۇغقانلىرىمىزنىڭ قويۇپ بېرىلىشىنى تەلەپ قىلىپ كېلىۋاتىمىز . بۈگۈن ئىككى دۆلەتنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىرى كۆرۈشكەندە ، بىز يېقىنلىرىمىزنىڭ قويۇپ بېرىلىشى ئۈچۈن كۈچ چىقىرىشىنى خالايدىغانلىقىمىزنى ئۇلارغا بىلدۈرۈپ قويماقچى» دېگەن .

ختاي ئەلچىخانىسىدىن ھېچكىم نامايىشچىلار بىلەن كۆرۈشكىلى چىقىمىغان بولسىمۇ ، لېكىن بىر خىتاي خىزمەتچى ئەلچىخانا بىناسىنىڭ ئىشىكى ئالدىدا نامايىشچىلارنى ۋىدىئوغا ۋە سۈرەتكە تارتقان .

ئامېرىكا خىتاي بىلەن بولغان رىقابەتتىكى ئەۋزەللىكىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن ، ئاسىيا ئەللىرى بىلەن بولغان دىپلوماتىك ئالاقىنى كۈچەيتىمەكتە

«ئامېرىكا ئاۋازى» تورىنىڭ 9 - ئىيۇندىكى خەۋىرىگە كۆرە ، مەلۇم بىر يۇقىرى دەرىجىلىك ئامېرىكا ئەمەلدارىنىڭ بىلدۈرۈشىچە ، خىتاي بىلەن بولغان گېئوپولىتىك رىقابەت كۈچىيىۋاتقان ئۇشۇ مەزگىلدە ، ئامېرىكا دۆلەت مەھكىمىسى پات يېقىندا مالدېۋىدا تۇنجى ئەلچىخانىسىنى ئاچماقچى ئىكەن ۋە ئامېرىكا پىرېزىدېنتى جوۋ بايدېنمۇ ئۇزۇنغا قالماي مالدېۋىغا بارىدىغان تۇنجى ئامېرىكا ئەلچىسىنىڭ ئىسمىنى ئېلان قىلىدىكەن .

ئىگىلىنىشىچە ، مالدېۋى تاقىم ئاراللىرىنىڭ يەر كۆلىمى ئارانلا 300 كۋادرات كىلومېتىر كېلىدىغان بولسىمۇ ، ئەمما بۇ ئاراللار يەرشارى ترانسپورت لىنىيەسى بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن توقسان مىڭ كۋادرات كىلومېتىرلىق دېڭىز - ئوكيانغا سوزۇلغانىكەن .

بۇ ھەقتە ، ئامېرىكانىڭ جەنۇبىي ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا ئىشلىرىغا مەسئۇل دۆلەت سېكرېتارى ياردەمچىسى دونالد لۇ شۇنداق دېگەن : «بۇ شۇ قەدەر مۇھىم جايىكى ، دۇنيادىكى ئومۇمىي تىجارەت ماللىرىنىڭ قىرىق پىرسەنتى ، ئېنېرگىيە مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئاتىمىش پىرسەنتى مۇشۇ يەردىن ئۆتىدۇ . ئەگەر بۇ ئارال زەنجىرى مەيلى ھەربىي ياكى باشقا جەھەتلەردە خىتاينىڭ چاڭگىلىغا چۈشۈپ كەتسە ، بۇ بىزنىڭلا ئەمەس ، بەلكى شېرىكلىرىمىزنىڭ مەنپەئەتىنىمۇ زىيانغا ئۇچرىتىدۇ . شۇڭا ، بىز مۇمكىنقەدەر تېز سۈرئەتتە بۇ يەردە ئۆز مەۋجۇتلۇقىمىزنى بەرپا قىلماقچى» .

ياۋروپا پارلامېنتى خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى جىنايەتلىرىنى «ئېغىر ئىرقىي قىرغىنچىلىق خەۋپى» دەپ ئاتىدى

«ئەركىن ياۋروپا رادىيوسى» تورىنىڭ 9 - ئىيۇندىكى خەۋىرىگە كۆرە ، ياۋروپا پارلامېنتى 9 - ئىيۇن مۇتلەق كۆپ ئاۋاز بىلەن قارار ماقۇللاپ ، خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى قەبىھ جىنايەتلىرىنى «ئىنسانىيەتكە قارشى جىنايەت» كە باراۋەر ، شۇنداقلا «ئېغىر ئىرقىي قىرغىنچىلىق خەۋپى» شەكىللەندۈرىدۇ

دېگەن. مەزكۇر قاراردا ياۋروپا ئىتتىپاقى ۋە ئۇنىڭغا ئەزا دۆلەتلەر «ب د ت ئىرقىي قىرغىنچىلىقنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى جازالاش ئەھدىنامىسى» غا ئاساسەن زۆرۈر تەدبىر قوللىنىپ، بۇ جىنايىتى زوراۋانلىقىنى ئاياغلاشتۇرۇشقا چاقىرىلغان.

شۇنداقلا، مەزكۇر قاراردا ب د ت كىشىلىك ھوقۇق ئالىي كومىسسارى مىشېل باچېلېنتىنىڭ بۇ قېتىملىق شەرقىي تۈركىستان زىيارىتىدە خىتاي دائىرىلىرىنىڭ جاۋابكارلىقىنى سۈرۈشتۈرمىگەنلىكى ئەيىبلەنگەن.

گەرچە بۇ قارار ياۋروپا ئىتتىپاقىنىڭ بۈگۈنگىچە خىتايغا قارشى ئەڭ كۈچلۈك مەيدانغا ۋەكىللىك قىلىشىمۇ، لېكىن سان-ساناقسىز پولاتتەك پاكىتلارنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا، جۈملىدىن مەزكۇر قاراردىمۇ خىتاي دائىرىلىرىنىڭ ئۇيغۇر ئاياللارنى مەجبۇرىي تۇغماس قىلىۋېتىۋاتقانلىقى دېگەندەك پاكىتلارنىڭ تىلغا ئېلىنغانلىقىغا قارىماستىن، بۇ قاراردا خىتاينىڭ ئۇيغۇرلارغا قاراتقان جىنايەتلىرى يەنىلا «ئىرقىي قىرغىنچىلىق» دەپ ئاتالمىغان بولۇپ، بۇ نۇقتا كىشىنى قاتتىق ئۆكۈندۈرمەي قالمايدۇ.

ب د ت كىشىلىك ھوقۇق مۇتەخەسسسىلىرى خىتاي دائىرىلىرىنى ئۆزلىرىگە «چەكلىمىسىز زىيارەت» ئىجازىتى بېرىشكە چاقىردى

بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى ئورگان تورنىڭ 10- ئىيۇندىكى خەۋىرىدە كۆرسىتىلىشىچە، ب د ت كىشىلىك ھوقۇق كېڭىشىنىڭ 13- ئىيۇندىكى 50- قېتىملىق ئومۇمىي يىغىنى ئېچىلىش ئالدىدا تۇرۇۋاتقان پەيتتە، ب د ت دىكى قىرغىنچىلىق كۆپىنچە كىشىلىك ھوقۇق مۇتەخەسسسى بىرلەشمە بايانات ئېلان قىلىپ، ب د ت كىشىلىك ھوقۇق ئالىي كومىسسارى مىشېل باچېلېنتىنىڭ يېقىندىكى خىتاي زىيارىتىدە خىتاي رەھبەرلىرى بىلەن ئۆتكۈزگەن سۆھبەتلىرىنىڭ خىتايدىكى كىشىلىك ھوقۇق ئەھۋالىنى باھالاش ئۈچۈن ئومۇمىيۈزلۈك تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشنىڭ «تەخىرىسزلىكى» نى يوق قىلىۋېتەلمەيدىغانلىقىنى تەكىتلىگەن.

ئۇلار باياناتىدا: «خىتاي ھۆكۈمىتى چوقۇم مۇئەييەن ۋە سىستېمىلىق كىشىلىك ھوقۇق دەپسەندىچىلىكلىرىنى تۈگىتىشى كېرەك» دېگەن ھەمدە خىتاي دائىرىلىرىنى ب د ت كىشىلىك ھوقۇق سىستېمىسى بىلەن ئومۇمىيۈزلۈك ۋە ئوچۇق-يورۇق ھەمكارلىشىشقا ئۈندىگەن.

گەرچە بۇ مۇتەخەسسسلەر شەرقىي تۈركىستان ۋە تىبەتتىكى كىشىلىك ھوقۇق دەپسەندىچىلىكلىرىنى تىلغا ئالغان بولسىمۇ، لېكىن شەرقىي تۈركىستاندىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىقنىڭ كۆلىمى ۋە سالىمى، جۈملىدىن تېخى يېقىندىلا ئاشكارىلانغان «شەرقىي تۈركىستان ساقچى ھۆججەتلىرى»، شۇنداقلا ياۋروپا پارلامېنتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىققا ئالاقىدار قارارىنى تىلغا ئالمىغان.

ب د ت كىشىلىك ھوقۇق كېڭىشىنىڭ 50- قېتىملىق يىغىنىدا 47 دۆلەت خىتاينى ئەيىبلەپ بىرلەشمە بايانات ئېلان قىلدى

«ئەلجەزىرە» تورنىڭ 14- ئىيۇندىكى خەۋىرىگە كۆرە، 14- ئىيۇن ب د ت كىشىلىك ھوقۇق ئالىي كېڭىشىنىڭ 50- قېتىملىق ئومۇمىي يىغىنى جەنۇەدە ئۆتكۈزۈلگەن بولۇپ، مەزكۇر يىغىندا 47 دۆلەت خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى كىشىلىك ھوقۇق دەپسەندىچىلىكلىرىنى ئەيىبلەپ بىرلەشمە بايانات ئېلان قىلغان ھەمدە ب د ت كىشىلىك ھوقۇق ئالىي كومىسسارى مىشېل باچېلېنتى شەرقىي تۈركىستانغا ئالاقىدار كىشىلىك ھوقۇق دوكلاتىنى تېزىدىن ئېلان قىلىشقا چاقىرىغان.

مەزكۇر يىغىندا، گوللاندىيەنىڭ ب د ت دا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى پائۇل بېكېرس 47 دۆلەتكە ۋاكالىتەن، مىشېل باچېلېتقا خىتابەن سۆز قىلىپ، ئۇنىڭدىن ئىككى يىل ئاۋۋال ئېلان قىلىنىدىغانلىقى ئېيتىلغان دوكلاتنىڭ نېمىشقا ھازىرغىچە ئېلان قىلىنمىغانلىقىنى سورىغان.

ئۇ يەنە شەرقىي تۈركىستان توغرىسىدا پەۋقۇلئاددە ۋەھىملىك پاكىتلارنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىۋاتقانلىقىنى تەكىتلەپ، خىتاينى شەرقىي تۈركىستاندىكى جىنايەتلەرنى توختىتىشقا چاقىرغان.

لېكىن، يېقىنقى دەم كىشىلىك ھوقۇق پائالىيەتچىلىرىنىڭ كۆرسەتكىنىدەك، كۈچلۈك ۋە كونكرېت جازا تەدبىرلىرى بولمىغان ئەھۋالدا، ئەخلاقىي مەجبۇرىيەتلەر كۆپرەك تەكىتلەنگەن بۇ خىل باياناتلارنىڭ خىتاينىڭ جىنايەتنى توختىتىشقا يەتمەيدىغانلىقى قىل سىغىماس ھەقىقەتتۇر.

«شەرقىي تۈركىستاننى قوللاش» تېمىسىدا مۇھاكىمە يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى

«aninews» تورىنىڭ 14- ئىيۇندىكى خەۋىرىدە كۆرسىتىلىشىچە، ئۇيغۇرلار دۇچ كېلىۋاتقان شەرقىي قىرغىنچىلىقنى ئىسلام دۇنياسىغا تونۇتۇش ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ خىتاي كومپارتىيىسى بىلەن بولغان كۈرەشنى قوللاش مەقسىتىدە، ئىسلام زىيالىيلىرى، پارلامېنت ئەزالىرى، قانۇنشۇناسلار، سىياسىيونلار ۋە ژۇرنالىستلارنىڭ ئىشتىراك قىلىشى بىلەن، 12- ئىيۇن ئىستانبۇلدا «شەرقىي تۈركىستاننى قوللاش» تېمىسىدا خەلقئارالىق يىغىن ئۆتۈشتۈرۈلگەن.

يىغىندا «دۇنيا مۇسۇلمان ئۆلىمالار بىرلىكى» نىڭ باش كاتىپى ئالى قاراداغى سۆز قىلىپ، ئىسلام دۇنياسىنى شەرقىي تۈركىستان مۇسۇلمانلىرىنى قوللاشقا؛ جۈملىدىن، پۈتۈن ئىسلام دۇنياسىدىكى ئالىملارنى ۋە ئىماملارنى ئۆز دۆلىتىدىكى خەلقلەرگە شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىنى تونۇشتۇرۇشقا ۋە خىتاينىڭ جىنايەتلىرىنى ئاشكارىلاشقا؛ بارلىق مۇسۇلمانلارنى خىتاي مەھسۇلاتلىرىنى بايقۇت قىلىشقا چاقىرىق قىلغان. ئۇ يەنە مۇسۇلمان ئەللەرنىڭ رەھبەرلىرىنىڭ ئۇيغۇرلار ئۈچۈن نۇرغۇن ئىشلارنى قىلالايدىغانلىقىنى، ئەگەر مۇشۇ پېتى داۋاملىق سۈكۈت قىلىۋەرسە، ئاللاھنىڭ ئالدىدا ھېساب بېرەلمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، ئۇلارنى ئەمەلىي ھەرىكەتكە ئۆتۈشكە ئۈندىگەن.

ئامېرىكا بىلەن خىتاي ئارىسىدا ئىجابىي دىيالوگ ئېلىپ بېرىش بارغانسېرى قىيىنلاشماقتا

«نيۇيورك ۋاقىت گېزىتى» تورىنىڭ 16- ئىيۇندىكى ماقالىسىدە مۆلچەرلىنىشىچە، پات يېقىندا «ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى» نىڭ رەسمىي كۈچكە ئىگە بولۇشى بىلەن، ئەسلىدىنلا جىددىيلىككە تولغان ئامېرىكا- خىتاي مۇناسىۋىتى تېخىمۇ يىرىكىلىشىدىكەن. خىتاي ئامېرىكانىڭ بۇ جەھەتتىكى تەنقىدلىرىنىڭ ئاساسسىز ئىكەنلىكىنى ۋە ئۆزىنىڭ بۇنىڭغا قايتۇرما زەربە بېرىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن خىتاينىڭ كونكرېت قانداق تەدبىر قوللىنىدىغانلىقى ھازىرچە ناھېلىق.

ئىگىلىنىشىچە، ئامېرىكادىكى بىر قىسىم پارلامېنت ئەزالىرى «خىتاي ھۆكۈمىتى قەستەن ئۆز خەلقى ئارىسىدا ئەجەللىك ۋىروس تارقىتىپ، شۇ ئارقىلىق غەربلىكلەرنى يۇقۇملاندۇرۇشقا ئۇرۇنۇۋاتىدۇ» دېگەندەك سۆزلەرنى قىلغانلىقى ۋە بۇ تىپتىكى ئۆزئارا قارىلاش مۇجادىلىلىرىنىڭ توختىماي داۋاملىشىپ تۇرغانلىقى؛ شۇنداقلا خىتاي دۆلەت تارقاتقۇلىرىنىڭ خىتاي پۇقرالىرىنى ئامېرىكاغا قارشى كۈشكۈرتۈشى نەتىجىسىدە، ئەسلىدە ئامېرىكاغا خېلىلا مايىللىقى بار خىتاي پۇقرالىرىمۇ ئامېرىكادىن قاتتىق نارازى بولۇشقا باشلىغان. يەنى، ئىككى ھۆكۈمەت ئارىسىدىكى ئۆچ- ئاداۋەت مۇقەررەر رەۋىشتە خەلق ئارىسىمۇ يېپىلىشقا باشلىغان.

لېكىن، ئامېرىكا تاراتقۇلار ۋە باشقا ئۇچۇر مەنبەلىرى خىتايدىكىدەك دۆلەت تەرىپىدىن كونترول قىلىنىمىغاچقا، ئامېرىكا پۇقرالىرى ئارىسىدا ھېلىمۇ ئومۇميۈزلۈك خىتايغا قارشى جامائەت پىكرى شەكىللەندۈرۈلۈشىگە نىسبەتەن مەلۇم.

ب د ت كىشىلىك ھوقۇق ئالىي كومىسسارى مىشېل باچپېت شەرقىي تۈركىستاندىكى زىيارىتىنىڭ قاتتىق چەكلىمىگە ئۇچرىغانلىقىنى ئېيتىپ قىلدى

«independent» تورىنىڭ 16- ئىيۇندىكى خەۋىرىگە كۆرە، ب د ت كىشىلىك ھوقۇق ئالىي كومىسسارى مىشېل باچپېت 15- ئىيۇن جەنۇەدە ئۆتكۈزۈلگەن ب د ت كىشىلىك ھوقۇق كېڭىشىنىڭ 50- قېتىملىق ئومۇمىي يىغىنىدا، ئۆزىنىڭ شەرقىي تۈركىستان زىيارىتىدىكى توسالغۇلار ھەققىدە «(سەپەر جەريانىدا) چەكلىمىلەر بار ئىدى، ھەممە يەرنى قاپلىغان تاجسىمان ۋىروس ۋاباسى چەكلىمىلىرى سەۋەبلىك ئەھۋال تېخىمۇ ئېغىر بولدى. شەرقىي تۈركىستاندىكى زىيارىتىم جەريانىدا، خىتاي ئەمەلدارلىرى باشتىن- ئاخىر يېنىمدىن ئايرىلمىدى» دېگەن.

شۇنداقلا، مىشېل باچپېت يەنە ئۆزىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى بىرىمۇ ئۇيغۇر مەھبۇس بىلەن سۆزلىشىشكە يول قويۇلمىغانلىقىنى، شەرقىي تۈركىستاندا ئەركىن پائالىيەت قىلالىغانلىقىنى بىلدۈرگەن.

ب د ت كىشىلىك ھوقۇق كېڭىشىنىڭ مەزكۇر يىغىنى باشلانغان كۈنى، يەنى 13- ئىيۇن مىشېل باچپېت ئۆزىنىڭ نۆۋەتتىكى ۋەزىپە مۇددىتىنى تاماملىغاندىن كېيىن، داۋاملىق ۋەزىپە ئۆتەشنى خالىمايدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن ۋە بۇنىڭغا «خۇسۇسىي ئامىللار» نىڭ سەۋەب بولغانلىقىنى ئېيتقاندى. لېكىن، ئالاقىدار تەھلىلچىلەر مىشېل باچپېتنىڭ مەغلۇبىيەتلىك شەرقىي تۈركىستان زىيارىتىدىن قايتىپ كېلىپلا كىشىلىك ھوقۇق پائالىيەتچىلىرىنىڭ كۈچلۈك تەنقىدىگە ئۇچرىغانلىقى سەۋەبلىك، مۇشۇنداق قارار چىقارغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرۈشمەكتە.

ۋولكسۋاگېن شىركىتى شەرقىي تۈركىستاندىكى زاۋۇتى سەۋەبلىك بارغانسېرى قاتتىق بېسىمغا دۇچ كەلمەكتە

«بىلۇمبېرگ» تورىنىڭ 17- ئىيۇندىكى خەۋىرىگە كۆرە، شەرقىي تۈركىستاندا زاۋۇت ئاچقان ۋولكسۋاگېن شىركىتى ئۆزىنىڭ خىتاينىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى كىشىلىك ھوقۇق جىنايەتلىرىگە شېرىك بولغانلىقى توغرىسىدا بارغانسېرى كۈچلۈك ئەيىبلەشلەرگە دۇچ كەلگەن ۋە نازارەتچىلىك ھەيئىتى ئەزاسى جوئېرگ خوفمان: «گەرچە ۋولكسۋاگېن شىركىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى زاۋۇتىدا بىرەر سىنىڭ خورلانغانلىقىغا ئائىت ھېچقانداق پاكىت بولمىسىمۇ، ئەمما شىركەت بۇ ھەقتىكى ئەيىبلەشلەرنى ئەستايىدىل تەكشۈرۈشى كېرەك» دېگەن.

شىركەتنىڭ باشقا مەسئۇللىرىمۇ ئۆزلىرىنىڭ يەرشارى مىقياسىدىكى تەمىنات زەنجىرىدە مەجبۇرىي ئەمگەككە چېتىلىش ئەھۋاللىرى يوقلۇقىنى، شەرقىي تۈركىستاندىمۇ بۇ خىل ئەھۋال كۆرۈلمەيدىغانلىقىنى تەكىتلىگەن.

ھالبۇكى، گېرمانىيە ھۆكۈمىتى كىشىلىك ھوقۇق ئەندىشىلىرى سەۋەبلىك، يېقىندا ۋولكسۋاگېن شىركىتىنىڭ خىتايدىكى تىجارىتى ئۈچۈن خەتەر سۇغۇرتىسىنى يېڭىلاش تەلپىنى رەت قىلغان.

ئىگىلىنىشىچە ، خىتاي ۋولكسۋاگېننىڭ ئەڭ چوڭ بازىرى بولۇپ ، مەزكۇر شىركەتنىڭ ئومۇمىي سېتىلىش مىقدارىنىڭ تەخمىنەن قىرىق پىرسەنتى خىتاي بازىرىدىن كېلىدىكەن .

«ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى» نىڭ كۆزلىگەندەك ئۈنۈم بېرىش - بەرمەسلىكى گۇمان قوزغىماقتا

«خەۋەر ھەپتىلىكى» تورىنىڭ 21- ئىيۇندىكى ماقالىسىدە كۆرسىتىلىشىچە ، 21- ئىيۇن رەسمىي كۈچكە ئىگە بولغان «ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى» داۋاملىق خىتايدا تىجارەت قىلىدىغان ئامېرىكا كارخانىلىرىنى يېڭى مەسىلىگە دۇچار قىلىدىكەن . خىتاينىڭ دۇنيادىكى پاختا تەمىناتىنىڭ يىگىرمە پىرسەنتىنى ئىگىلەيدىغانلىقىنى ، بۇنىڭ ئىچىدىكى سەكسەن پىرسەنت پاختىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىن چىقىدىغانلىقىنى نەزەردە تۇتقاندا ، كىيىم - كېچەك ساھەسىدىكى شىركەتلەر بۇ قانۇننىڭ ئەڭ كۈچلۈك تەسىرىگە ئۇچرايدىكەن .

مەلۇم بولۇشىچە ، «ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى» يولغا قويۇلۇشتىن ئىلگىرىلا شەرقىي تۈركىستاندا ئۆز تەسىرىنى كۆرسىتىشكە باشلىغان . سېتىۋالغۇچىلار ئامېرىكانىڭ جازاسىدىن ئەنسىرەپ ، باشقا مەنبەلەرنى ئىزدەشكە باشلىغاچقا ، بىر مەھەل دۇنيادىكى ئەڭ قىممەت پاختا بولغان شەرقىي تۈركىستان پاختىسىنىڭ باھاسى خېلىلا تۆۋەنلەپ كەتكەن ۋە بۇ خىتاي ھۆكۈمىتىنى شەرقىي تۈركىستاندىكى پاختا ئىشلەپچىقارغۇچىلار ئۈچۈن يېڭى خېرىدار تېپىپ بېرىش جەھەتتە كالا قاتۇرۇشقا قىستىغان .

ھالبۇكى ، «ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى» نىڭ ئوتتۇرا ۋە ئۇزۇن مەزگىللىك تەسىرى يەنىلا ناھېلىق بولسىمۇ ، تەھلىلچىلەر : «بۇ قانۇن ئاخىرىدا يەنىلا خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسىتىنى ئۆزگەرتەلمەيدۇ ، چۈنكى ئامېرىكا كارخانىلىرى شەرقىي تۈركىستاننى ئۆز ئىچىگە ئالغان خىتاي بازىرىغا بەكلا ئېغىر تايىنىپ قېلىشقا» دەپ قارىماقتا .

جوۋ بايدېن «ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى» نى تولۇق ئىجرا قىلىشتا بېسىمغا دۇچ كەلمەكتە

«ۋاشىنگتون پوچتا گېزىتى» تورىنىڭ 23- ئىيۇندىكى ماقالىسىدە كۆرسىتىلىشىچە ، بۇلتۇر 12- ئايدا ئامېرىكا دۆلەت مەجلىسىدە ماقۇللىنىپ ، پىرىزدېنت جوۋ بايدېن تەرىپىدىن ئىمزالانغان «ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى» 21- ئىيۇن رەسمىي كۈچكە ئىگە بولغاندىن كېيىن ، بىر قىسىم ئەمەلدارلار ۋە شىركەتلەر مەزكۇر قانۇننىڭ قاتتىق ئىجرا قىلىنىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن قاتتىق شاپاشلاشقا باشلىغان .

مەلۇم بولۇشىچە ، بايدېن ھۆكۈمىتىدىكى بەزى ئەمەلدارلار ، جۈملىدىن بايدېننىڭ ئالاھىدە كىلىمات ئەلچىسى جون كېرىي بۇلتۇردىن تارتىپ «كىشىلىك ھوقۇققا كۆڭۈل بۆلۈش ئامېرىكا بىلەن خىتاينىڭ مۇناسىۋىتىگە توسقۇنلۇق قىلىماسلىقى كېرەك» دېگەن مەۋقەسىنى بىلدۈرۈپ كەلگەن بولۇپ ، نۆۋەتتە بۇ خىل سادالار يەنە قايتىدىن باش كۆتۈرگەن .

لېكىن ، بۇلتۇرقىغا ئوخشىمايدىغىنى ، بايدېن نۆۋەتتە دېموكراتلار پارتىيەسىنىڭ دۆلەت مەجلىسىنى داۋاملىق تىزگىنلىشىگە ، ھەتتا ئۆزىنىڭ قايتا سايلىنىشىغا توسقۇنلۇق قىلىدىغان ئىقتىسادىي كىرىزىس

خەۋىپگە دۇچ كەلگەن بولۇپ، مۇشۇ خىل ھاللىق پەيتتە ئۇنىڭ يەنە خىتايىدىن ئىبارەت چوڭ ئىقتىسادىي گەۋدىگە قارىتا قاتتىق مەيدانىنى داۋاملاشتۇرىدىغان - داۋاملاشتۇرمايدىغانلىقى نامەلۇم ئىكەن.

بۇ ھەقتىكى ئەندىشىلەرنىڭ سەۋەبلىرىدىن بىرى سۈپىتىدە، ئاقساراي بۇ ئايدا جىددىي بايانات ئېلان قىلىپ، بەزى زاپچاسلىرى شەرقىي تۈركىستاندا ئىشلەپچىقىرىلغان قۇياش ئېنېرگىيەلىك باتارىيە تاختىسىدىن ئېلىنىدىغان كەلگۈسى ئىككى يىللىق تاموژنا بېجىنى كەچۈرۈم قىلغانلىقىنى ئېلان قىلغان، ھالبۇكى بۇ قارار ئامېرىكا سودا مىنىستىرلىقىنىڭ بۇ ھەقتىكى تەكشۈرۈشىگە بۇزغۇنچىلىق قىلغانلىقى ئىدى.

بۇ خىل رېئاللىقلار مۇتەخەسسسلەر ئارىسىدا «بايدېن ھۆكۈمىتى <ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى>نى ئۆزى دەسلەپتە ۋەدە قىلغاندەك قاتتىق ئىجرا قىلماسلىقى مۇمكىن» دېگەن ئەندىشىگە سەۋەب بولماقتا.

نۇرى تۈركەل ئامېرىكا خەلقئارا دىنىي ئەركىنلىك كومىتېتىنىڭ رەئىسلىكىگە سايلاندى

«baptistnews» تورىنىڭ 23 - ئىيۇندىكى خەۋىرىگە كۆرە، تۇنجى قېتىم بىر ئۇيغۇر، يەنى نۇرى تۈركەل ئامېرىكا خەلقئارا دىنىي ئەركىنلىك كومىتېتىنىڭ رەئىسلىكىگە سايلانغان بولۇپ، ئۇ مەزكۇر كومىتېتنىڭ كومىسسارلارنىڭ بىردەك ئاۋازغا ئېرىشكەن. ئابراھام كۇپپەر ئىسىملىك بىر يەھۇدىي ئۇنىڭ مۇئاۋىنى بولۇپ سايلانغان.

نۇرى تۈركەل 2020 - يىلى 5 - ئايدا ئامېرىكا ئاۋام پالاتاسىنىڭ رەئىسى نەنسىي پېلوسى تەرىپىدىن ئامېرىكا خەلقئارا دىنىي ئەركىنلىك كومىتېتىنىڭ كومىسسارلىقىغا؛ 2021 - يىلى 15 - ئىيۇن كۈنى ئامېرىكا خەلقئارا دىنىي ئەركىنلىك كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە تەيىنلەنگەنىدى.

نايك شىركىتى ئىككىيۈزلىمىچىلىك قىلماقتا

«washingtonexaminer» تورىنىڭ 24 - ئىيۇندىكى خەۋىرىگە كۆرە، رۇسىيە ئۇكرائىناغا ھۇجۇم قىلغاندىن كېيىن رۇسىيە بازىرىدىن چېكىنىپ چىققان نۇرغۇن شىركەتلەر قاتارىدا داڭلىق تەنتەربىيە بۇيۇملىرى ماركىسى نايكىمۇ بار بولسىمۇ، ئەمما مەزكۇر شىركەت خىتايغا قارشى ئوخشاش تۇتۇمىنى ئىپادىلەش بىر ياقتا تۇرسۇن، يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئىزچىل ھالدا خىتاي بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى قويۇقلاشتۇرۇشقا تىرىشىپ كەلگەن.

نايك شىركىتى بۇ يىلى ئۈچىنچى ئايدا رۇسىيەدىكى دۇكانلىرىنى ۋاقىتلىق تاقىغان بولۇپ، 23 - ئىيۇن رۇسىيە بازىرىدىن چېكىنىپ چىقىدىغانلىقىنى رەسمىي جاكارلىغان. لېكىن، شەرقىي تۈركىستاندا، تىبەتتە، خوڭكوڭدا سان - ساناقسىز جىنايەتلەرنى سادىر قىلىۋاتقان خىتايغا قارىتا، نايك ھېچقانداق نارازىلىقىنى بىلدۈرمەيلا قالماستىن، ھەتتا بۇلتۇرنىڭ ئاخىرىدا «ئۇيغۇر مەجبۇرىي ئەمگىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قانۇنى» جوۋ بايدېن تەرىپىدىن ئىمزالىنىشتىن ئىلگىرى، مەزكۇر قانۇننىڭ ماقۇللىنىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئامېرىكا پارلامېنت ئەزالىرىغا قارىتا سالاھىلىك قىلغان.

شىمالىي ئاتلانتىك ئەھدى تەشكىلاتى ئۇزۇن مۇددەتكىچە دىققىتىنى خىتايغا مەركەزلەشتۈرىدۇ

«ئامېرىكا ئاۋازى» تورىنىڭ 24- ئىيۇندىكى خەۋىرىگە كۆرە، شىمالىي ئاتلانتىك ئەھدى تەشكىلاتىغا ئەزا دۆلەتلەرنىڭ رەھبەرلىرى ئالدىمىزدىكى ھەپتە ئىسپانىيەدە يىغىلىپ، ئۇكرائىنا ئۇرۇشى ۋە رۇسىيەنىڭ ياۋروپادىكى تاجاۋۇزىنىڭ تېخىمۇ ئەدەپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش توغرىسىدا مۇزاكىرىلىشىدىكەن.

لېكىن، مەزكۇر ھەربىي ئىتتىپاقنىڭ ئەڭ يېقىنقى سىگناللىرىدىن مەلۇم بولۇشىچە، مەزكۇر تەشكىلاتنىڭ بۇ قېتىمقى باشلىقلار يىغىنىدا خىتاي شەكىللەندۈرگەن تەھدىتمۇ مۇھاكىمە قىلىنىدىكەن، شۇنداقلا بۇ ھەقتىكى مۇھاكىمە ئىلگىرىكى ھەرقانداق يىغىنلاردىكىگە قارىغاندا تېخىمۇ بىۋاسىتە بولۇشى مۇمكىن ئىكەن.

شۇنداقلا، ياپونىيە، كورېيە، ئاۋسترالىيە ۋە يېڭى زېلاندىيەدىن ئىبارەت شىمالىي ئاتلانتىك ئەھدى تەشكىلاتىغا ئەزا بولمىغان، ئەمما خىتاينىڭ تەسىرى ۋە تەھدىتىدىن بىئارام بولۇۋاتقان تۆت دۆلەتنىڭ رەھبەرلىرى تۇنجى قېتىم بۇ يىغىنغا تەڭ ئىشتراك قىلىدىكەن.

مەلۇم بولۇشىچە، مەزكۇر تەشكىلاتنىڭ 2020- يىلىدىكى باياناتىدا تۇنجى قېتىم خىتاي تىلغا ئېلىنغان بولسىمۇ، پەقەت «خىتاي ھەم پۇرسەت، ھەم خەۋپ ئېلىپ كېلىدۇ» دېيىلىش بىلەن كۇپايىلىنىلگەن. ھالبۇكى، 2021- يىلىدىكى بىرلەشمە باياناتىدا: «خىتاي قائىدىلەر ئاساسىدىكى خەلقئارالىق تەرتىپكە سىستېمىلىق رەۋىشتە خىرىس قىلماقتا» دېيىلگەن ۋە خىتاينىڭ «مەجبۇرلاش» سىياسەتلىرى، ھەربىي جەھەتتىكى يوشۇرۇن زامانۋىلىشىش ئۇرۇنۇشلىرى، ساختا ئۇچۇر تارقىتىش قىلمىشلىرى، شۇنداقلا ياۋرو- ئاتلانتىك رايونىدا رۇسىيە بىلەن بىرلەشمە مانىۋېر ئۆتكۈزگەنلىكى تەنقىدلەنگەن.

تەھلىلچىلەر شىمالىي ئاتلانتىك ئەھدى تەشكىلاتىنىڭ خىتايغا قارشى تۇتۇمىدىكى بۇ خىل تەدرىجىي ئۆزگىرىشلەرگە بىنائەن، بۇ تەشكىلاتنىڭ دىققىتىنى خىتايغا مەركەزلەشتۈرۈشتىن ئىبارەت تۇتۇمى ئۇزۇن مۇددەتكىچە ئۆزگەرمەيدۇ، دەپ مۆلچەرلەشمەكتە.

ھېكمەت يار ئىبراھىم تەييارلىدى

جۇ پاۋلوۋ

ئۇيغۇرلارنىڭ كۈچلۈك قوللىغۇچىسى، خىتايغا قارشى
سىياسىيون ھۆرمەتلىك جۇ پاۋلوۋ ئەپەندى

ئۇيغۇرلار

The Uyghurs

ئۇيغۇر مەدەنىيىتى ۋە مەۋجۇدىيىتىنىڭ ژۇرنىلى

The Magazine of the Uyghur Culture and Survival

غەيۋەتنى ئۆچمەنلەر تاپىدۇ، ئەخمەقلەر تارقىتىدۇ، دۆتلەر ئىشىنىدۇ. - زىياد ئابدېلنۇر